

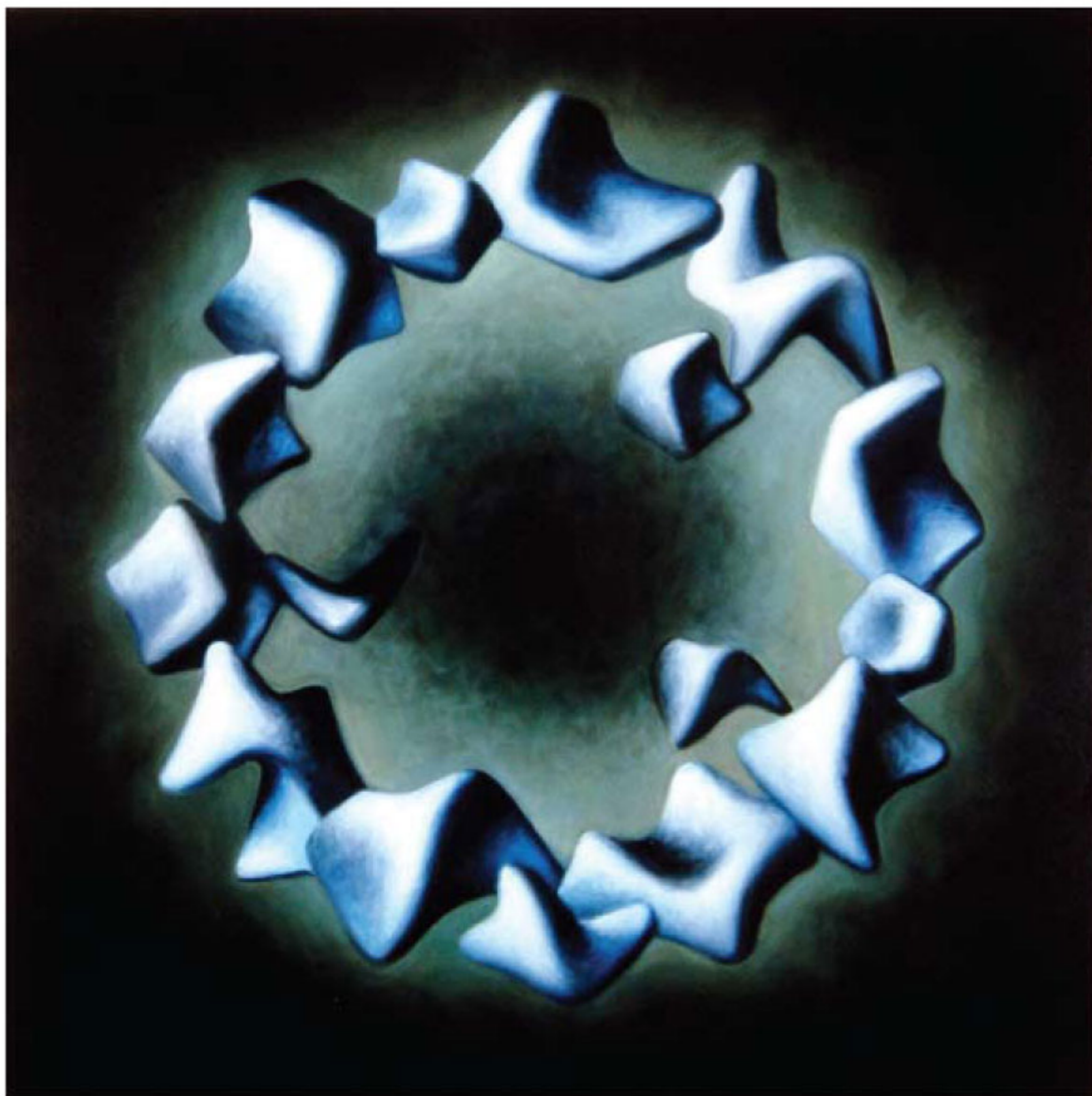
KULTŪROS BARAI

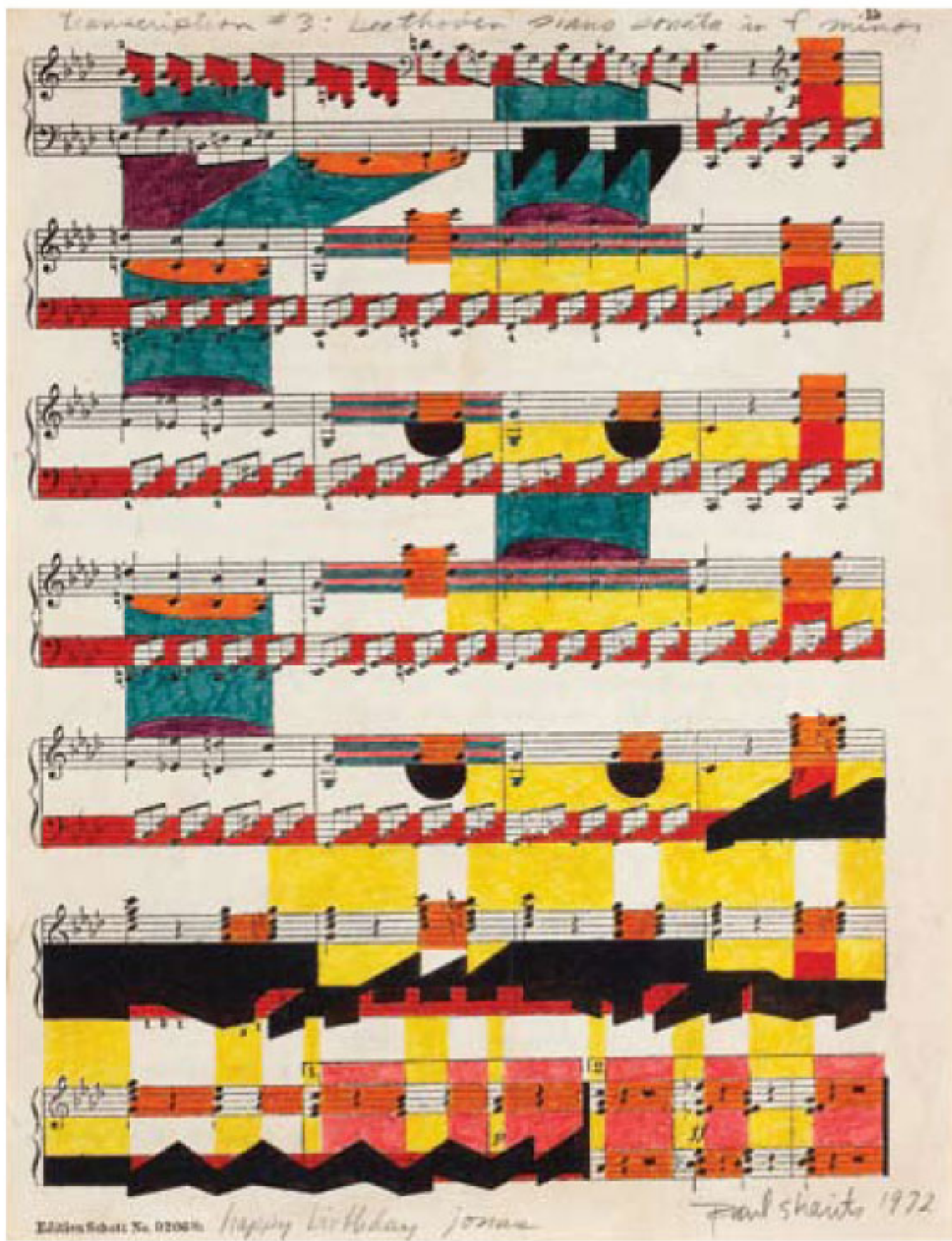
ISSN 0134-3106

2010

11

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Paul SHARITS. Transkripcija, nr. 3. 1972

Robert WATTS. Medinė dėžutė su netikrais doleriais. Nedatuota

Jurgis MAČIŪNAS. Plates, XI, XIV. Nedatuoti

Iš Fluxus parodos, skirtos Jurgio Mačiūno gimtadieniui, Jono Meko virtualiųjų menų centre. Apie tai skaitykite p. 40.

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVičIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Tomas KIAUKA
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com

Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Arūnas SPRAUNIUS. Į normalumo glėbį / 2

Gesine SCHWAN. Žinios nėra kastuvus. *Universitetai demokratiškoje visuomenėje* / 5

Problemos ir idėjos

Simas ČELUTKA. Pusiaukelėje tarp konservatizmo ir liberalizmo. *Michaelo Oakeshotto fenomenas* / 9

Nuomonės apie nuomones

Redas DIRŽYS. Menas yra negerai / 16

Kūryba ir kūrėjai

Gintaras PATACKAS. Eilėraščiai / 20

Irena ALEKSAITĖ. Ar istorinė atmintis gali būti įkvėpimo šaltinis? *Režisieriaus Jono Jurašo spektaklis „Antigonė Sibire“* / 23

Algis MICKŪNAS. Vytautui Kavoliui: atskalūno padėka už draugystę / 27

Almantas SAMALAVIČIUS. Apie „tylos diplomatiją“ ir „minties monokultūrą“. *Pastabos 76-ojo Tarptautinio PEN klubo kongreso paraštėse* / 32

Kęstutis ŠAPOKA. Raktas į Fluxus kolekciją? / 40

Alma BRAŠKYTĖ. Viens, du, trys – kai kas įvyko! *Vilniaus tarptautinis teatro festivalis „Sirenos'10“: užsienio programa* / 43

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ. Alsėdžių kunigaikštis. *In memoriam Kaziiui Varneliui* / 48

Kristina KUČINSKAITĖ. Pagrindinės „Plartformos“ formos / 51

Herkus KUNČIUS. Stambulas: apie tariamą laisvę ir pavydėtiną vyriškumą / 55

Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ. Elenos Kniūkštaitės šventoji kasdienybė / 63

Kristina CIVINSKIENĖ. Kuo Eimutis Markūnas užpildė tuštumą / 65

Iš kultūros istorijos

Rimas DRIEŽIS. Silvestro Dūdelės „dvikova“ su Spjebliu ir Hurvineku / 68

Istorijos puslapiai

Vygantas VAREIKIS, Vytautas JOKUBAUSKAS. Su kuo Lietuva rengėsi kariauti tarpukariu? / 77

Iš rankraščių ir archyvų

Stasys LOZORAITIS. Keturiolikos atmintinės, rašytos 1945–1947 m., ir rankraštis „Praeities šešėliai“ / 85

Apie knygas

Leonas STEPANAUSKAS. Albertina: tarp kultūros ir barbarų? / 90

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Geležinės rūtų svajonės / 94

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Kazys VARNELIS. Rex. 1993. Drobė, aliejus; 170x170. Kęstučio Stoškaus reprodukcija.
4 p.: Elena KNIŪKŠTAITĖ. Elnias. 2010. Drobė, aliejus; 130x120

Į NORMALUMO GLĖBĮ

Normalumas visada pasiveja žmogų, pasak išvalgios Ralfo Dahrendorfo ištarmės. Jei vejasi, tikėtina, kad tas žmogus buvo pabėgęs (ar nubėgęs). Žvelgiant dialektiškai, tai ne vienkartinis veiksmas (prisivijo ir „pagavo“), bet nuolatinis procesas. Praeitą šimtmetį įprasta sieti su modernizmo projektu, kai kada turėjusiu pragaištingų pasekmių. XX a. nesusipratimų ir tragedijų akivaizdoje žmogus buvo „nubėgęs“ gana toli, todėl gali būti (tarkime, esama to ženklų), kad normalumas dabar imasi jį „susigražinti“ ir būtent globalios tendencijos mūsų reikalus valdingai kreipia ten, kur jiems ir derėtų krypti, t. y. dar vieno normalumo link.

Globalizacija sietina su valstybių suverenumo entropija dėl įvairiausių priežasčių – tarkime, dėl transnacionalinių korporacijų nenumaldomos plėtros (recesija jos nė kiek nesustabdė, tiesiog pakito akcininkų struktūra – pakanka pasižiūrėti, kiek ir kur investavo Kinija kaip valstybė ar Warrenas Buffettas kaip privatus asmuo) arba dėl ekonominės valstybių tarpusavio priklausomybės, kuri dabar gal net stipresnė nei bet kada anksčiau (būta spekuliacijų, ypač po Graikiją ištikusių finansinių bėdų, apie euro kaip valiutos žlugimą, o šio rudens karščiausia tema – pasaulinis valiutų karas). Įvairios tarptautinės nevyriausybines struktūros plečia ir įtvirtina savo įtaką nepaliaujamose diskusijose. Globalizacija yra rimtas, kompleksinis projektas, kuriam įgyvendinti reikia patikrintų, net pertikrintų „gebėjimų“ ir kapitalistinės išminties, kad būtų tinkamai reglamentuota ne visada pageidautina gyvenimo formų

įvairovė. Taigi, lankstumas ir griežtas būdas – šiuos du visiškai priešingus bruožus lengvai sutaiko veržlioji pasaulio valdovė rinkodara.

Francis Fukuyama, romantiškai skelbdamas „istorijos pabaigą“, nebuvo toks jau neteisus. Net dalis globalizacijos kritikų apeliuoja ne į kokias nors globalizacijai iš principo neįveikiamas kliūtis, bet į dabartinės padėties *laikinumą*. Tarkime, britų sociologas Paulas Hirstas (1947–2003) teigė, kad globalizacija tėra mitas, nes pasaulinė ekonomika vis dar yra per daug priklausoma nuo nacionalinių, socialinių ir politinių institucijų. Bet išdėvė semantika nenumaldomai signalizuoja apie tos priklausomybės („vis dar“) laikinumą.

Nors pasaulio kaip „globalaus kaimo“ metafora pastaruoju metu nebekartojama taip primygtinai, kaip prieš kokį dešimtmetį (galbūt atlėgo „atradimo džiaugsmas“, o ir pastaraisiais dešimtmečiais pergalingai žengusio kapitalizmo netikėtas kluptelėjimas baigėsi tikromis dramomis ir labai apčiuopiamu išgąščiu), ji vis tiek yra aktuali ir sietina su veržliai besiplėtojančiomis interneto formomis. Unikalių *Facebook* lankytojų nuo 2009-ųjų sausio iki 2010-ųjų sausio Amerikoje išaugo 96,5 proc., jei kas nors mėgintų spėti, kiek jų yra šią akimirką, neišvengiamai apsiriktų. Reklamos strategams *Facebook* nuo pat pradžių buvo tiesiog normalus darbo įrankis, *Facebook* rinkodara bet kuriuo atveju pakyla „virš“ teiginio, kad šiame tinkle „jūs galite susitikti su žmonėmis ir keistis informacija“. Tiesą sakant, ir pats šis teiginys – reklaminio naratyvo dalis.

Pastaruoju metu populiaru, ypač svarstant geopolitiką, pabrėžti, esą kariauti nebereikia, jei galima viską nupirkti. Seni geri geopolitiniai interesai lyg ir niekur nedingo, bet, kai visi susisaistę su visais, net ir herojiškiausiai skambanti istorija galų gale tampa dar vieną verslo planą lydinčiu garso takeliu. Prisiminkime ginčą dėl Arkties šelfo priklausomybės – iš pradžių svaidytasi teiginiais, kad „neatmestina“ galimybė spręsti konfliktą ginkluotu būdu, o Arkties pakrantėje steigtos karinės bazės. Tačiau tuo pat metu buvo deramasi, viskas baigėsi sudarytais tarpvalstybiniais susitarimais, ir pradinę „griežtą“ retoriką pakeitė kompromisinė verslo schema.

Dabar jau nebe taip svarbu, kas yra pagrindinis žaidėjas – individas ar valstybė. Zygmundas Baumanas išskiria pasaulinio masto persisluoksniavimą, kuriam vykstant susidaro nauja socialinė kultūrinė hierarchija. Apie 80 proc. pasaulio gyventojų vis dar gyvena valstybėse, kurių bendrasis vidaus produktas (BVP) sudaro apie 15–20 proc. viso pasaulio BVP. Raudonojo Kryžiaus duomenimis, 2 milijardai 700 milijonų planetos žmonių gyvena netinkamomis sanitarinėmis higienos sąlygomis. Kai kalbame apie skurdą ir badą, žvilgsnis pirmiausia krypta į Afriką. Bet štai svarbiausias Juodojo žemyno bankininkas, iš Ruandos kilęs Afrikos plėtros banko vadovas Donaldas Kaberuka interviu vokiečių žurnalui *Der Spiegel* vasario pradžioje sakė, kad šio žemyno bankų sistema per recesiją pasirodė esanti gana patikima (skirtingai nuo Volstryto). O ekonominis augimas Juodajame žemyne iki krizės siekė 5–6 proc. kasmet ir pagal tempą buvo antras pasaulyje po Azijos. Išėitų, ši disproporcija irgi laikina, o stereotipinis požiūris tebėra gajus iš įpročio, iš inercijos arba jo laikytis skatina verslo interesai.

Jei reikėtų atsakyti į klausimą, ar vis dar galioja lakis principas „dirbk-pirk-mirk“, drįsčiau gana kategoriškai teigti, kad jis tikrai nėra „atšauktas“, tiesiog perėjo į „patikimesnę“ – latentinę fazę. Ar dėl finansinės krizės, pavyzdžiui, Lietuvoje pakito būsto paskolas ėmusiųjų statistika, gal jų ėmė ir sumažėjo (tai reikštų visiškai absurdišką prielaidą, kad daliai skolininkų bankai „atleido“)? Jokių būdu. Į skolas įklimpusiųjų skaičius toks pat. Na, dalis iš jų veikiausiai pasidavė ir to savo pseu-

doturto neteko, bet informacija apie tai net ir „katas-trofistinėje“ lietuviškoje viešojoje erdvėje pateikiama korektiškai – „negąsdinti“ arba „gąsdinti sveiko proto ribose“. Tai irgi yra rinkodaros dalis. Taigi visuomenė klusniai, netgi klusniau nei prieš kokius porą metų „tebebėga“, nes dabar jau įjungti (ar „instaliuoti“) visokie sąmonės savisaugos mechanizmai, pavyzdžiui, daugelį gena nesėkmės, bankroto baimė ir gėda... Knygoje „Globalizacija: pasekmės žmogui“ Baumanas pabrėžia, kad globalizacija nėra tai, ką mes visi ar bent jau patys iniciatyviausi ir išradingiausi iš mūsų norėtumė ir viliasi daryti. Globalizacija yra tai, kas su mumis visais vyksta (p. 94). Globalios konkurencijos sąlygomis tas, kuris nori išlikti rinkoje, neturi nei laiko, nei jėgų aiškintis, kokia tos priežasčių ir pasekmių grandinės esmė. Visą lemia tempas, o tinkamus (kuo brangesnius, tuo patikimesnius) elgesio modelius siūlo rinkodara, kurios technika nepaliaujamai tobulinama.

Tokia praktika ir netgi filosofija (galima ginčytis, kiek ji primesta kitų ir kiek pačių prisiimta, tarkime, dėl „naivumo“) dalį žaidėjų be gailėsčio sužlugdys, tačiau iš tų, kurie atkaklesni, nukaldins ypač dantingą viduriniąją klasę, kuri vien pagal apibrėžimą privalo atitikti, deklaruoti ir savo gyvensena nuolat patvirtinti standartą. Galima net sakyti, kad dabartinis spaudimas šiek tiek primena vėlyvesniųjų Viktorijos laikų kategorišką reikalavimą tinkamai elgtis. Šįkart jau visos planetos mastu. Beje, apie tą šlovingą epochą ir to meto viešosios erdvės stilių bent lietuviškame internete dažniausiai skelbiami tik „taikomieji“ (aprangos, šukuosenų stilius, moteriškumo standartas, vaizduojamieji menai, požiūris į seksą ir pan.) tekstai su visai menkomis užuominomis apie ideologines prielaidas, lėmusias bendrąjį gyvenimo būdą.

Vartojimo (galima pavadinti jį „nepasotinamu“) karalystėje normalumas yra ne tik malonumas, priklausomybė ar koks nors egzistencinis demonas, bet ir įsakmus reikalavimas. Ką vartoti, vis tiek renkamės iš sąrašo, kurį rinkodaros užsakymu pateikia reklama, nesvarbu, apie ką kalbėsime – apie maisto produktus, apatinį trikotažą, kūno kvapų rinkinį ar apie viešo elgesio standartą. Pastaruoju atveju „priežiūra“ ypač įdėmi – kad būtum konku-

rencingas, kad tinkamai tarnautum, nevalia ignoruoti korporatyvinės etikos, o juo labiau naiviai (nusikals-tamai) prieš ją maištauti. Globali konkurencija sutinka priglobti naujas (kažkada egzotiškas) gyvenimo formas, bet tik tinkamai apdorotas (pagal galiojančius standartus, o ne pagal kokią nors neapibrėžtą, atgyvenusią „laiko dvasią“).

Jungtinės Karalystės vyriausybės sprendimas privatizuoti 1660 m. įkurtą „Royal Mail“, vieną seniausių Didžiosios Britanijos kompanijų, kuri ir dabar, įsivertintus interneto komunikacijai, kasdien persiunčia daugiau kaip 84 milijonus laiškų ir siuntinių, savaip patvirtina tendenciją – politikus gena supratimas, kad ir šiame sektoriuje (po pirkimų ir pardavimų grandinės) ES liks kokie 2–3 didžiausi „žaidėjai“ (apie Lietuvos ar Portugalijos paštus pamirškime). Ir veikiausiai tai įvyks gana greitai. Na ir kas, kad profesinės sąjungos „vis dar“ protestuoja, susitarta vis tiek bus, nes atkakliai, kantriai šalinami XXI a. rinkodarai nepriimtini elementai, tarp jų ir simboliniai. Tai daroma į perspektyvą nukreiptos transformacijos naudai. Kokia dar būties pagunda?! Emilė'is Cioranas tegul ilsisi ramybėje, o nostalgiški praeities ženklai tegul tenkina globalios visuomenės sentimentalesniosios dalies psichologinius (kadaisė sa-kydavo – dvasinius) poreikius.

Būti oficialiai marginalizuotas nenori beveik niekas, taigi iš pakraščių žūtūt veržiamasi į bent jau pakankamai „normalią“ vietą, suprantama, tų vietų skaičius yra ribotas. Tą patvirtina kad ir tie 20 tūkstančių aukštos kvalifikacijos specialistų iš Afrikos, kurie, Tarptautinės migracijos organizacijos duomenimis, nuo 2008-ųjų kasmet migruoja į Europą, Kanadą ir Jungtines Valstijas, arba, tarkime, tūkstančiai nekvalifikuotų Palatvijo ar Suvalkijos sodiečių, kurie beatodairiškai veržiasi į Jungtinę Karalystę, negaudami jokių civilizuoto gyvenimo garantijų.

Pasaulyje dar esama „jaunų“ vietų, „subrendusieji“ sutinka šiek tiek (proto ribose) palaukti, kol jos „sunoks“. Tai irgi rinkodaros dalis. Sektini pavyzdžiai yra geriausias įtikinėjimo būdas, ypač turint galvoje, kad „užsispyrėliai“ ar „netalentingieji“, reikalams iš tiesų pajudėjus ir klostantis pagal globalią schemą, bematant tampa nereikalingi.

Modernizmo žaidimai baigėsi. Šiuolaikinės visuomenės būvį lemia transnacionalinių finansinių ir ekonominių galių veikla. Žmogiškieji praradimai jei ne įskaičiuoti, tai tikrai numatomi, globalistai dėl to, žinoma, labai apgailestauja, bet teigia darantys viską, kad aukų būtų kuo mažiau. Tačiau supraskite, – apeliuoja jie į aukojamųjų sąžinę, – tokio masto projektai be praradimų neapsieina. Kito kelio tiesiog nėra, dabar jau globaliu mastu nustatoma, kur yra centrai, o kur – pakraščiai. Ir tinkamai viskas reglamentuojama.

Internetu prieinama globali informacija leidžia pamatyti plačias kitų galimybes ir geriau suvokti savo skurdą, kurį galima maskuoti gerovės pakaitalais (jei negali nuvykti į Madeirą, tinkle rasi salos vaizdų ir galėsi jais pasigrožėti).

Galima, aišku, aptarinėti „pereinamojo meto“ savi-jautą ir dramas, gal net tragedijas (tiesa, šio žanro laikai jau irgi pasibaigę). Bet tai būtų žingsnis pagiežingųjų ir nepatenkintųjų pusėn, gal net susitapatinimas su to-kiais. Kita vertus, pasak Františko Novosádo, pagieža (*ressentiment*) yra veiksminga istorinė ir socialinė jėga (puikus reklaminis šūkis, bet ištartas filosofo). Kunkuliuojančiame gyvenime rinka kilniaširdiškai randa vietą ir sielų dirgintojui Friedrichui Nietzsche'ui, ir gundytojui būtimi Emilė'ui Cioranui.

Nėra nei viršaus, nei apačios – „galios jausmas“ dabar veikia taip virtuoziskai, kad pastebėti jo veikimą įmanoma nebent *post factum*. Kaip visada neteisinga, plėšikiškai segreguota fizinė tikrovė (Dubajuje statomas 220 kambarių povandeninis viešbutis „Hydropolis“ – puiki turčių atsiribojimo metafora) deleguoja bendruomeniškumą į interneto erdvę, kur jis yra prekė nuo pat pradžių. O technologijų žavesys be vargo nustumia į šoną idėjas. 2007-aisiais trisdešimtmetį šventė mobiliosios telefonijos šauklys „Motorola“ – pirmas Niujorke išbandytas modelis buvo 30 cm ilgio ir svėrė 700 g. Energingai dorodamasis su dydžiais, atstumais ir trukme, šis įrenginys dabar jau stilistiškai neatpažįstamai pasikeitė pats ir pakeitė aplinką, nusavino net epistolinį (greta kitų) žanrą. Vis naujų „Motorolos“ galimybių nepalaujamas apmąstymas, nekantraujant kuo greičiau jas išbandyti, – ar kam nors kitam dar lieka laiko? ■

ŽINIOS NĖRA KASTUVAS

Universitetai demokratiškoje visuomenėje

Šiandien diskusijos apie universitetų vaidmenį apsiriboja beveik vien tuo, koks jų indėlis į šalies ar regiono ekonominę plėtrą, daugeliui ypač rūpi, kaip universitetai prisideda, kad būtų užkirstas kelias nedarbui, gerinamos konkurencijos sąlygos. Šį prioritetą aiškiai iliustruoja vadinamojo Bolonijos proceso pateisinimas, o konkrečiai – įprastinio *diplomo* ir *magistro* pakeitimas BA ir MA laipsniais. Tikinama, kad tada, kai atsiras galimybė tarptautiniu mastu palyginti akademinis rezultatus, padidės Europos universitetų konkurencingumas su JAV studijų institucijomis, o absolventams geriau seksis varžytis tarptautinėje darbo rinkoje.

Apibendrinant galima pasakyti, kad nuorodų bazė, apibrėžianti universitetų vaidmenį, retai kada apima ką nors daugiau negu šis ekonominio konkurentabilumo aspektas. Ir tai suprantama – bedarbių daugėja, o patirtis liudija, kad žinios, švietimas ir lavinimas teikia didžiausias galimybes mažinti nedarbo lygį ir stimuliuoti ekonomiką, ypač pasitelkiant inovacijas. Vis dėlto tendenciją, kad universiteto vaidmuo būtų apribotas vien šiuo aspektu, būtina įveikti, nes, mano įsitikinimu, ji skurdina kultūrą ir neįvertina platesnės švietimo liberalioje demokratinėje visuomenėje perspektyvos. To padariniai gali būti nebe-pataisomi.

Koks švietimo demokratinėje santvarkoje tikslas?

Visuotinai sutariama, kad švietimas užtikrina ilgalaikį normatyvinės demokratinės sanklodos egzistavimą, geba reaguoti į būsimus iššūkius – pavyzdžiui, į darbo rinkos pokyčius, su kuriais susidursime artimiausioje ateityje. Norėčiau patyrinėti viso to sąsajas su universitetiniu išsilavinimu – tai sfera, kurią išmanau geriau negu mokyklų sektorių. Kokie švietimo tikslai universitetams turėtų būti svarbiausi demokratijos sąlygomis?

Leiskite man nepaisyti to, kad šis klausimas šiandien, kai visus labiausiai domina ekonominė universitetų svarba, laikomas nereikšmingu ar savaime aiškiu. Tradiciškai neekonominiai universitetų tikslai yra „kultūrinis lavinimas“ (*Bildung*) ir „ugdymas“ (*Ausbildung*). Dažnai šie tikslai supriešinami vienas su kitu, nes neinstrumentiškas asmenybės kultūrinis lavinimas laikomas priešingybe ugdymui, suprantamam kaip profesinis parengimas. Paprastai tokią priešpriešą sustiprina perspėjimas, kad universitetai šiandien nebegali lavinti, teikdami vien akademinės žinias, tarsi jie kada nors būtų tai darę tokiu siauru požiūriu.

Suprantama, giliai išsisknijęs netikrumas, kokią formą darbo rinka įgaus ateityje, verčia vis labiau abejoti, ar aukštojo mokslo tikslas yra rengti absolventus konkrečiai profesijai. Nenutuokdami, kokia bus ateities

darbo rinka, nebežinome, kokias profesijas ir įgūdžius aukštasis mokslas turėtų teikti. Tačiau darbo rinka juk nėra mums primesta likimo, jai galima daryti didelę įtaką. Pavyzdžiui, galima įvairiai reaguoti į globalios konkurencijos iššūkius: kompanijos gali intensyviau darbo reikalaujančią gamybą perkelti į tas šalis, kur maži atlyginimai, arba gali namuose padidinti darbo intensyvumą Taylora pasiūlytu būdu. Jos gali darbuotojus pakeisti mašinomis arba imtis inovacijas skatinančių procedūrų – pavyzdžiui, ląstelienos gamybos. Pastarasis sprendimas, specialistų nuomone, yra visų perspektyviausias. Tačiau tam reikės itin kvalifikuotų darbuotojų.

Italų firma „Fiat“ 1990 m. norėjo pradėti ląstelienos gamybą savo naujoje gamykloje Melfyje. Tačiau tame regione stigo kvalifikuotų darbuotojų ir „Fiat“ teko pakeisti savo planus. Rezultatas aiškus: ateityje kvalifikuotos darbo jėgos poreikis čia vis labiau mažės, daugumos darbas darysis vis monotoniškesnis, atsiras socialinė praraja tarp žemos ir aukštos kvalifikacijos darbuotojų. Kad būtų to išvengta, reikia siekti aukštesnio išsilavinimo lygio, kuris išlaisvintų kūrybingumą ir skatintų atsakomybę. Net ir tais atvejais, kai atrodo, kad nėra jokių konkrečių perspektyvų pritaikyti tokį išsilavinimą darbo rinkoje. Būtent tai, kad nėra aukštos kvalifikacijos darbuotojų stygiaus, suteikia šansą novatoriškoms kompanijoms plėtoti naujas gamybos kryptis.

Šis pavyzdys paremia vis dažniau reiškiamą požiūrį, kad geras ir „darnus“ profesinis parengimas jokių būdu nėra lavinimo platesne prasme antipodas. Svarbu ne tiek įgyti techninių įgūdžių ar gauti kuo daugiau informacijos, kiek ugdyti individualų gebėjimą aprėpti vis didėjančią informacijos kiekį ir „pasaulio patyrimą“ kaip visumą. Tai leidžia individams įgyti žinių, kurios reikškia daug daugiau negu paprasčiausia informacija, nes skatina plėtoti naujas idėjas, imtis naujų iniciatyvų ir jas įgyvendinti bendradarbiaujant su kitais.

Visi šie žingsniai reikalauja ypač aukšto mąstymo lygio. Kita vertus, tai susiję su metodologiniais bei teoriniais informacijos ir žinių pagrindais, todėl reikalauja didelės ištvėmės ir kantrybės, turint galvoje neišvengiamas abejones, kurių kyla dėl kiekvieno naujo me-

todo ir kiekvienos naujos teorijos. Štai kodėl apskritai neegzistuoja toks dalykas kaip saugi, lengvai valdoma žinija be jos sąlygiškumą apmąstymo. Tai tinka kalbant net apie pačias menkiausias išvalgas. „Galima išvelgti daugiau negu gali būti išvelgiama“, – tvirtino filosofas ir pažinimo teoretikas Günteris Abelis. Žvelgiant iš akademinų pozicijų, jau nekalbant apie naujausius tyrimus, teorinio pažinimo naivumas, kurį išduoda nepaliaujami ditirambai žinių visuomenei, įskaitant ir oficialiuosius (dažnai slypinčius biurokratinėje kalboje), mano nuomone, yra pasibaisėtinas. Tarsi žinios būtų kažkas, kuo galima naudotis tarsi kastuvu.

Kita vertus, apmąstymai susiję ir su pastangomis suprasti tuos, su kuriais kartu siekiame įgyti žinių, su kuriais jomis keičiamės ir su kuriais bendradarbiaujame. Asmuo, kuris nėra įpratęs apmąstyti savo paties veiksmų ir veikimo bei protavimo sąlygų, vargu ar galės dalyvauti diskusijose su kitais apie tuos dalykus, o sudėtingose situacijose nepajėgs tų kitų suprasti ir drauge su jais veikti. Gebėjimas mąstyti, kaip jau sakiau, yra aukštojo išsilavinimo sąlyga, jei norima, kad jis būtų orientuotas į ateitį ir gebėtų atremti jos iššūkius. Kartu tai yra ir esminis lavinimo plėčiava – „kultūros“ – prasme bruožas nuo pat Apšvietos laikų, asmenybės tobulėjimo kelias. Svarbiausia čia – nepriklausoma individo veikla, kurią, be kitų dalykų, sudaro autorefleksija, padedanti jam tapti moraliniu subjektu. Išsilavinimas nėra prekė ar prestižo garantas, sarkastiškais Nietzsche's žodžiais tariant, leidžiantis išsilavinusiam buržuaziniam biurgeriui (*Bildungsburger*) tapti „išsilavinusiu filisteriu“ (*Bildungsphilister*). Veikiau tai nuolatinės pastangos suvokti pasaulį, įgyti moralinę orientaciją ir pajusti atsakomybę. Savo patirtį kiekvienas refleksyviai lyginame su ankstesne, suvokdami, kad nėra tokio dalyko kaip totalus žinojimas, kuriuo galima paprasčiausiai remtis ir kuris nereikalauja nei atsižvelgti į kitus, nei bandyti juos suprasti. Priešingai – perėjimas nuo paskiros informacijos prie žinojimo kaip visumos, bendrąja prasme reiškia, kad esame tikri dėl to, ką sakome ar manome, suvokdami žinojimo paradoksalumą, jo vertę, jo ribas ir dėl jo kylančias abejones. Žinantysis žino kliūtis, susijusias su kiekviena tikrumo prielaida, geriau už tą,

kuris viso labo yra gerai informuotas. Netikrumo suvokimas rodo mąstymo brandą. Kanto „Grynojo proto kritika“, revoliucinis Koperniko įnašas į pažinimo teoriją, – beje, nuo jų smarkiai atsilieka šiuolaikinė žinių visuomenės retorika, – kaip tik ir suteikė pagrindą tokiam išsilavinimo supratimui, kuris atrodo modernesnis nei dauguma pseudopažangių pozicijų, primityviai teigiančių, neva žinių visuomenė yra duotybė ar netgi tikslas.

Kad pateisintų būtinybę mokytis visą gyvenimą, daug kas apeliuoja į tai, esą žinios sparčiai sensta. Tai neatsakingas požiūris, kurį reikia apnuoginti, jei norime įvertinti ir apibrėžti universiteto tikslus laikais, kai besąlygiškai pasitikima kompiuteriais ir informacijos srautu. Visapusiškai apmąstytas žinojimas nepraranda savo vertės po trijų mėnesių kaip informacija iš kelionės tvarkaraščio. Esminis dalykas yra plėtoti žinojimą, kuris yra ilgalaikis *todėl*, kad jis nuolatos apmąstomas, o už jį atsakingi yra patys mąstytojai. Tokio žinojimo neįmanoma redukuoti iki serijos skaičiukų, kuriuos galima sudėlioti į dėžutes ir papuošti strėlikėmis, nurodančiomis priežastinius ryšius. Toks žinojimas išreiškia save per apmąstytos patirties praktiką ir priklauso nuo nuolatinių derybų tiek su savimi, tiek su kitais. Platono „Dialogai“ ir Aristotelio „Metafizika“ išliko aktualūs tūkstančius metų, nes mąstymas, išsikristalizavęs argumentų ir kontrargumentų žaizdre, išsaugo prieštaras ir jų vertingumą net ir tuo atveju, jei šis procesas yra iš principo neužbaigtas, kitaip tariant, neišvengiamai reliatyvus.

Esminė politinė dimensija

Nors „kultūrinis lavinimas“ ir „profesinis rengimas“ ateityje, kuri paženklinta sparčia technologijų kaita, jau nebereikš fundamentalių priešybių, vis dėlto kyla klausimas, ar politinė lavinimo dimensija, t. y. lavinimo siejimas su moraline ir pilietine atsakomybe, išliks svarbi ateities universitetui. Ar mokslas yra visiškai „nepriklausomas nuo vertybių“? Bet kuriuo atveju taip daug kas mano ir tą nuomonę paremia Maxo Weberio citatomis. Žino-

ma, tai Weberio iškraipymas, nes jis norėjo tiesiog identifikuoti vertybinius sprendimus, su kuriais yra neišvengiamai susijusi kiekviena mokslinė analizė, ir vengė teiginių apie universalų jų vertingumą. Tai netaikoma humanitarikai ir socialiniams mokslams. Gamtos mokslų ir medicinos (jei laikome ją atskiru mokslu) metodai visada susiję su išankstiniu požiūriu į realybę ar žmoniją, o tai neatsiejama nuo vertybinių sprendimų. Išsaugoti jau patikrintų metodų patikimumą dažnai atrodo svarbiau negu kelti toliaregiškus klausimus, todėl tam tikri realybės segmentai ar galimi priežastiniai ryšiai iš analizės pašalinami.

Tad ar mums reikia politiškai apibrėžti universitetų tikslą? Ir ar tai įmanoma? Ar ekonominės globalizacijos logika verčia mus paaukoti politinį sutarimą, demokratiją, laisvę ir teisingumą efektyvesnės ekonomikos, savęs įtvirtinimo ir išlikimo dėlei? Ar tai nereiškia, kad politikos idėja, įtvirtinta Apšvietos lavinimo koncepcijoje, politiškai atsakingų jos piliečių, t. y. individų, veikiančių bendruomenės labui (tą bendruomenę apibrėžiant kaip nacionalinę valstybę, kuriai jis ar ji priklauso), samprata yra pasenusi ir netgi nepriimtina?

Tai ne vien akademiniai klausimai, ypač kai kalbame apie tuos, kurie priima ateičiai svarbius sprendimus. Ir čia negali būti grynai objektyvaus, o juo labiau vienintelio atsakymo. Politologas Fritzas Scharpfas atmetė teiginį, kad ateityje politika taps nereikšminga. Tačiau jis paskelbė tai ne vien remdamasis teoriniais ar empiriniais argumentais, bet veikiau iš normatyvinio, galbūt netgi moralinio impulso neleisti, kad problemos išsispęstų savaime, ir vietoj to, nepaisydamas sunkumų, ėmė brėžti būsimų aplinkybių kontūrus. Scharpfas pridėda dar vieną sąlygą, išplečiančią politikos bendresnę prasmę, o ypač demokratiškos politikos, kuri remiasi diskusijomis ir sutarimu (mums tai irgi rūpi), galimybės – tai gebėjimas susikalbėti įvairiomis kalbomis. Tai reiškia galimybę susipažinti su daugiau negu viena realija ir visuomene, bendrauti skirtingomis „kalbomis“ (Niklas Luhmannas pasakytų „kodais“).

Neišsiugdę tokio gebėjimo, nesuprasime vieni kitų gyvenenos ir patirties, todėl daugės tarpusavio nesusipratimų.

Tokia daugiakalbystė yra vienintelis būdas, galintis užkirsti kelią žinijos specializacijai ir tokiai veiklai, kuri realybės horizontą susiaurina taip smarkiai, kad iškraipoma tiesa, atsiranda struktūrinis neatsakingumas, prarandamas gebėjimas numatyti savo minčių ir veiksmų padarinius. Jei taip įvyks, įsigalės, Thomo Manno žodžiais tariant, „neribota siauraprotystė“ ir už tai gali tekti sumokėti didžiulę kainą. Jei norime daryti įtaką pasauliui, kuriame gyvename, turime ugdyti tokią daugiakalbystę.

Ar pilietinė-politinė Apšvietos lavinimo koncepcija nėra galimas ar netgi būtinas universalus išsilavinimo komponentas, o kartu ir šiuolaikinio universiteto tikslas? Atsakymas yra *taip*, jei suvokiame, kaip svarbu išvengti dalinio aklumo ir struktūrinio neatsakingumo pavojaus; jei suprantame, kad sustabdyti augantį smurtą pavyks tik nuosekliai remiantis tokiomis moralinėmis ir politinėmis sąvokomis kaip laisvė ir teisingumas, taikytinomis ne tik sau, bet ir visiems kitiems, nes nebegalima izoliuoti savęs nuo kitų; jei turėsime galvoje, kad liberaliosios demokratijos raida, pagrįsta bent minimaliu teisingumo standartu, yra bendro išlikimo bendrame pasaulyje sąlyga. Tai būtų fundamentalus ir ilgalaikis tikslas, į kurį turėtų būti nukreiptas universiteto ekonominis efektyvumas ir technologinė transformacija.

Ar ši išvada dar galioja, atsižvelgiant į didėjančią nacionalinės valstybės nesugebėjimą priimti politinių sprendimų? Taip, ir ypač todėl! Liberalioji demokratija kaip politinė forma gali būti susijusi su laiku ir vieta, nes politikos neįmanoma įteisinti kaip nors kitaip. Tačiau politinis autoritetas nebūtinai turi sutapti su nacionaline valstybe. Galima daug kalbėti apie sprendimo sferos „išskaidymą“ ar išdalijimą, perkeltiant jį, viena vertus, į supranacionalinį, antra vertus, – į regioninį lygmenį. Taip sukuriamas „valdymo“ tinklas, kurio veikėjai kartu su tradiciniais politinio lauko „žaidėjais“ yra didelės tarptautinės organizacijos, multinacionalinės kompanijos ir pilietinė visuomenė (nevyriausybinės organizacijos). Šiame sudėtingame valdymo tinkle demokratiška

politika bus sėkminga tik tuo atveju, jei problemos bus nagrinėjamos ir sprendžiamos pilietiškai atsakingai, t. y. jeigu jas spręs tie, kurie išmoko žvelgti toliau savo asmeninių interesų, peržengdami savo „kiemą“, profesijos, specializacijos ir pasaulėžiūros ribas, tie, kurie geba suprasti ir užjausti kitus, o tarpusavio supratimą pasiekia „akimirksniu“ ir geba priimti ilgalaikius, tvarius sprendimus. Kuo labiau nepriklausomi jie bus, kuo mažiau jų sprendimai priklausys nuo pritarimo „iš viršaus“, tuo bus geriau.

Gebėjimas pasiekti tarpusavio supratimą

Man regis, demokratijos sąlygomis svarbiausias aukštojo išsilavinimo tikslas ateityje bus gebėjimo suprasti vieniems kitus ugdymas. Visų pirma, tai reiškia suprasti mūsų žinojimo, mąstymo ir veiklos kognityvines sąlygas – įvairių realybės sferų, tarp jų ir mokslo, pažinimą ir apmąstymą, jautrumą kitokiai istorinei patirčiai ir kultūrinėms įtakoms. Kartu tai reiškia vaizduotę, valią ir gebėjimą suprasti kitus, įsijausti į kitokį mąstymo būdą ir veikti kartu su kitais laisvės ir teisingumo labui. Nesvarbu, kad sąvoka „pasiekti tarpusavio supratimą“ apima ir (iš pažiūros) grynai intelektualinę-kognityvinę, ir moralinę prasmę – jos yra neatsiejamos. Abi susijusios su naujumo – jo logikos, jo vidinės konstrukcijos ir jo padarinių – supratimu. Tai ir yra pagrindinis tyrimų tikslas. Tačiau gyvenimo ir išlikimo labui darosi vis svarbiau siekti tarpusavio supratimo, todėl imtis tyrimų bus galima tik turint aiškią idėją ir pakankamai lankstumo, kad kilus konfliktui įstengtume priimti nešališkus ir teisingus sprendimus. To pasiekti galėsime tik tada, kai išsivaduosime iš savo ribotumo, suvokdami, kad be mūsų gyvenimo ir žinojimo lauko egzistuoja ir kitokie „laukai“, kuriuos būtina pažinti ir apmąstyti, jei norime suprasti kitus ir būti kitų suprasti. ■

© Gesine Schwan/*Neue Gesellschaft Frankfurter Heute*

© Eurozine

Iš vokiečių kalbos vertė Marius GAUČYS

Simas ČELUTKA

PUSIAUKELĖJE TARP KONSERVATIZMO IR LIBERALIZMO

Michaelo Oakeshotto fenomenas

Lietuvos dešinieji intelektualai britų filosofą Michaelą Oakeshottą beveik vieningai laiko konservatyviu mąstytoju. Alvydas Jokubaitis 1997 m. rašė, kad konservatoriai apskritai turėjo tik du tikrai didžius autorius – Edmundą Burke'ą ir Michaelą Oakeshottą. Burke'as netgi nebuvo filosofas tikrąja šio žodžio prasme, o Oakeshottas „taip netikėtai pakėlė teorinį konservatizmo politinės filosofijos lygį, kad lig šiol, kaip atrodo, į tai dar nespėta tinkamai sureaguoti“¹. Anot Jokubaičio, „Net ir siūlydamas naujas konservatizmo politinės filosofijos idėjų interpretacijas, Oakeshottas dažniausiai likdavo ištikimas pagrindinėms savo didžiojo pirmtako [Burke'o] intencijoms.“² Vėliau Jokubaitis šiek tiek pakeitė savo poziciją – esą šis autorius suartino konservatizmą su liberalizmu, nes jo požiūris į moralę pernelyg siauras, o pilietinės asociacijos idėja pozityviai lygintina su Johno Rawlso politinio liberalizmo koncepcija.³ Taigi britų mąstytojas dabar pristatomas jau kaip esantis pusiaukelėje tarp konservatizmo ir liberalizmo.

Straipsnių rinkinyje „Tradicijos likimas“ beveik visi lietuvių autoriai mini Oakeshottą: Virgis Valentinavičius vadina jį „konservatizmo klasiku“, Vytautas Radžvilas laiko jo filosofiją „idealiu ju“ britų konservatizmu, kurį Vladimiras Laučius priešpriešina JAV neokonservatizmui, o skeptiškai lygindamas su Leo Strausso „klasikiniu konservatizmu“ parodo jų nesuderinamumą.⁴

Užsienio mokslinėje literatūroje ilgą laiką vyravo įsitikinimas, kad Oakeshottas yra tokio pat „sukirpimo“

konservatorius kaip ir Burke'as, tačiau pastaraisiais metais dėl to kyla vis daugiau abejonių. Pavyzdžiui, Johnas Gray'us bando Oakeshottą kartu su Isaiah Berlinu priskirti vadinamajam *modus vivendi* liberalizmui, kuris yra akivaizdi Rawlso įtvirtintos įtakingiausios liberalizmo srovės priešprieša.⁵ (Pasak Alvydo Jokubaičio, Gray'us neįžvelgia kantizmo pėdsakų Oakeshotto filosofijoje.⁶) Paulas Franco ir jo pasekėjai Oakeshottą ilgainiui priskyrė liberaliosios minties tradicijai. Yra ir postmodernistinė Oakeshotto interpretacija (žr. Richard Rorty, *Postmodernist Bourgeois Liberalism*). Postmodernistai pabrėžia šnekamąją (*conversational*) jo politikos prigimtį ir specifinį požiūrį į filosofiją, angliškai tai vadinama *anti-foundationalism*. Visos šios interpretacijos, pasak Kenneth'o McIntyre'o, vadovaujasi nors ir fundamentalia, tačiau klaidinga prielaida, esą Oakeshottas, kaip ir kiti šiuolaikiniai politikos teoretikai, pateikia ne tik politinę filosofiją, bet ir politinės veiklos programą. O tai prieštarauja jo tvirtinimams, kad „filosofinis supratimas yra nesvarbus politinei veiklai“.⁷

Vieningai sutariama, kad konservatyviausias Oakeshotto politinės filosofijos komponentas – racionalizmo kritika. Jo manymu, racionalizmas pavojingas tuo, kad vieninteliu autoritetu pripažįsta protą ir atmeta viską, kas susiję su tradicijomis, su papročiais ar įpročiais. Laiške Karlui Raimundui Popperui jis aiškino, kad yra nusistatęs ne prieš protą, bet prieš racionalistų polinkį

nematyti *nieko daugiau*. Protas gali būti kasdieninių pasirinkimų ir elgesio modelių *kritikas*, bet ne jų pagrindas. Popperis tokiam požiūriui pritarė.⁸ Oakeshottui nepriimtinas racionalistų noras teorinius savo principus primesti politinei tikrovei ir praktikai. Įsigalėjus racionalizmui, politika virto administravimu ir paprasčiausiu kalkuliavimu – nuo šiol viskas turi stoti prieš proto teisumą.⁹ Racionalizmas įsiveržė ir į religijos sferą. Marksizmas, niekinęs ir atmetęs krikščionybę, pats to nesuvokdamas virto sekuliarizuota racionalistine religija.¹⁰ Racionalizmas yra pernelyg atitrūkęs nuo konkretybių ir lokalumo, pernelyg pasitiki abstrakčių principų galia, todėl nori tuos principus tiesiogiai ir vienodai taikyti visoms visuomenėms ir bet kuriuo laiku, neatsižvelgdamas į konkrečias aplinkybes. Racionalistai tiki, kad politikoje viską galima pradėti iš naujo, kad visuomenė gali ir turi siekti radikalių socialinės transformacijos, kuri būtų paremta griežtus proto reikalavimus atitinkančiais moksliniais metodais ir instrukcijomis.

Alvydas Jokubaitis, pristatydamas alternatyvų Oakeshott požiūrį į politiką, teigia, kad „politinis veiksmas turi būti pagrįstas ne ideologinių principų žinojimu, bet tam tikromis nusistovėjusiomis politinio elgesio tradicijomis. Politinės ideologijos geriausiai atveju esti politinio elgesio tradicijų apibendrinimai ir sutrumpinimai. Blogiausiu atveju jos tampa vien tik politine prievarta realizuojamomis utopijomis“¹¹. Nigelo Ashfordo požiūris labai panašus: „Politika yra tradicinė veikla, kylanti iš istorinių aplinkybių, kuriomis priimami konkretūs politiniai sprendimai.“¹²

Oakeshott racionalizmo kritika primena Burke'o kritiką, nukreiptą prieš prancūzų švietėjus, ir iš tikrųjų atspindi požiūrio konservatyvumą kartu su jo laikmečiui būdingu kultūrinio pesimizmo jausmu.

Vis dėlto kyla abejonių, ar derėtų racionalizmą taip tiesmukai gretinti su liberalizmu. Paulas Franco yra įsitikinęs, kad Oakeshott racionalizmo kritika automatiškai nereiškia liberalizmo kritikos.¹³ Tai pabrėžia ir pats Oakeshottas.¹⁴ O Vladimiras Laučius užčiuopia dar vieną svarbią įtampą – anot jo, racionalizmas irgi toli gražu ne visada prieštarauja konservatizmui. Pa-

vyzdžiui, tokie konservatoriai kaip Leo Straussas klasikinių racionalizmą laikė pamatine politinės tikrovės vertinimo prielaida. Klasikinio racionalizmo, suprantama, nereikėtų tapatinti su modernuoju racionalizmu, prieš kurį tiesiogiai nukreipta Oakeshott kritika, tačiau iš esmės jie abu yra tokie pat universalūs ir antlaikiški. Klasikinis racionalizmas, kurio žymiausi atstovai yra klasikiniams konservatizmui priskiriami Platonas ir Aristotelis, prieštarauja tradicionalistinio konservatizmo prisirišimui prie senųjų papročių ir įpročių. Straus- sas ir jo pasekėjai nepritarė minčiai, kad „tai, kas gera ir puoselėtina, sutampa su tuo, kas sena ir socialiai paveldėta iš protėvių“¹⁵. Pasak Tedo McAllisterio, „universalus ir antlaikiškas gėrio, tiesos ir teisingumo standartas sunkiai dera su tam tikroje visuomenėje vyraujančių papročių autoritetu, kurio esmė yra laikiška, kultūrinė ir istoriška“¹⁶. Čia koduotas konservatyviosios minties tradicijai būdingas istorijos ir filosofijos ginčas. Britiškas konservatizmas, kaip ir tradicionalizmas, svarbesne laiko istoriją, tačiau tai nereiškia, kad racionalizmas yra svetimas visai konservatizmo tradicijai. Laučius šitaip apibendrina pažiūrų priešpriešą: „Suvokti, kas yra gėris iš prigimties jo siekiančiai sielai, – klasikinio racionalizmo iškeltas uždavinys, kadaise tapęs svarbiausiu iššūkiu ir akstinu rasti politinei filosofijai. Strausso konservatizmas šį normatyvinį iššūkį priima; Oakeshott modernusis konservatizmas jį atmeta kaip neprimtino politinio racionalizmo pagundą.“¹⁷ Ši įtampa rodo, kad racionalizmo kritika nebūtinai yra vienareikšmiškai konservatyvi. Jei konservatoriai remtųsi vien tradicija ir įpročiais, jie negalėtų kritikuoti konkrečiose valstybėse ar visuomenėse pasireiškiančių blogio apraiškų, pavyzdžiui, fašizmo Italijoje ar kraštutinio antisemitizmo ir totalitarizmo Vokietijoje.

Straipsnyje „Apie konservatyvią būtį“ Oakeshottas kalba ne apie konservatizmo doktriną ar *credo*, o apie konservatyviąją poziciją arba būdą, nuostatą,¹⁸ pristato ne konservatizmo kaip ideologijos bendruosius principus, bet konservatyviosios pozicijos kaip tam tikro požiūrio į kasdieninius dalykus pobūdį. Skirtingai nuo Rogerio Scrutono, kuris pateikia konservatizmo do-

gmatikos kontūrus¹⁹, ar Roberto Nisbeto, kuris bando susisteminti konservatyviosios minties principus²⁰, Oakeshottas pristato individualizuotą konservatyviosios pajautos paveikslą, apeliuojantį į kiekvieno iš mūsų kasdieninius pasirinkimus ir įpročius, o ne į konservatizmą kaip politinio veikimo programą.

Pasak filosofo, konservatyviosios pozicijos esminė nuostata yra ypatingas dabarties vertinimas, palyginti su praeitimi ir ateitimi. Praeitis svarbi tiek, kiek iš jos paveldima vertingų dalykų, tačiau negalima praeities idealizuoti ir garbinti.²¹ Viena vertus, tai artima Nisbetui, tarp praeities ir dabarties ieškančiam vienybės: „Tikrasis istoriškumas – tai ne nuolatinis dairymasis į praeities įvykius ir tuo labiau ne istorijų pasakojimas, o metodiškas dabarties studijavimas, iškeliant į paviršių *visa*, kas glūdi dabartyje, tai tikra begalybė elgsenos ir mąstymo būdų, kuriuos gerai suprasti galima tik aptikus jų gaires praityje.“²² Antra vertus, Oakeshotto pozicija gerokai skiriasi ne tik nuo praeitį idealizuojančių tradicionalistų, arba paleokonservatorių, bet ir nuo JAV neokonservatorių. Jų patriarchas Irvingas Kristolas labai aiškiai atsiribojo nuo Oakeshotto konservatizmo,²³ esą pernelyg didelis jo dėmesys dabarčiai yra svetimas JAV konservatizmui, nes nuvertina religinę dimensiją. Religinei tradicijai būdinga atodaira į praeitį ir viltingas žvilgsnis į ateitį, į būsimą atpirkimą ir pomirtinį gyvenimą. Visa žmogiškoji būtis neišsitenka vien dabartyje, yra glaudžiai susijusi su ją praturtinančiais praeities ir ateities klodais. Kristolui ypač nepriimtina garsioji Oakeshotto frazė iš inauguracinės kalbos Londono ekonomikos mokykloje: „Šis pasaulis yra geriausias iš visų įmanomų, ir viskas jame yra neišvengiamas blogis.“²⁴ Toks požiūris yra nepakankamas ir net pavojingas, nes nenurodo kelrodžių, kuriais vadovaudamiesi galėtume kovoti su kasdienybėje pasirodančiu blogiu. JAV neokonservatorių nuomone, Oakeshotto siūlomas neideologinis *ad hoc* problemų sprendimas nėra pakankamas, kad suteiktų į ateitį nukreipto tvirtumo, pasitikėjimo savimi ir vilties. Šiuo požiūriu Vladimiras Laučius pagrįstai klijuoja Oakeshottui „dabartizmo“ (*presentism*) terminą, nukaltą Richardo M. Weaverio ir reiškiantį perdėtą prisirišimą prie dabarties kultūrinių ir politi-

nių formų.²⁵ „Bet ne jau tų dalykų – moralės, estetikos ar politikos – atžvilgiu prisirišimas prie dabarties turi reikšti, kad dora, gražu ir teisinga konservatoriui pirmiausia bus tai, kas šiuolaikiška?“²⁶ – klausia Laučius.

Oakeshotto požiūris į viešąją politiką ir valdžios paskirtį nėra konservatyvus. Jis atmeta bet kokią religijos (plačiąja prasme – moralės) ir politikos sąryšį. Anot jo, konservatyvi pozicija politikoje neturi nieko bendra su:

- prigimtinės teisės tradicija²⁷;
- įsitikinimu, kad Apvaizda kuria tvarką, atliepiančią dieviškąjį tikslą tiek gamtoje, tiek žmonijos istorijoje, ir požiūriu, kad žmonės privalo paklusti šiai tvarkai;
- organiška valstybės idėja;
- tikėjimu absoliučia žmogaus asmenybės verte;
- tikėjimu, kad žmogus iš prigimties linkęs į nuodėmę.²⁸

„Nemanau, kad ji [konservatyvi pozicija – S. Č.] yra neišvengiamai susijusi su kokiu nors konkrečiu įsitikinimu apie visatą, apie pasaulį ar apie žmogaus elgseną apskritai. Ji susijusi su valdymu ir valdžios instrumentais, taigi tik šių temų kontekste konservatyvi pozicija gali būti suprasta. [...] Kas daro konservatyvią poziciją politikoje suprantamą, neturi nieko bendra su prigimtinė teise ar dieviškąja tvarka, nieko bendra su morale ar religija. Ji susijusi su mūsų dabartinio gyvenimo būdo stebėjimu, kurį papildo įsitikinimas, kad valdymas yra specifinė ir ribota veikla, t.y. bendrųjų elgesio taisyklių kūrimas ir puoselėjimas. Šios taisyklės suvoktinos ne kaip substancyvių veiklos programų primetimo planai, bet kaip instrumentai, padedantys piliečiams siekti savų tikslų, patiriant mažiausią nusivylimą.“²⁹

Religiją ir moralę išstumti iš viešosios politinės sferos, istoriškai žvelgiant, yra tradicinis liberalų siekis. Noras apriboti valdžios funkcijas taip pat sietinas su liberaliąja mintimi. O užmojis užtikrinti piliečiams galimybę siekti asmeninių tikslų, „patiriant mažiausią nusivylimą“, apskritai dvelkia utilitarizmu.

Kai kurios straipsnyje „Apie konservatyvią būtį“ išdėstytos nuostatos yra liberalų svajonė: valdžia neturi primetinėti jokių įsitikinimų jos subjektams, neturi

jų mokyti, *neturi stengtis padaryti jų geresnių ar laimingesnių*, neturi jų vesti ar nukreipti, neturi įkvėpti kokiam nors veiksmui. Vienintelė valdžios funkcija – užtikrinti taiką ir užkirsti kelią fiziniams konfliktams: „Valdovas – tai arbitras, administruojantis žaidimo taisykles, arba pirmininkas, kuris kontroliuoja debatus atsižvelgdamas į nustatytas taisykles, tačiau pats juose nedalyvauja.“³⁰ Oakeshottas liberalams (ypač Johnui Stuartui Milliui) būdingu tonu skelbia: nėra pagrindo manyti, kad valdžios atstovai yra išmintingesni ar protingesni, todėl gali primetinėti žmonėms savo vertybes ar gyvenimo būdą. Nuomonių įvairovės nevalia drausti ar riboti. Žmonės, kaip ir jų atstovai parlamente, turi teisę puoselėti savąsias svajones, negalima jiems primetinėti svetimų „svajonių“. Svarbiausia valdžios funkcija yra išsaugoti taiką, sukuriant ir užtikrinant bendrąsias procedūrinės taisykles, o ne draudžiant skirtingas nuomones, kitokią gyvenseną ir primetant „esminį vienodumą“³¹. „Valdžios užuomazgos glūdi ritualuose, o ne religijoje ar filosofijoje; ramaus ir taikaus elgesio džiaugsmuose, o ne tiesos ar tobulumo paieškose.“³²

Oakeshotto politinės valdžios sampratoje nuorodų į bendrąjį gerį ir transcendenciją nėra.

Valdžią ir suverenitetą jis, panašiai kaip ir Hobbesas, grindžia besąlygišku dabartinių „žmogiškųjų aplinkybių“ (*human circumstances*) pripažinimu³³. Tai visai kitokia valstybės konstravimo strategija negu ta, kurią sukūrė senovės graikų filosofai, kuriems buvo itin svarbi *telos* samprata. Hobbeso-Oakeshotto linijai tokio teleologiško trūksta, tai lemia ir visai kitokią žmogaus prigimties sampratą. Modernistai priima žmogų tokį, koks jis „yra“, o graikai puoselėjo universalių žmogiškųjų standartų ir dorybių etiką, be kurios žmogus nėra žmogus. Kalbant kiek supaprastintai, graikiškąją prigimties sampratą sudaro trys modusai: gamtinis (gyvuliškasis), visuomeninis („žmogus – politinis gyvūnas“) ir transcendentinis. Moderniajai prigimties sampratai ypač stinga transcendencijos komponento, o visuomeninis kildinamas iš grynai atomistinių paskatų. Didžioji dauguma šiuolaikinei konservatyviajai minčiai priskiriamų filosofų (Leo Strauss, Alasdair MacIntyre ir kt.) grįžta prie graikiškosios mąstymo logikos. Oakeshottas

nepriskirtinas prie jų, tai patvirtina ir aštri jo polemika su Straussu dėl Hobbeso filosofijos vertinimo.

Oakeshottas atvirai siūlo mokytis konservatyvumo ne iš Burke'o, bet iš Montaigne'o, Pascalio, Hobbeso ir Hume'o.³⁴ Tai labai savotiškas požiūris į konservatyviosios minties šaltinius.

Oakeshottas yra pripažįstamas kaip labai svarbus Hobbeso – vieno iš liberaliosios minties pradininkų – interpretatorius.

Pagal Hobbeso laisvės sampratą, išdėstytą „Leviatane“, gali visai pagrįstai pasirodyti, kad individų laisvė yra apribojama, kai įsigalioja visuomeninė sutartis ir įsteigiama pilietinė asociacija. Oakeshottas laikosi kitokio požiūrio – pilietinį būvį pasirinko patys individai. Net jeigu taip pasielgti juos paskatino baimė, kad antraip neįveiks prigimtinės būklės, tai dar nereiškia, kad visuomeninės sutarties pasirašymo aktas nebuvo laisvas. Visus apribojimus, išplaukiančius iš šio akto, numatė patys subjektai. Be to, susitarimas užtikrina subjektų laisvę tuo atžvilgiu, kad pašalina prigimtinės būklės nulemtas išorines kliūtis siekti asmeninės laimės. Pilietinė asociacija atveria erdvę, kurioje subjektai visada galės elgtis laisvai, t. y. pagal savo pačių nusistatytas taisykles. Kai įstatymai „tyli“, individai mėgaujasi aukščiausia įmanoma laisve.³⁵ Kitaip tariant, didžiausia laisvė pasiekama tada, kai piliečiai mėgaujasi tomis teisėmis ir laisvėmis, kurios, pasirašant visuomeninę sutartį, nebuvo perduotos suvereno jurisdikcijai. Labai panašią laisvės sampratą Oakeshottas išdėstė knygoje „Apie žmogiškąjį elgesį“.

Hobbesas yra pirmasis filosofas, valstybės pagrindu padaręs individualią valią. Anot jo, politinis autoritetas negali būti grindžiamas protu, nes protas yra tik hipotetinis, o ne kategorinis; toks protas nepajėgus primesti pareigų ir įsipareigojimų. Legitimus politinis autoritetas gali būti išvestas tik iš individualaus sutikimo, t. y. individualaus valios akto. Glaudus ir neatsiejamas santykis tarp autoriteto ir laisvės yra vienas iš pagrindinių Hobbeso politinės filosofijos ypatumų, kurį perėmė ir sėkmingai adaptavo Oakeshottas. Jo manymu, pilietinis įsipareigojimas (*civil obligation*) yra būtina pilie-

čio laisvės prielaida. Tokią laisvę Oakeshottas vadina „pilietine laisve“. Ji susijusi ne su laisvu piliečio apsisprendimu, bet su įstatymų – *lex* – pripažinimu. Paulo Franco nuomone, ši Oakeshottio dialektika sėkmingai peržengia tradicines antinomijas, tokias kaip individas versus valdžia, valia versus įstatymas, laisvė versus autoritetas, kurios nuo pat Hobbeso laikų kelia didžiulių problemų liberalams.³⁶ Tokiam požiūriui pritaria ir Wendellas Coatsas, kuris Oakeshottą (konkrečiai šiuo atžvilgiu) pozityviai lygina su Hegeliu.³⁷

Kalbėdamas apie masių atsiradimą, Oakeshottas joms priskiria „antiindividualizmą“ ir kolektyvizmą, teigdamas, kad hobsiškoji moralinio individualizmo nuostata etiniu požiūriu yra vertingesnė ir adekvatesnė. Skirtingai negu dauguma konservatorių, Oakeshottas ieško ne to, kas žmones sieja, o kas juos skiria. Tai akivaizdžiai liberali nuostata – prasminis akcentas nuo bendrojo gėrio ir bendrųjų tikslų perkeliamas į individų tarpusavio skirtumų plotmę. Nūdienos kontekste tai dar mažiau konservatyvu – šiuolaikiniai konservatoriai kaip tik ilgisi žmones siejančių, solidarizuojančių simbolių, tikslų, vizijų ir veiklos. JAV neokonservatoriai, susidūrę su moralinio individualizmo, kuris fiziškai ir dvasiškai niokoja visuomenę, padariniais, ėmė iš naujo akcentuoti ir propaguoti bendruomeniškumą – vieną iš kertinių konservatizmo vertybių.³⁸

Įdomus bei gana kontroversiškas Oakeshottio požiūris ir į Johną Locke'ą, kuris suformavo vieną žymiausių ir įtakingiausių liberalizmo krypčių. Pasak britų filosofo, Locke'o liberalizmas yra „konservatyvesnis už patį konservatizmą. [...] Tokiam liberalizmui būdingas ne abejingumas, o grėslus ir destruktivus jautrumas bet kokioms naujovėms, tai liberalizmas, kuris žino savo ribas, kuris nemėgsta kraštutinumų, kuris uždeda paralyžiuojančią respektabilumo ranką ant visko, kas pavojinga ir revoliucinga. [...] Locke'o nuosaikūs individualizmas nepatrauklus tiems, kurie vadovaujasi radikaliu, epikūriškuoju individualizmu. Locke'o „stabili meilė laisvei“ yra blogiau nei vergystė tiems, kurie, kaip Montaigne'is, yra „apsvaigę nuo laisvės“. Locke'o liberalizmo kertinės sąvokos – demokratija, parlamentarizmas, pažanga, diskusija ir „patikima produktyvi-

mo etika“ – šiandien nesugeba sukelti net priešpriešos, nes jos yra ne tik absurdiškos ir išsikvėpusios, bet netgi neįdomios.“³⁹ Locke'o tipo liberalizmui Oakeshottas priešpriešina ne ką kita, o savaip suprastą hobsiškąjį liberalizmą.

Socialinės filosofijos traktate „Apie žmogiškąjį elgesį“ Oakeshottas išdėstė savąjį pilietinės asociacijos idėją, nutolusią nuo mechanistinės pilietinio būvio sampratos, būdingos procedūriniam liberalizmui: „Piliečiai yra ne neuropsichologiniai organizmai, genetiniai tipai, psichologiniai *ego* ar „socialinio proceso“ komponentai, bet laisvi agentai, kurių tarpusavio santykiai grindžiami supratimu.“⁴⁰ Tačiau tokia „pilietinė asociacija nėra saistoma organiškų, evoliucinių, teleologiškų, funkcionalių ar sindrominių ryšių; tai yra suvoktas racionalių agentų santykis“⁴¹. Kaip žinome, konservatizmas, ypač hėgeliškoji jo atmaina, pabrėžia organišką visuomenės pobūdį, o antikinė tradicija savo ruožtu nurodo polio teleologiškumą. Šiuo požiūriu Oakeshottas, nors atmeta mechanistinį požiūrį į pilietinės asociacijos agentus, vis dėlto nutolsta ir nuo konservatizmui būdingų organiškumo, teleologiškumo nuostatų.

Pasak Oakeshottio, yra dvi skirtingo pobūdžio asociacijos – verslo (*enterprise*) ir pilietinė. Verslo asociaciją sieja bendras tikslas, o apibrėžia instrumentinės taisyklės. Tokia asociacija yra savanoriška, ji gali būti išardyta, kai pasieks nusistatytą tikslą; individai gali savo noru iš jos pasitraukti, be to, vienu metu jie gali priklausyti kelioms verslo asociacijoms.

Visai kitokia yra pilietinė (*civil*) asociacija. Jos esmę sudaro ne bendro tikslo siekimas, o bendrų sambūvio taisyklių pripažinimas ir griežtas procedūrinis jų laikymasis. Liberalūs „saugumo“ ir „taikos“ siekiai, pasak Oakeshottio, yra ne bendrieji tikslai, o sąlygos, kurioms esant įmanoma siekti tikslo. Pilietinė būklė ne pasirenkama, o absoliučiai privaloma. Pilietinė būklė užtikrinama individų lygybę. Oakeshottas pilietinę asociaciją vadina „moraline bendrija“, kurios pagrindas – specifinė moralinė praktika. Ši moralinė praktika visiškai atitinka liberaliosios demokratijos standartus, nes ją

„išimtinai sudaro taisyklės; pilietinių santykių kalba yra taisyklių kalba; civitas yra taisyklių saistoma asociacija“⁴².

Tokią pilietinės asociacijos sampratą, pabrėžtinai akcentuojančią taisykles, Efraimas Podoksikas pavadino iš esmės racionalistine.⁴³ Racionalizmas šiuo atveju glūdi būtent taisyklėse. Tai toli gražu nėra toji moralės kaip „gyvosios tradicijos“ tėkmė, kurios šerdį sudaro spontaniškai ir organiškai kintantys įpročiai bei papročiai, nors būtent ją Oakeshottas apdainavo anksčiau savo tekstuose (pvz., „Babelio bokšte“). „Pilietinė būklė“, sukaustyta taisyklių ir procedūrų, yra sustabarėjusi, akmeninė. Vienintelė išlyga ta, kad Oakeshotto racionalizmas nėra griežtai instrumentiškas, nenukreiptas į jokių substantyvių tikslų siekimą. Racionalizmas šiuo atveju pasireiškia tuo, kad trokštamos procedūros įtvirtinamos tradicinės moralės ir tokių jausmų kaip meilė ir garbingumas sąskaita. Visi žmogiškieji santykiai sutraukiami iki svarstymų apie teisingumą. Vokiečių socialiniai konservatoriai (konkrečiai Ferdinandas Tönniesas) be gailėsčio sukritikuotų tokių požiūrį kaip šaltą ir mechanistinį.⁴⁴

Alvydas Jokubaitis turi priekaištų Oakeshotto moralės sampratai: „Perskaičius *On Human Conduct*, tikrai nelengva suprasti, kokią moralinio mąstymo tradiciją gina jos autorius. Burke'as prieš du amžius turėjo daug aiškesnę moralinės tradicijos supratimą.“⁴⁵ Neatsitiktinai Oakeshotto pilietinės asociacijos koncepciją Jokubaitis lygina su Rawlso politinio liberalizmo vizija: „Paradoksalu, bet liberalas Rawlsas į „tarpininkaujančias struktūras“ – šeimą, mokyklą, bendruomenę, bažnyčią ir kitas pilietines asociacijas – žiūri daug palankiau negu konservatorius Oakeshottas.“⁴⁶

Kenneth'as McIntyre'as irgi pabrėžia, kad britų filosofas net neužsimena apie šeimos vaidmenį valstybės gyvenime.⁴⁷ Šis aspektas neleidžia jo priskirti net ir prie nuosaikešniųjų – Tocqueville'io krypties konservatorių, kurie tarpines struktūras ir laisvus piliečių susivienijimus laiko svarbiausiomis socialinės sanklodos ląstelėmis. Vladimiras Laučius įrodo, kad pagal britų filosofo pateiktą pilietinės asociacijos sampratą „valstybė

neskatina vadovautis kuriais nors gyvenimo idealais, neteikia viešosios veiklos orientyrų ir nededa pastangų, kad jos piliečiai taptų geresni. [...] Pilietinė būklė, pagal Oakeshottą, nesuponuoja nei bendrojo gėrio principo, nei normatyvinio požiūrio į siektiną santvarką.“⁴⁸ Kad Oakeshotto laisvės samprata yra artima *negatyviajai* laisvės sampratai, kurią išimtinai propaguoja liberalai, atskleidė Efraimas Podoksikas. „Žmogaus laisvė“ Oakeshotto teorijoje reiškiasi kaip pasirinkimo laisvė (*freedom of choice*) ir šiuo atžvilgiu priartėja prie empiricistinės laisvės sampratos. „Pilietinė laisvė“ reiškia, kad nesama išorinių suvaržymų, o tai ir vadinama *negatyviaja* laisve.⁴⁹

Taigi Michaelo Oakeshotto politinė filosofija smarkiai nutolusi nuo konservatyviosios minties. Ne vien todėl, kad jis atmeta visą prigimtinės teisės tradiciją, organinės valstybės idėją ir viešąją religijos vaidmenį. Ypatingas dabarties akcentavimas irgi vertintinas kaip nuokrypis nuo fundamentalios konservatorių pagarbos praeičiai. Oakeshottas pasisako už apribotą valdžią ir apribotą politiką, t.y. valdžios ir politikos minimalizmą, pabrėžia politinį nešališkumą. Akivaizdus polinkis į procedūras ir instrumentiškumą, netgi į savotišką politinį sterilumą. Pilietinės asociacijos pamatas, šio filosofo manymu, yra teisinis pozityvizmas, o ne konservatizmui artima substancialios politikos samprata. Pilietinės asociacijos subjektų nesieja nei bendrojo gėrio siekis, nei jokie kiti bendri tikslai; pilietinė būklė paprasčiausiai užtikrina taikaus sambūvio sąlygas, kad racionalūs subjektai galėtų ramiai siekti egoistinių savo tikslų. Kaip ir liberalai, Oakeshottas pabrėžia nuomonių įvairovės reikšmę, atmeta bet kokias pretenzijas į bendrąjį gėrį, dorybių ugdymą ir jų hierarchiją. Jo teorija smarkiai nutolsta nuo konservatyviosios minties dar ir tuo atžvilgiu, kad nepakankamai vertina tarpinių struktūrų, ypač šeimos, svarbą valstybės gyvenime. Net iš pažiūros konservatyviausia Oakeshotto filosofinės sistemos dalis – racionalizmo kritika, pasirodo, nėra vienalypė. Tai patvirtina Oakeshotto minties liberalumą ir atveria naujus horizontus apmąstymams. ■

- ¹ Alvydas Jokubaitis, „Konservatizmo fenomenas“. In: *Lietuviškasis konservatizmas. Antologija 1993–2010*, Sudarytojas Mantas Adomėnas, Vilnius: *Eugrimas*, 2010, p. 114.
- ² Ten pat.
- ³ Alvydas Jokubaitis, „Moralės ir politikos ribų problema: konservatyvus požiūris“. In: *Tradicijos likimas. Konservatyvios minties metmenys*, Sudarytojas Vladimiras Laučius, Vilnius: *Aidai*, 2001, p. 15–43.
- ⁴ Vladimiras Laučius, „Konservatizmo minties tradicijos pagrindai ir idėjiniai prieštaravimai“. In: *Konservatizmo takoskyros*, Sudarytojas Vladimiras Laučius, Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2006, p. 93–131.
- ⁵ John Gray, *Two Faces of Liberalism*, Cambridge: Polity, 2000, p. 2.
- ⁶ Alvydas Jokubaitis, „Moralės ir politikos ribų problema“, p. 34.
- ⁷ Kenneth B. McIntyre, *The Limits of Political Theory. Oakeshott's Philosophy of Civil Association*. Imprint Academic, 2004, p. 156.
- ⁸ Susirašinėjimą tarp Oakeshotto ir Popperio galima rasti tinklalapyje www.michael-oakeshott-association.com.
- ⁹ Michael Oakeshott, „Rationalism in politics“, In: *Rationalism and politics and other essays*. Indianapolis: *Liberty Fund*, 1991, 7–8.
- ¹⁰ Kenneth Minogue, „Rationalism Revisited“. *Society*, January/February, 2006, p. 84.
- ¹¹ Alvydas Jokubaitis, „Konservatizmo fenomenas“, p. 122. Toje pačioje antologijoje publikuojamas kitas Alvydo Jokubaičio straipsnis „Mistiniai politikos elementai“ atskleidžia racionalizmo ir mistikos priešpriešą moralės, proto ir meilės sferose.
- ¹² Nigel Ashford, „Michael Oakeshott and the Conservative Disposition.“ *The Intercollegiate Review*, Spring 1990, p. 44.
- ¹³ Paul Franco, „Michael Oakeshott as Liberal Theorist.“ *Political Theory*, 18(3), 1990, p. 412.
- ¹⁴ Michael Oakeshott, *Rationalism in Politics and other essays*, 283.
- ¹⁵ Vladimiras Laučius, „Konservatizmo minties tradicijos pagrindai ir idėjiniai prieštaravimai“, p. 118.
- ¹⁶ Ten pat.
- ¹⁷ Ten pat, p. 124.
- ¹⁸ Michael Oakeshott, „On being conservative“, In: *Rationalism in politics and other essays*. Indianapolis: *Liberty Press*, 1991, p. 407.
- ¹⁹ Roger Scruton, *The Meaning of Conservatism*. Penguin: Harmondsworth, 1980.
- ²⁰ Robert Nisbet, *Konservatizmas*. Vilnius: Pradai, 1993.
- ²¹ „On being conservative“, p. 408.
- ²² Robert Nisbet, p. 34.
- ²³ Irving Kristol, „America's „Exceptional“ Conservatism“, In: *Neoconservatism*. New York: *Free Press*, 1995, p. 375.
- ²⁴ Ten pat.
- ²⁵ Vladimiras Laučius, „Konservatizmo minties tradicijos pagrindai ir idėjiniai prieštaravimai“, p. 116.
- ²⁶ Ten pat.
- ²⁷ Klasikiniai konservatoriai paprastai remiasi būtent prigimtinės teisės tradicija. Vienas svarbiausių prigimtinės teisės tradicijos tęsėjų ir puoselėtojų – konservatizmo pradininkas Edmundas Burke'as. Nors britų utilitaristai stengėsi įrodyti priešingai ir bandė prisiskirti Burke'ą sau, tačiau 6-ojo dešimtmečio pabaigoje JAV konservatoriai įtaigiai įrodė, kad Burke'as priklausė *natural law* filosofinei krypčiai. Plačiau žr.: Peter J. Stanlis, *Edmund Burke and the Natural Law*, New Jersey: *Transaction Publishers*, 2003; Will Herberg, „Natural Law and History in Burke's Thought“, *Modern Age*, 3, 1959, p. 325–328.
- ²⁸ „On being conservative“, p. 423.
- ²⁹ Ten pat, p. 423–424.
- ³⁰ Ten pat, p. 427.
- ³¹ Ten pat, p. 428.
- ³² Ten pat.
- ³³ Ten pat, p. 427.
- ³⁴ Ten pat, p. 435.
- ³⁵ Michael Oakeshott, *Introduction to Leviathan, in: Hobbes on Civil Association*: Indianapolis: *Liberty Fund*, 1975, p. 65.
- ³⁶ Paul Franco, p. 423.
- ³⁷ Wendell John Coats, „Michael Oakeshott as Liberal Theorist.“ *Canadian Journal of Political Science*, 18(4), 1985, p. 777.
- ³⁸ Plačiau žr.: Andrius Navickas (sud.), *Moralė ir politika: neokonservatyvusis požiūris*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005.
- ³⁹ Michael Oakeshott, „John Locke“, *Cambridge Review*, 54, p. 72–73.
- ⁴⁰ Michael Oakeshott, *On Human Conduct*. New York: Oxford University Press, 1975, p. 112.
- ⁴¹ Ten pat.
- ⁴² Ten pat, p. 124.
- ⁴³ Efraim Podoksik, „Overcoming the Conservative Disposition. Oakeshott vs. Tönnies.“ *Political Studies*, 56, 2008, 875.
- ⁴⁴ Ten pat.
- ⁴⁵ Alvydas Jokubaitis, „Moralės ir politikos ribų problema“, p. 37.
- ⁴⁶ Alvydas Jokubaitis, p. 38.
- ⁴⁷ Kenneth McIntyre, p. 174.
- ⁴⁸ Vladimiras Laučius, Min. veik.
- ⁴⁹ Efraim Podoksik, „Oakeshott's Theory of Freedom as Recognized Contingency“. *European Journal of Political Theory*, 57(2), 2003, p. 73–74.

MENAS YRA NEGERAI

Dailėtyrininkė Agnė Narušytė straipsnyje „Apie skaitymą“ (*7 meno dienos*, nr. 39 (915), 2010-11-05) kritikuodama kritišką Kęstučio Šapokos straipsnį „Demokratija, simuliacija, manipuliacija – sudėtingas ŠMC dailės dešimtmetis“ (*Kultūros barai*, nr. 10, 2010), rašo: „Teksto retorika primygtinai man perša neigiamą nuomonę apie parodą, bet paieškojusi argumentų randu tik tai, kad „kažkas joje negerai“. Kas tas kažkas? Iš to, kiek vietos straipsnyje skirta paties ŠMC kritikai, akivaizdu, kad negerai yra institucijos vienvaldytė – ir išorinė (šiuolaikinio meno lauke), ir vidinė (nesikeičiantis direktorius). Negerai ir tai, kad apžvalginėje parodoje institucija dar kartą įtvirtino savo pačios sukurtą menininkų hierarchiją. Kad neišleido alternatyvos. Tą patį leitmotyvą galima perskaityti ir karštoje Monikos Krikštopaitytės, Laimos Kreivytės ir to paties Šapokos diskusijoje (*7 meno dienos*, 2010-10-15), tik čia institucijos kritika gretinama su patriarchalinės kultūros kritika. Tikrai kažkas negerai.“

Akivaizdu, kad kritikė pati nesugebėjo rasti to „negerumo“ priežasčių, o gal ir nenorėjo, nes akivaizdžiai ieškojo atsakymų ten, kur geriausiai atveju nuobodybė tūno. O gal ji sąmoningai pučia miglą į akis? Ir ne tik ji, ir ne tik miglą, ir ne tik į akis...

Vietiniame kultūriniame diskurse pastaruoju metu akivaizdžiai išgalėjo beveik isteriškas profesionalizuotų ir specializuotų kritik(i)ų tonas. (Antai ir Narušytė išsižeidusi klausia: „Iš kur tiek pykčio? Kai kurias vietas skaitant darosi nejauku.“) Dažnai apeliuojama į netoleruotiną jų priešininkų *ad hominem* retoriką, neapykantos kurstymą, argumentų stoką, net „vertinamųjų būdvardžių ir kalbos figūrų“ vartojimą (ar įmanomas tekstas be jų?!). Tiesą sakant, visas šias tendencijas aptinku jų pačių retorikoje. Dar daugiau – tokio pobūdžio tekstuose (ypač kai apibūdinami oponentai) vis dažniau peršamas argumentas – būdvardis „teisingas“ (arba jo neiginys). Institucionalizuotos estetikos požiūriu tai tėra paprastas totalitarizmas – iš galios pozicijos įtvirtinamas „geras, teisingas, aukštasis skonis“. Narušytė irgi siūlo tiesiog „keliauti nuo vieno kūrinio prie kito, skaityti ir sau rašyti tą šeštąjį neparašytą parodos skyrių, kurį kitų ateityje sukonstruos tylus asmeninių interesų nuoseklumas“.

„Interesų nuoseklumo“ labai pabandyčiau nuosekliau atskleisti totalitarinio diskurso požymius nūdienėje dailės kritikoje ir, skirtingai nuo mano oponentų/oponentų „universalus“ požiūrio, tai atliksiu iš klasinių pozicijų.

Ar šiuolaikinis menas vis dar yra kovos laukas, ar jau visi pralaimėjo?

Mane stebina desperatiškos šiuolaikinio meno išblėsimas pastangos įrodyti, neva meno lauke nebėliko dėl ko kovoti – nesantaika tarp jaunų ir senų, tarp neoliberalių šiuolaikinio meno centrų ir Dailininkų sąjungos baigėsi, o kovos tarp konkurencinių grupių yra natūralios ir netgi garantuoja progresą. Būtent ši pozicija yra identiška ir imperialistinei nuostatai, ir bendroms kapitalizmo tendencijoms – svarbiausia suskaldyti pasaulį, visuomenę, jos grupes ir patį žmogų į daugybę tarpusavyje konkuruojančių vienetų, įskelti konfliktus, kad būtų galima visus valdyti.

Čia derėtų priminti, kad į menininko kategoriją šiandien įsprausti žmonės visada priešinosi bet kokioms prievartos formoms, ypač išnaudojimui ir diskriminacijai. Todėl, užuot žaidę jiems primestus idiotiškos konkurencijos žaidimus, jie turėtų organizuotis klasiškai kovai su savo išnaudotojais. Privalome sustabdyti net menkiausias imperialistinių karų (tiek vidinių, tiek išorinių) užuomazgas ir kartu su visa išnaudojamųjų armija pradėti klasišką kovą. Bet visų pirma reikia su šaknimis išrauti buržuazinės ideologijos piktžolę – rimtąją kultūrą ir meną, visokius pasyvumo, tingumo, paklusnumo ir nuobodybės propaguotojus.

Liaukimės tikėję gąsdinimais, neva kultūra slopinama, jos rėmimas mažinamas, todėl reikia kibti į gerkles politikams (kaip siūlo buržuazinis ŠMC kuratorius Simonas Reesas) – sugriaukime kultūrą ir patys politikai per jėgą ims piršti finansus, kad tik kaip nors sustabdytų laisvus žmones (toks scenarijus buvo taikomas po 1968-ųjų Vakarų Europoje ir JAV). Jeigu žmogų įtikina tik biudžeto eilutės, o ne argumentai ir aistringa retorika, vadinasi, laikas jam susimąstyti apie savo paties korupcijos lygį.

Grįžtant prie menininkų ir politikų poliarizacijos, galima teigti, kad kova tarp šių dviejų žmonių grupių būtų labai sveikintina, juolab kad ilgainiui šios grupės, kaip savarankiškos kapitalistinės spe-

cializacijos, turėtų išnykti, nes jų egzistavimas įmanomas tik atėmus iš žmogaus tai, kas suteikia jam laisvę – teisę pačiam apsispręsti ir tarpusavyje susitarti tiek estetikos, tiek socialiniais klausimais be jokių tarpininkų ir „ekspertų“.

Ką mes siūlome? Siūlome paleisti policiją ir armiją, o ginklus išdalyti menininkams. Prasmę kuriantys žmonės pajus, kokiose situacijose juos panaudoti. Kita vertus, menininkams būtų pravartu atsitraukti nuo juos taip užvaldžiusios specializacijos ir konkurencinių žaidimų. Antras žingsnis – atidaryti kalėjimus, nes visuomenė negali būti laisva, jei bent vienas jos narys yra nelaisvas (iš esmės niekas neturi teisės atimti kitam žmogui laisvės vien todėl, kad šis neatitinka kažkieno nustatytų taisyklių, o „nusikaltėlių“ prievartą ir/ar terorą reikėtų traktuoti kaip reakciją į visuotinę valstybinę-sisteminių-kultūrinių terorą ir represijas). Galiausiai siūlome nustoti visko bijoti: nedarbo, PSD, įstatymų laužymo, kriminalizmo, nuosavybės ir civilizacijos praradimo... net pačios laisvės. Vaizduotę – į gaites!

Autoriaus mirtis ir dekoratyvioji teksto funkcija

Simboliška, kad Agnė Narušytė, savo tekste lygiagrečiai plėtodama autoriaus mirties temą, ne tik užverčia skaitytojus begale autorių pavardžių, citatų, bet ir pačią idėją susieja su konkrečiu autoriumi. Jei būtų norėjusi pasakyti ką nors konkrečiau, galėjo tiesiog ramiai plagijuoti mintis, iš jų išvalydama tai, kas jai nepriimtina, ir papildydama savo įžvalgomis, nes būtent tai ir yra pagrindinis minties pažangos garantas, anot Lautreamont'o ir kitų institucionalizuotos kultūros griovėjų. Deja, susidaro įspūdis, kad institucionalizuota kritika be autorių vardų šiandien būtų bejėgė, nes nesugebėtų nieko pasakyti. Tą daugiau nei akivaizdžiai rodo, pavyzdžiui, mano pavadėsi atsiradimas tekste „Apie skaitymą“ – Narušytė man priskyrė atsišaukimą, kuris yra kolektyvinio darbo rezultatas (aš tai vertinu labiau už asmenines nuomones ir visi, kuriems yra tekę kolektyviai kur-

ti, turėtų su tuo sutikti). Dar liūdniau, kad kritike to atsišaukimo tikriausiai nė neperskaitė, nes klaidingai nusakė jo turinį ir padarė keistoką išvadą: „Institucinės kritikos“ skyriuje eksponuojamą Redo Diržio atsisakymą dalyvauti Vilniaus kultūrinuose renginiuose galima interpretuoti ir kaip kritikos neutralizavimą, ir kaip institucijos autoironiją“ (jeigu Narušytė autoironiją laiko kretinizmo atmaina, reikėtų su ja sutikti). Kadangi vien šiame trumpame epizode esama tiek faktinių ir loginių klaidų, aišku, ko tikėtis iš viso teksto. Išankstinės intencijos akivaizdžios: utiriuoti kritiką iki nereikšmingos dekoracijos, sveikinti bet kokio socialinio sąjūdžio privatizavimą ir išaukštinti šį veiksma (tai buvo net keletą metų tendencingai proteguojama Gedimino ir Nomedos Urbonų atžvilgiu, aišku, ne be jų pačių iniciatyvos). Lietuvos psichodarbininkų veikla utiriuojama iki ekscentriškos Diržio saviraiškos. Turiu pabrėžti, kad ir psichodarbininkų atsišaukimo (šis buvo publikuotas viešai su labai aiškia intencija – tai atsisakymas dalyvauti šiame ŠMC projekte) eksponavimas parodoje, ir klaidingas jo autorystės nustatymas yra akiplėšiški ir netgi ciniški jėgos demonstravimo veiksmai. Numatome jiems adekvačius atkirčius, nes diskusija čia nebeturi jokios prasmės.

Ad hominem ir kitokie būdvardžiai

Jau senokai norėjau pradėti diskusiją šia tema, pritaikydamas ją „rimtosios kultūros“ kontekstui. Aiškumo dėlei norėčiau patikslinti, kad terminą „rimtoji kultūra“ suprantu Henrio Flynto dar 7-ajame dešimtmetyje suformuluotų kriterijų pagrindu – tai kapitalistinė specializacija, siekianti įtvirtinti buržuazijos klasę, sukurianti produktą ir jo vartojimo sistemą, pagrįstą galios struktūrų reguliuojamais konkurenciniais ir hierarchiniais santykiais, neturinčiais jokių argumentų, išskyrus metafizines spekuliacijas. Galios centrams ir kontrkultūrinei kritikai taikomi dvejopi standartai. Išsišokėliai dažniausiai kaltinami nepakankama argumentacija arba puolimu prieš

žmogų (*ad hominem*), o kaltintojai, pasinaudodami privilegijuota savo situacija, tokiais pat „logiškais“ inversyviais *ad hominem* argumentais apeliuoja į autoritetus, į „ekspertus“ ir netgi patys į save. Pavyzdžiui, Narušytė, minėtame straipsnyje subarusi kritiką Kęstutį Šapoką už būdvardžių (jie, beje, stroptai išvardyti) vartojimą, tame pačiame tekste pati pažeria galybę būdvardžių, kurie tarsi turėtų įteisinginti jai patikusių asmenų kūrybą ir mintis. Ar tik ne šitie patys būdvardžiai ilgainiui tampa pagrindiniu argumentu, kalbant apie „spaudos ir publikos dėmesį“, kuriuo remiantis ir statoma hierarchinė „rimtosios kultūros“ piramidė? Galbūt klausimas čia turėtų būti užduodamas netgi kiek kitaip: kam galima vartoti būdvardžius, o kam – ne?

Dar apie parodą „Lietuvos dailė 2000–2010“

Aplenkdamas propagandinę aprašomąją kritiką, virtinės dailėtyrininkų pateiktą tiek parodos kataloge, tiek žiniasklaidoje, nekreipdamas dėmesio nei į menkinamuosius, nei į išaukštinamuosius būdvardžius, be to, visiškai palaikydamas Šapokos pateiktą ŠMC, kaip galios centro, dešimtmečio veiklos analizę, pabandysiu trumpai reziumuoti kontekstą.

Ši paroda aiškiai parodė atvirai spekuliacinį šiuolaikinio meno (ir kultūros apskritai) pobūdį – didžioji dauguma darbų gali būti perkelti į visai kitas sales, nurodančias visai kitus conceptualius aspektus ar kūrybines tendencijas, ir kritikai lygiai taip pat sėkmingai įvardys tokį patį menininkų įtaigumą ir kuratorių sumanumą. Ši situacija primena kiek senstelėjusį, bet, atrodo, vis tebesikartojantį „mokslinį“ principą. Lietuvos archeologijos patriarchai Pranas ir Regina Kulikauskai 7-uoju ir 8-uoju dešimtmečiais suformulavo I tūkstantmečio Lietuvos keramikos klasifikacijos pagrindus – išskyrė keturis pagrindinius tipus. Kadangi turėjo tik tuo laikotarpiu datuojamas keramikos šukes, tai jomis ir rėmėsi. Jaunas mokslinis bendradarbis Eugenijus Svetikas 9-ojo dešimtmečio pradžioje labai nustebo, kai iš šukių, esančių Alytaus kraštotyros muzie-

juje, suklijavęs kelis to laikotarpio puodus, beveik kiekviename iš jų aptiko visų keturių klasifikacinių grupių požymius...

Kritikuojant ŠMC nereikėtų pamiršti, kad tai nėra vienintelis galios centras Lietuvos [vizualaus] meno erdvėje. Labai simptomiška ŠMC (ir jo strateginio partnerio NDG) pozicija, išsakyta parodos kataloge: „Nereikia kalbėti, kuri jėga [turima galvoje ŠMC ir LDS] nugalėjo, nes toks klausimas nebetenka prasmės.“ Iš tikrųjų galima konstatuoti klasikinę situaciją, kaip ją apibūdino Buenaventura Durutti: „Nė viena valstybė [ar atskiros jos struktūros], kovodama su fašizmu, nenori jo iki galo sunaikinti. Kai buržuazija pamato, kad valdžia slysta iš jos rankų, ji ima maitinti fašizmą, kad išlaikytų savo privilegijas.“

Šiandien galime konstatuoti, kad pastarąjį dešimtmetį dominavusios neoliberalios jėgos (ŠMC, ŠDIC, NDG) dabar stengiasi suartėti su nacionalistinį, despotišką ir hierarchinį misticizmą „amžinųjų vertybių“ pavidalu propaguojančia LDS, nors ši institucija, atrodo, džiūgauja dėl amžino savo oponento impotencijos. Parodoje šio suartėjimo dar nematyti, bet jis jau sklendo ore. Noriu griežtai paprieštarauti socialdemokratinei Šapokos idėjai, kad į aktyvų meno lauką įtraukus daugiau meninių centrų, pakeitus ŠMC direktorių ir/ar komandą, įvedus naujos kartos meno lygos žaidėjus, kas nors pasikeis, – problema slypi pačioje buržuazinėje meno prigimtyje ir ją reikia spręsti iš esmės.

Šia paroda jos rengėjai tiesiai pareiškė – menas neturi jokios socialinės reikšmės, o jo vardu vaidinami vaidmenys tėra rinkos produktai, už kuriuos sumokama (etatais, honorarais, simboliniu kapitalu). Tą įrodo net visai paprastas mano atvejis – atsisakymas dalyvauti parodoje yra svarbesnis „meninis“ reiškinys nei dešimtmetį trunkanti kasdieninė kančia prie molberto sublimuojant idealus. Kol menininkai nesuvoks, kad neoliberaliai rinkai reikalingas ne jų gaminamas „menas“, bet jie patys kaip „produktas“, tol ir toliau bus skurdinami, išnaudojami.

Kita vertus, privalu konstatuoti, kad parodoje dalyvaujančių menininkų sąmoningumo lygmuo yra apgailėtinas. Šita aklų būtybių masė nepuoselėja net menkiausių solidarumo užuomazgų („Bendradarbiavimo“ skyriuje pristatomi darbai ir idėjos demonstruoja ne solidarumą, bet greičiau biurokratėjimą). Kaip nepaminėti vieno iš bene dviprasmiškiausių eksponatų – tai piktogramų, kurioms išbadė akis akli vaikai, kolekcija. Robertas Antinis pateikia ją kaip savo (?) kūrybą. Labai sveikinu šio žmogaus iniciatyvą daug laiko skirti likimo nuskriaustiems vaikams, bet šitoks šio reiškinio eksponavimas yra toks pat amoralus, kaip ir vaikų darbas Kinijos sportbačių fabrikuose.

Vis dėlto esama ir džiuginančių ženklų. Antai oficiozinė kritikė Agnė Narušytė skundžiasi, kad sklindantis „kritikos pyktis temdo akis“. Manychiau, akys turėtų temti ne nuo kritikos, bet nuo savo pačių įdirbio per pastaruosius 20 metų. Tai išties kažkas nauja mūsų psichorepresinės okularcentristinės sistemos kontekste – neatsimenu nė vieno fakto, kad Lietuvos meno padangėje kada nors būtų užtemdytas hegemoninis žvilgsnis. Manychiau, net George'as Bataille'is, romano „Akies istorija“ su apmąstymais apie aklą tėvą autorius ir *Acéphale* steigėjas, iš džiaugsmo trintų rankas. Galėčiau priminti, kad jis pasiūlė keletą pikantiškų receptų, kaip išsilaisvinti iš reginio pinklių – pavyzdžiui, išsilupti akis ir išvolioti jas purve... O po to laki, lengvos erotikos ribas peržengianti fantazija skraidina toli toli į bekraštį galimybių okeaną. Kaip nesidžiaugti, jeigu totalitaristinė Apšvietos hegemonija akivaizdžiai eizėja. Neigimo neigimo dialektika ant slenksčio. Su tuo visus ir sveikinu! ■

Redas Diržys
Lietuvos psichodarbininkai
Data Miners & Travailleurs Psychique

EILĖRAŠČIAI

Čiao

Linai

Mėlynai apsirengę linai
Ten kur laukas kadaise žaliavo
Raudonuoja kaip paukščio sparnai
Iškeliaavo balandė ne tavo

Nežinai gal blondinė atmins
Kas žieduotoją paukščių apgavo
Gal tai tik netekimas akims
Nukraujavo ir noru ne savo

Netikėki kai sako nėra
Ką tiktai ji tave pabučiavo
Įkvėpimo skaisti Venera
Ketureiliais tave ketvirčiavo

Nesakyki sudie net iki
Jau geriau nesuprantamai *čiao*
Čia švelni čia lig skausmo dygi
Jos tiek daug kad nieks nesuskaičiavo

Dėkingas

Aidui

Narkozė. Slaugė. Nemunas. Pūkai.
Kažkas svarbaus staiga prasmės neteko.
Dėkoju, kad manęs nepalikai
Kloakoje tarp Kauno ir Kazbeko.
Protagonistas. Sausvirvė. Garai.
Niekingas darbas sanitaro slieko.
Ant Beverlio kalvų gyvent gerai,
O ypačiai, kai vasara palieka.

Naktis. Žibintas. Gatvė. Ką sakai –
Kad nekartočiau Aleksandro Bloko,
Kad puošia vyrą šarvai, ne taukai,
Ir nieks negirdi mūsų dialogo?

Taip būna. Skauda. Amžiams – teesie!
Dėkingas tau, kad tu šalia stovėjai.
Garsėja mirusiųjų šnabždesiai
Iš televizoriaus prieš pat rugsėjį.

Prieš pat rugsėjį nuotaika bjauri,
Varpai bažnyčių kosmosą suskaido.
Šatenės. Sartras. Sodai Tiuilri.
Su sąlyga, kad neišgirsiu Aido.

Išplaukia valtys į tenai rytoj
Mačiau jas jų daugybė mūsų laukia
Saulėlydžio raudonojo žaraj
Taip iškilmingai juodos valtys plaukia

Laivagalyje mudviejų vieta
Mieloji – ir saulėlydis ir burės
Mirtis neiškilminga nešventa
Kaip mes abu bet iškilmingos jūrės

Rytoj manoji valtis jau išplauks
Jei nori sėskis iškeliausim dviese
Išverksim išliūdėsime nebelauks
Krantė palikę – dulkės ir griuvėsiai

Rudens buhalterija

Paklydo protas skaičių kabaloj
Skaisčiausias buvo o paliko juodas
Tarytum ženklų įdagas uoloj
Ir ruošiasi verdiktą tart sinodas

Poezija jau aišku ne madoj
Skaičiuoklės tarška kaip malūno girnos
Ir sujudimas vyksta Slabadoj
Kad tuščias geto klojimas ir svirnas

Klounada ir holokaustas, tuoj
Rudens skruzdė nuteis pajacą žiogą
Nes manjana jau šiandien ne rytoj
Jau darganos sloga ir šitaip bloga

Išnyksta niekadėjai niekadoj
Pirmoji dekada rugsėjo žada
Aklų viščiukų šokį dykumoj
Ir Romon žengiančių gaidžių parađą.

Belaukiant Godo

Garbingai išlenda žolytė šlama
Seni futliarai popiežiaus maldyne
Incestas neįteisinamas bulė
Pražysta kultūringais prakeiksmis

Gimtadienis kaip pernai vėl ateina

Klausykis Leokadijos ką sako
Ši daugeliui nežinoma būtybė
Drugeliai žiauriai iškvėpavo chlorą
O kur dar vėliavų griežta darną

Gimtadienis jis turi vykt laiku

Kol traukiniai dar neapsimelavo
Ir kėdės girgžda draugiškai priimki
Šią padėką anglies ir vario laužui
Saldiniai kaip varvekliai ant stogų
Gimimui iš Anapusės iš komos

Vaizdas į langą

Kas mus ištraukė iš tamsos pialų
Pripildė piastrų šiugždesio svetainę
Ant Šiaurės Vartų pakabino spyną

Aš nežinau girdžiu tik jūros mūšą
Sargybinio žingsnius kieme neverta
Atsakymo ieškot inkunabuluos
Atsakymo nežino Fatima

Būk atsargesnis leopardo kailis
Šioj augmenijoje gali sušmėžuoti
Žinia atslinkt barškuolės piruetais
Kaip pitija išmokus savo šokį

Todėl ir neturtingas Samarkandas
Kad mūsų nieks šiuos pločiuose nežino
Tik gelsvė kelianti auksinę galvą
Tinkluos nirvanos pasinėręs voras

Tadas GINDRĖNAS. Dvi galvos. 2009. Linoraižinis; 125x187

Miesto angelas

Šio miesto angelas esu
Štai anglys šilumai štai angos
Štai plunksnos – kyšo virš ausų
Štai rankos kojos it žabangos
Kada žaibuodamas lekiu
Iš miesto pašto į gelž. stotį
Man dūmai rūksta iš akių
Nes niekaip negaliu sustoti
Juk šitas miestas toks gražus
Bažnyčios merija alėja
Globoju žmones ir daržus
Jų viražus ir vitražus

Kasdien nors viskas banalėja
Bet kai koks kiemsargis šuva
Piktai į dangų staugti ima
Nasrus užspaudžiu jam ranka
Gana apie nusivylimą

Aš Laimės Angelas esu
Ne Laisvės – tą dažnai rakina
Kalėjimuos prie sandėlių
Aš angelas iš pašaukimo
Ak atsipeikėki žmogau
Rėkiu į ausį užmiegotą
Pats laikas puotą kelti tau
Aplėbk varinį mano stotą

Kauno valstybinis dramos teatras/*audronio liugos produkcija*

Aušra Marija Sluckaitė. „Antigonė Sibire“

Režisierius – Jonas Jurašas

Scenografijos ir kostiumų dailininkės – Agnė Kupšytė ir Lauryna Liepaitė

Kompozitorius – Giedrius Kuprevičius

Premjera 2010 m. spalio 2 d.

Irena ALEKSAITĖ

AR ISTORINĖ ATMINTIS GALI BŪTI ĮKVĖPIMO ŠALTINIS?

Perpinsim verbą viksva ir kardazole,

Kad nepaniekinta būtų mirtis.

Birutė Pūkelevičiūtė. „Raudos“

Jonas Jurašas vėl sugrįžo į Kauno dramos teatrą. Bet jo kelias į šią šiuolaikinę lietuvių sceną keistai komplikuotas. Daugelis teatrų, tarsi išgąsdinti kaimynai, vos pravėrę duris ir pamatę prieš save šį menininką, mikliai jas užtrenkia. Prielankiausias Jurašui pastaruoju metu buvo Nacionalinis operos ir baleto teatras – čia rampos šviesą išvydo keturi iškilūs šio režisieriaus pastatymai (Verdi'o „Aida“, Kutavičiaus „Lokys“, Monteverdi'o „Orfėjas“, Ponchielli'o „Lietuviai“). Į dramos sceną Jurašą pakvietė teatrologas Audronis Liuga. Sukurtas įdomus spektaklis – subtili psichologinė studija „Dvejonė“ (pagal Shanley'o pjesę). Buvo pradėtas, bet nebaigtas repetuoti Müllerio „Filotetas“ (*audronio liugos produkcija*).

O šį rudenį Kaune pastatyta „Antigonė Sibire“. Ką Jurašui reiškia grįžimas į šį teatrą, galima įsivaizduoti. Juk čia jis sukūrė iškiliausius savo spektaklius, čia patirta daug kūrybinio džiaugsmo, tačiau būta ir nevilties, nusivylimo, nuoskaudų dėl cenzūros siautėjimo, konformistinių nuotaikų plitimo. Todėl įnirtingai ir karštai – ju-

rašiskai – režisierius kovojo už Tiesą melo imperijoje, metė pirštinę raudonajai sistemai, o tada jį persekioti

Antigonė – Eglė MIKULIONYTĖ

„Antigonė Sibire“. Režisierius – Jonas JURAŠAS. Spektaklio scena

ėmėsi jau ne vien cenzoriai, bet ir kagėbistai, kol sovietų valdžia pasiūlė gudrią išeitį – tremtį be teisės grįžti...

Naujausias Jurašo spektaklis „Antigonė Sibire“ pristato atpažįstamą menininką, kuris nesiliauja ieškojęs karščiausių probleminių egzistencijos taškų, budina mūsų istorinę atmintį ir kviečia kritiškai įsižiūrėti į naujus reiškinius, bręstančius ir plintančius visuomenėje.

Jeano Anouilh'o dramą „Antigonė“ Jonas Jurašas, padedamas Aušros Marijos Sluckaitės-Jurašienės, netikėtai susiejo su dramatiškiausiais ir tragiškiausiais lietuvių tautos istorijos puslapiais – tai sovietinė okupacija, masinės tremtys į Sibirą, įnirtinga žūtbutinė rezistentų kova už Lietuvos laisvę... Antikos karaliaus Kreonto draudimas palaidoti žuvusių Antigonės brolių, kurio kūnas buvo žiauriai išniekintas, asociatyviai primena, kaip sribai išniekindavo „kare po karo“ žuvusių miško brolių kūnus ir numesdavo turgaus aikštėse, o jų palaidoti artimiesiems taip pat neleido...

Rašytoja Sluckaitė-Jurašienė, suteikusi Anouilh'o pjesei naują skambesį, turi rimtą sceninę patirtį. Prisiminime jos pjesę „Zekai“, Niujorko teatre *The New City* pastatytą 1989 m., „Smėlio klavyrus“, parašytus pagal

Johanneso Bobrowskio romaną „Lietuviški forte-pijonai“ (spektaklis pastatytas Kauno dramos teatre 1990 m.). Šįkart autorė turėjo atlikti ypač sudėtingą literatūrinę operaciją, kad prancūzų autoriaus dramą susietų su lietuviškais tekstais ir net „apgyvendintų“ naujais personažais – tai lietuvė Motina (pavadinta Antrąja Antigone), saugumo pulkininkas, gausūs žygio „Misija – Sibiras“ dalyviai. Ir štai koks įdomus dalykas – šie skirtingi istorinio audinio sluoksniai ne tik nesipjauna tarpusavyje, bet atvirkščiai –

tampa rišlia temine visuma. Manau, tai lėmė gebėjimas į pjesės, paremtos klasikiniu mitu, kontekstą subtiliai jausti autentiškos lietuvių patirties atspindžius, pasitelkiant poezijos, prozos, prisiminimų, dienoraščių, pasakojančių apie tamsų ir tragišką mūsų istorijos tarpinį ištraukas. Šis sudėtingas dramaturginis montažas atliktas taip kruopščiai ir talentingai, kad nejučiam jokių „literatūrinių siūlių“, dirbtinumo „slenksčių“ ar patriotinių spekuliacijų. Prancūziškasis sluoksnis lengvai susilieja su lietuviškuoju, nes ir juos abu, ir klasikinių graikų mitą sieja neišmatuojama netekties, žmogiškojo sielvarto gelmė ir moralinės pareigos imperatyvas.

Jurašas, viena vertus, energingai valdo sceninį veiksma, antra vertus, jautriai išsaugo daugiasluoksnę teksto struktūrą ir polifoniškumą. Užtikrintai ir kartu lengvai, įkvėptai režisierius montuoja epizodus, scenas, keičia veiksmo ritmą, nuotaiką, pasitelkdamas įvairią stiliistiką. Jurašui labai svarbus gausus būrys jaunų aktorių, vaidinančių savo bendraamžius – legendinį kolektyvą, kuris kasmet rengia ekspediciją „Misija – Sibiras“. Nors jie neįvardijami, bet jų misija spektaklyje išreiškia gyvąją Istorijos dvasią, moralinį pasirinkimą, užmaršties

įveiką. Jie atlieka ir kitą svarbų – choro – vaidmenį, giedodami jaudinančias kompozitoriaus Giedriaus Kuprevičiaus giesmes Birutės Pūkelevičiūtės raudų tekstais. Šios raudos – tarsi šventos gimtosios žemės sauja, užberiam ant tėvynainių kapų Sibire. Jauni aktoriai nevaizduoja apsimestinio liūdesio, nebraukia parodomųjų ašarų. Jie yra tokie, kokie yra – natūralūs, santūrūs, nuoširdūs. Emocionalūs vyksmo dalyviai, o ne gyvasis fonas, kuriame vyksta jiems visai svetima tragedija.

Režisierius padėjo kiekvienam aktoriui rasti ir savo vietą spektaklyje, ir savo spalvą. Jūratės Onaitytės Antroji Antigonė (lietuvė Motina) iškyla kaip tragiška simbolinė figūra, išreiškianti visų motinų, kurioms pokariu teko slapčia apraudoti savo žuvusius sūnus ir dukteris, kančią. Šalia jos ypač šiurpiai atrodo į žmogų nebepanašus KGB pulkininkas (Gintaras Adomaitis). Keli ryškūs štrichai konkretizuoja ir kitus nedidelius vaidmenis – matome santūrią senąją Auklę (Regina Varnaitė), pasimetusią ir besiblaškančią Antigonės seserį Ismenę (Neringa Nekrašiūtė), Arūno Stanionio ryškiai suvaidintą sargybinių Joną, taip susirūpinusį savo karine karjera, kad nė nepastebintį ant mirties slenksčio stovinčios Antigonės...

Anouilh'o drama, kurią vaidina į Sibirą atvykusios ekspedicijos dalyviai, yra pačiame vadinimo epicentre.

Tragišką Antigonės istoriją Jurašas pristato be jokių sceninių perspaudimų. Mirtina Kreonto ir Antigonės dvikova yra vidujai įtempta, bet tyli, be įprastinių vaidybinių klišių, be tradicinio „herojinio“ anturažo. Eglės Mikulionytės Antigonė – smulkutė, nekalbi – visiškai neprimena „didvyriškumo“ ikonos. Matome, kaip jai nejauku, baisu šalia savo dėdės – karaliaus Kreonto. Bet kartu jaučiame, koks tvirtas jos charakteris, koks aštrus ir skvarbus žvilgsnis, įsmeigtas į Kreontą. Įdėmiai įsiklausydama į kiekvieną jo žodį ir intonacijas, Antigonė vis labiau abejoja karaliaus „tiesa“. Ji nesisvaido kaltinimais, bet ramiai, su nepalaužiamu silpnųjų tvirtumu išsako savo tiesą, o kartu suvokia, kad nepermaldaus likimo. Ši Antigonė viską slepia giliai savyje, bet mes, žiūrovai, tarsi skaitome jos mintis, pradedame jausti jos skausmą, jos abejones, o kartu ir stingdantį mirties alsavimą...

Paskutinėje scenoje, vedama į egzekuciją, Mikulionytės Antigonė iš baimės išplėstomis akimis paklaus sargybinio, ar jai labai skaudės...

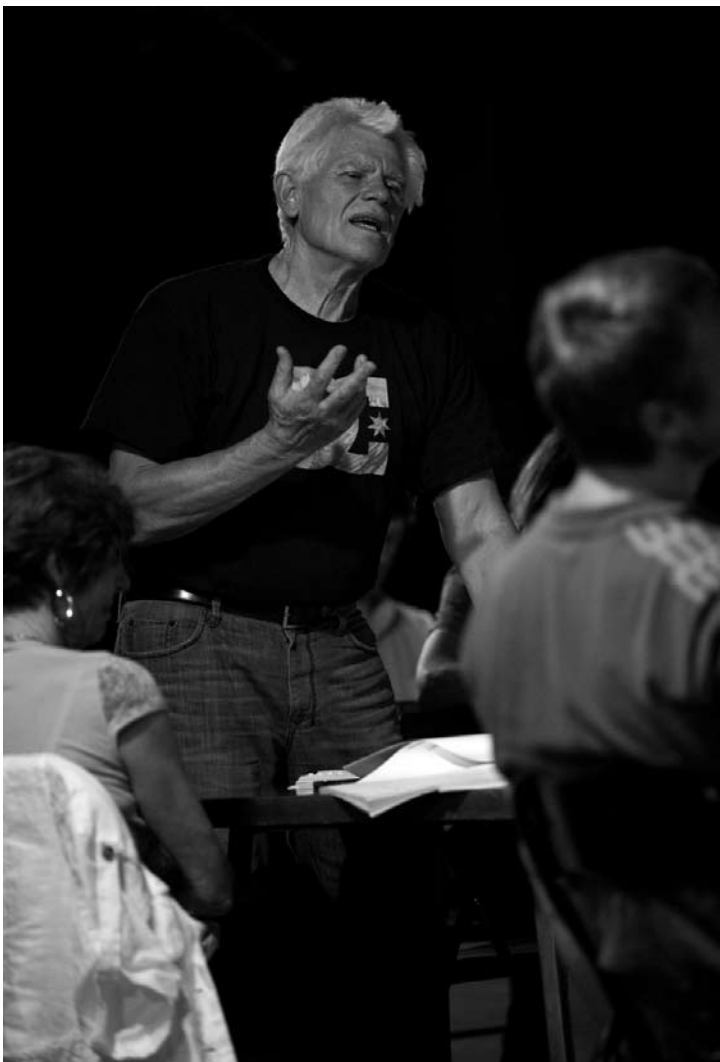
Šita Antigonė vaikšto žeme, o ne skraido padebesiais... Tuo tikresnis jos mitas, jos tiesa ir pasiaukojimas Tiesai.

Išoriškai asketiška vaidybos maniera skatina žiūrovus mąstyti ir abejoti.

Liubomiro Laucevičiaus karalius Kreontas Jurašo spektaklyje šalia mažytės kaip žvirblis Antigonės atrodo net truputį komiškas su tuo milžinišku „mefistofelišku“ apsiaustu ir raudonomis galifė kelnėmis. Toks valdovo įvaizdis būtų lyg ir tradicinis, bet jo esmė gerokai pakitusi. Tai – didysis Apsimetėlis, Manipulatorius, Prisitaikėlis, tam tikru atžvilgiu – „artistas“. Sukrečiančioje scenoje su Antigone Laucevičiaus Kreontas pademonstruos tikrą mimikrijos talentą – kelias akimirkas jis bus „mylintis dėdė“, „ištikimas sąmokslininkas“, „širdingas patarėjas“, ir „teisingas“ valdovas, nors iš tikrųjų yra paprasčiausias budelis, laužantis Antigonei rankas... Laucevičius meistriškai pereina iš vieno vaidmenuko į kitą, rangosi tarsi ungyrys, kad kaip nors pergudratų naivią idealistę, pavojingą užsispyrėlę, kuri nenori suvokti privalomų karalystės taisyklių ir pati lenda mirčiai į nagus.

Puikus, meistriškai surežisuotas Eglės Mikulionytės ir Liubomiro Laucevičiaus duetas atskleidžia laisvos dvasios ir kolaborantiškos, konformistinės laikysenos priešpriešą, galios prigimtį ir pasipriešinimo jai kainą.

Jurašas išradingai derina skirtingus siužetinius spektaklio sluoksnius, vienus išryškindamas, kitus laikinai prislopindamas, – tai panašu į filmo kadravimą ir montažą. Jau vien tai, kad „Antigonės“ siužetas organiškai lengvai įpinamas į visai kitokios stilstikos sluoksnius, tarsi ištirpdomas tirštoje semantinėje (dar neataušusioje!) lavoje, rodo, kad šios temos tarpusavyje yra egzistenciškai artimos. Juk Jeanas Anouilh's klasikinį mitą adaptavo nacių okupacijos metais Prancūzijoje, kad išreikštų prancūzų rezistencijos dvasią. O stilstiniu ir net vaidybos požiūriu Jurašo spektaklyje regime ir simbolinių, ir realistinių buiti-

nuotraukos spektaklio programėlėje, kurią sudarė Jurga Knyvienė.

Šalia Jono Jurašo Kauno dramos teatre sukurto „Antigonės Sibire“ yra dar viena „Antigonė“ – tai televizinių nufilmuota spektaklio repeticija. Stebėti repeticijas visada įdomu, nes matai, kas iš ko atsiranda, kaip bręsta vaidmens „grūdas“, kaip atrenkamos raiškiausios detalės... Šįsyk pamačiau Jono Jurašo... aktorinį debiutą! Repetuojama Antigonės ir Kreonto scena. Liubomiras Laucevičius dėsto gyvenimo tiesas žengdamas karališkai plačiais žingsniais, o paraleliai su juo susikūprinęs (karaliaus valdžios našta?) nervingai strykčioja Jurašas, kartodamas lygiai tą patį tekstą, tik stipriau, net perdėtai, pabrėždamas esminę mintį... Aktorius akies krašteliu stebi režisierių ir tuos prasminius akcentus įsidėmi... Jurašo šešėlinis Kreontas, tarsi persekiojantis tikrąjį, yra smarkiai utriruotas – režisieriui svarbu išryškinti visas svarbiausias potekstes, kurioms reikės tinkamai suskambėti.

Juokingai susilenkęs Jurašas lygia greta su Laucevičiaus Kreontu azartiškai vaidina tarsi groteskinį jo šaržą. Matyti didžiulė vaidybinė Jurašo sugestija, energija ir veržlus temperamentas. Štai toks yra jo repetavimo būdas. Mes, grupelė tą filmą žiūrėjusiųjų, sukėlėme audringas ovacijas Jurašui, smagiai komentuodami šešėlinį jo Kreontą...

Režisierius Jonas Jurašas spektaklio „Antigonė Sibire“ repeticijoje

Donato Stankevičiaus nuotr.

nių, ir giliai paslėptų psichologinių elementų. Žodis čia supinamas su muzika ir giesme rauda.

Kažin ar kur nors kitur rastume erdvę, kuri labiau tiktų šitam Jurašo spektakliui, negu Kauno dramos teatro Ilgoji salė. Scenografės, kostiumų dailininkės Agnė Kupšytė ir Lauryna Liepaitė kruopščiai apgalvojo ir rado itin tiksliai scenovaizdžio detales, todėl viskas čia atrodo autentiška: ir juodi langų rėmai, ir mediniai lagerio gultai, ir dėžės karstai. Viskas čia žadina atmintį, kaip ir laiko išblukintos autentiškos Rešotų lagerio

„Ar šiandien teatras dar pajėgus sužadinti kolektyvinę atmintį, surasti joje tai, kas esminga žmogaus savimonei?“ – kurdamas „Antigonę Sibire“ svarstė Jonas Jurašas. Į šį klausimą režisierius kartu su aktoriais atsakė: „Taip, pajėgus“, – nes sukūrė sukrečiamai tikslų praeities atspindį dabartyje, tame klastingai paviršutiniškame suluošintos, nuslopintos atminties veidrodyje.

O į kitą šio klausimo dalį: „Kas esminga žmogaus savimonei?“ turėsime atsakyti patys. Pirmiausia – kiekvienas sau. ■

VYTAUTUI KAVOLIUI: ATSKALŪNO PADĖKA UŽ DRAUGYSTĘ

Pamenu, aštuntojo dešimtmečio pabaigoje gavau lietuviškai parašytą laiškutį iš man nepažįstamo ir negirdėto akademiko Vytauto Kavolio. Tuo metu neturėjau ir nenorėjau turėti jokių ryšių su išėiviais iš Lietuvos, nesijaučiau esąs lietuvis – net lietuvių kalbą buvau užmiršęs. Vargais negalais susiradęs lietuvių–anglų kalbų žodyną, išsiverčiau laiškutį – tai buvo labai malonus, neprimygtinis kvietimas atvykti į Valdo Adamkaus *Tabor Farm*, kur vyks *Santaros/Šviesos* suvažiavimas, ir paskaityti pranešimą lietuviškai. Intriga ir smalsumas sugundė suraizgyti atsakymą, kad kvietimą priimu. Pranešimą iš pradžių parašiau angliškai, po to „išverčiau“ į lietuvių kalbą. Į tą nuotykį įsitraukiau rimtai, bet be didelės „baimės“, nes man atrodė, kad pasirodymas „pas lietuvius“ neturės jokios įtakos mano akademinėi karjerai, net nereikės įrašyti to į savo akademinis nuoveikius.

Nors kelias į *Tabor* ūkį painus ir teko porą kartų nuklysti į šalį, šiaip taip sodybą suradau. Žiūriu, ten pilna žmonių, visi šnekasi lietuviškai, o man šiek tiek nesmagu. Nueinu prie registracijos stalo ir, dar nespėjęs išsižioti, išgirstu: „Tai tikriausiai pats būsi Algis Mickūnas.“ Atsisuku ir pamatau atvirą, malonų besišypsantį veidą: „Esu Vytautas Kavolis, dėkui, kad pasirodei pas mus.“ Ištiesiam vienas kitam ranką, ir jis šūkteli: „Oho, kokia stipri ranka, kaip lietuvio artojo. Žinai, iš išvaizdos esi tikras Lietuvos valstietis.“

Nusijuokė ir pristatė mane Marijai Paškevičienei, kuri tvarkė visus praktinius *Santaros/Šviesos* reikalus. Taip susipažinau su Vytautu Kavoliu, taip prasidėjo mūsų bendravimas, iš kurio kilo intensyvi akademinė ir nuoširdi asmeninė draugystė.

Po mano ne itin sklandaus lietuviško pranešimo ryšiai su *Santara/Šviesa* nenutrūko, tuose suvažiavimuose mielai dalyvauju ir dabar. O Kavolis netrukus pakvietė mane į Civilizacijų lyginamųjų studijų konferenciją ir nuo to laiko veikėme kartu daugelyje mokslinių suvažiavimų. Per dešimtmečius turėjau galimybę susipažinti su Kavolio kuriamomis teorijomis ir metodais, labiausiai mane stebino Vytauto veržlumas ir kūrybinis objektyvumas. Kai tapo Civilizacijų lyginamųjų studijų bendrijos prezidentu, kasmet skaitydavo pranešimą tos bendrijos konferencijose. Naujos sąvokos, intriguojantys civilizacijų plotmių atvėrimai sukeldavo ilgas diskusijas. Net geriausi civilizacijų tyrinėtojai stebėdavosi Kavolio išvalgų gilumu. O aš prisipažįstu, kad Kavolio paskatinimas ir tolerancija tokiam atskalūnui nuo lietuvybės kaip aš lėmė, kad užsimezgė ryšys su Lietuva, įsivėliau net į akademinį šalies gyvenimą...

Pagerbti Kavolį geriau tiktų ne išvardijant jo nuopelnus ar parašytus veikalus, bet tęsiant jo darbus, plėtojant jo užmojus ir gilinantis į jo pasirinktą

mokslinę kryptį, t. y. lyginamąsias tarpdisciplinines civilizacijų studijas sociologinėje plotmėje (Kavolis laikė civilizaciją stambiausiu bendruomeniniu vienetu). Tokias studijas plėtoja mokslinė organizacija ISCS (International Society for the Comparative Study of Civilizations), kuriai Kavolis vadovavo ir padarė didelę įtaką. Skirtingai nuo kitų sociologinių teorijų, civilizacijos sociologija negali būti laikoma „teorija“, pakilusia virš civilizacijų, nes kiekvieną civilizaciją sudaro įvairios bendruomenės, o kiekviena bendruomenė kuria savas teorijas, neperžengiančias tos civilizacijos, kuriai ji priklauso, ribų. Bet kokią bendruomenių sukurtą teoriją „įrėmina“ jų civilizacija, todėl jokia teorija negali būti kitų civilizacijų ir bendruomenių tyrimo pagrindas. Kalbant vakarietiškai, tokios teorijos priklauso „istorinei hermeneutikai“, kuri supranta „kitas“ žvelgdama vien iš dabartinių savo pozicijų. Metodologijos požiūriu, vienos bendruomenės (kaip tam tikros civilizacijos dalies) sukurta teorija negali apimti net ir savosios civilizacijos, nes dalis niekada neapreps visumos. Lygiai taip pat viena civilizacija negali sukurti tokios teorijos, kuri apimtų visas kitas civilizacijas ir taptų visų civilizacijų pagrindu. Todėl Kavolis, nors ir vartojo žodį „teorija“, nelaiškė jos visų civilizacijų „išaiškinimu“.

Stebina „madingas“ kultūros painiojimas su civilizacija – tokiu atveju įvairios kultūrų priešingybės lyg ir tampa civilizacijų priešingybėmis. Bet klausimas: kaip reikėtų suprasti kultūras civilizacijų rėmuose? Kaip tos kultūros sudaro civilizacijų sąmonės bruožus (ne nuorodas į ją)? Ar yra universalus, nepriklausantis kokiai nors konkrečiai kultūrai metodas, kuris įstengtų atverti tokią sąmonę? Ar įmanoma išvengti prielaidų, kurios būdingos konkrečiai civilizacijai, bandant išsipainioti iš teiginių, esą viena kuri nors civilizacija gali būti visų kitų matas? Tokie klausimai kyla, kai ieškoma plačiausio studijų vieneto, neretai tokiu vienetu yra laikoma bendruomenė arba istorinė epocha, arba viską aprėpianti teorija, arba žmonių pagrindinių poreikių analizė ir pan.

Iš Kavolio raštų ir diskusijų yra aišku, kad palyginimai negalimi, kai aprašomos dvi skirtingos bendruomenės ir

net jas persunkiančios civilizacijos, – tai būtų tas pats, kaip lyginti bulves su agurkais. Vadinasi, nesuradus tapatumų, neišmanoma daryti jokių palyginimų. Kadai japonai sakydavo esantys tokie paslaptingi, kad joks vakarietis negali jų ne tik suprasti, bet ir neturi su kuo palyginti. Kitaip tariant, jie atsisakė palyginimų, nes, anot jų, nebuvo įmanoma surasti jokių tapatumų. Tačiau tokie egzotiški teiginiai neilgai tveria, nes ir paslaptingasis japonų dzenbudizmas yra indoeuropiečių Mahajana budizmo tęsinys ir variantas, taigi einama tiesiog per kitas „tapatumo duris“. Šiuo atžvilgiu metodologinis Kavolio įnašas itin svarbus: ar kalbame apie teorijas, ar apie mitus, ar apie dievybes, ar apie žmogų ir kosmosą – viskas padeda pažinti bendruomenę ir stambiausią bendruomeninį vienetą, t. y. civilizaciją. Todėl ir galima kalbėti apie tarpdiscipliniškumą, tarpkultūriškumą, pagaliau ir apie lyginamąsias civilizacijų studijas – visa tai ateina „iš vidaus“. Žodžiu, civilizacijų „tekstuose“ reikia atverti įvairovę, kurioje taip pat glūdi atpažįstami tapatumai, nors nebūtinai griežti ir amžini. Galėtume juos pavadinti taisyklėmis, be kurių net bendruomenės, priklausančios tai pačiai civilizacijai, nesuprastų viena kitos. Čia dingsta metafizinis Vakarų dvilypumas – išorė *versus* vidus.

Kavolio metodas tyrinėti civilizacijas „iš vidaus“ leidžia net tarp skirtingiausių kultūrų surasti palyginimams reikalingus tapatumus. Tarkime, kas nors išgirsta „pašaukimą“, reikalaujantį garbinti pašaukėją, pildyti jo reikalavimus ir tikėti jo pažadais. Reikalavimai yra griežti, pašaukėjas pareiškia, kad jis yra vienintelis valdovas, galintis dovanoti pašauktajam žemės plotus ir užtikrinti gerovę, bet pašauktasis už tai turės skleisti pašaukėjo įsakus visame pasaulyje. Pašauktojo kuriama gentis ir įvairūs jo pasekėjai yra įpareigojami skleisti valdovo „žodį“ ir tapti klajokliais – misionieriais, kad visus netikinčiuosius išgelbėtų nuo pražūties. Šio klajokliškumo pateisinimas yra „viešpaties valia“, pasekėjų paklusnumas ir geranoriška meilė kitiems, noras atverti jiems akis, atnešti „gerąją naujieną“.

„paprasyti“, kad jie paklustų „žodžiui“ ir sukluptų prieš aukščiausiąjį, viešpačių viešpatį – jam dėkotų, o save paneigtų, nes viskas, ką daro žmogus, yra tik įvaizdis, žmogus vykdo ne savo, bet viešpaties valią. Šis klajokliškas pateisinamas viešpaties vardu, todėl smurtas, žudynės, pavergimas irgi yra neišvengiama būtinybė, nes pašauktojo pasekėjai irgi laiko save viešpaties pasiuntiniais, įpareigotais skleisti jo žodį bet kokiomis priemonėmis. Juk jie, anot jų pačių, kovoja su blogiu, gina gerį, yra apsiginklavę absoliučia tiesa ir jaučia pareigą sunaikinti netiesą, o ypač tuos, kurie gyvena klaidingai. Kaip sako hermeneutikai, iš čia kyla specifinė tekstų interpretacija ir jų kritika: „eretiškus“ tekstus ir jų autorius geriausia yra sudeginti.

Pirmasis Europos vienytojas Karolis Didysis yra gerbiamas, nes skleidė Dievo žodį, Jo tiesą ir gerį, žadėjo Jo karalystę, todėl tūkstančių „nekrikštų“ žudynės reikė ne ką kita, o Viešpaties valią. Toks pats ir kryžiaus karų turinys. Šiaurės Amerikos krikščionys neabejoja, kad šis kontinentas yra jiems pažadėtoji žemė. Todėl vietinės gentys, nuo seno gyvenusios tame kontinente, neturi jokių teisių, jos gali ir netgi turi būti pavergtos arba sunaikintos.

Toks monoteistinis klajokliškas nepripažįsta jokių kompromisų, yra neatlaidus, nes neabejoja absoliučiu savo teisumu. Jis gajus ir šiandien, nors yra susiskaldęs į daugybę lagerių, aršiai kovojančių tarpusavyje, – vieni nori visuotinio Kalifato, kiti bando išplėsti Pažadėtosios žemės plotus, dar kiti stengiasi suvienyti Bažnyčią. Toks yra dabarties šventasis karas. Jo pasireiškimai įvairūs – pradedant jaunais, nekaltai atrodančiais misionieriais, kuriuos matome oro uostuose gabenančius gėrybių lagaminus neturtingiems majų ar inkų kaimiečiams – tai „Dievo dovanos“, už kurias reikės susimokėti, t. y. tapti Viešpaties tarnais, kovoti su sekuliarizmu, kad į krikščionybę būtų atverstas visas pasaulis, o baigiant reikalavimais apskritai sunaikinti visus kitatikius. Esą pašauktieji „žino“, kaip sugrąžinti žmonijai prarastąjį „rojų“, iš kurio žmonės buvo išvaryti už savo nuodėmes.

Tokio „pašaukimo“ kraštutiniais variantais Kavolis vadino komunizmą ir fašizmą.

Komunizmas irgi yra apsiginklavęs vienintele tiesa, hierarchine, vertikalia jėgos struktūra ir teigia „istoriškai“ neišvengiamą savo pareigą įdiegti „tikrąją“ tiesą visame pasaulyje. Aišku, prieš tai reikės nugalėti ir sunaikinti visus tos tiesos priešus ir blogio skleidėjus. Šis „istorinis pašaukimas“ įteisina smurtą ir prievartą, nes puolusią žmoniją galima tik jėga išgelbėti nuo blogio, dekadentiško gyvenimo, nuo kenksmingų prietarų, neteisingų teorijų ir žalingų įsitikinimų. Kovingi pasišventėliai pasklinda po visas šalis, nes visos jos yra puolusios, o išgelbėti jas pavyks tik sunaikinus „eretikus“. Kitaip tariant, atsiranda nauji pranašai ir pašauktieji, įpareigoti ir įsipareigoję bet kokia kaina sukurti visuotinę karalystę – aišku, viskas žmogaus gerovei, tačiau dar svarbiau yra paklusti istorinei lemčiai. Pasišventėliai veikia ne pagal savo norus ar tikslus, jie tarnauja absoliučios tiesos ir absoliutaus gėrio sąmonei. Štai kodėl tikslas pateisina priemones.

Komunistai, kaip ir šventojo karo kareiviai, turi ne tik naikinti kitatikius, bet ir nuolatos prižiūrėti savo gretas, kad laiku susektų, kas iš saviškių yra nepakankamai ištikimas visuotinės tiesos ir gėrio idėjai. Bet koks nukrypimas yra kenksmingas, todėl nukrypėliai sunaikinami. Sukuriama hierarchinė piramidė, kurios viršuje – asmenybė, žinanti visą istoriją, jos kryptį ir tikslą, todėl neklystanti. Ji tarsi įkūnija hėgeliškąją pasaulio dvasią, todėl jos įsakai negali būti klaidingi. Komunizmo plotmėje žmogaus esmė buvo paneigta istoriškumo dėlei – tikroji žmogaus istorija prasidės po revoliucijos pergalės, kai bus sunaikinti visi „nežmogiški“ pėdsakai. Kartu žmogus buvo suvokiamas kaip ateities kūrinys – aukščiausi komunizmo „dvasininkai“ jį sugrąžins į prarastąjį rojų, žinoma, tai bus aukštesnė (mokslinė!) pakopa. Iš čia atsirado partiniai šventieji ir jų mumijos, garbinamos pagal aukščiau minėtas pašauktųjų klajoklių tradicijas.

Fašizmas nė kiek neatsilieka nuo tokio „pašaukimo“. Pasirodo, šiuo atveju pats „pašauktasis“ atitinka

„pašaukėjo“ reikalavimus: grynčiausia, kilniausia ir aukščiausia rasė turi ne tik pati išsigelbėti, kad jos kraujo neatmieštų žemesnės rasės (štai kodėl jas būtina pavergti arba sunaikinti), bet ir privalo pakelti žmoniją į aukštesnę – tobulą – lygmenį. Aišku, šio „pašaukimo“ pagrindas – irgi griežta, vertikalčiai organizuota hierarchija. Grynakraujų „pašauktųjų“ pareiga – be atodairos eiti į kovą, bet kokiomis priemonėmis skleisti tikrąją tiesą, įrodinėti ją savo jėgos pranašumu. „Pašauktieji“ žino, kad žemesniųjų rasių motyvai negali būti kilnūs, nes jos kupinos klastos, melo ir blogio, todėl klaidatikių raštai turi būti sudeginti, o jų autoriai sunaikinti. Gėris sutampa su paklusnumu ir tarnyste aukščiausiai rasei, nes toks paklusnumas rodo, kad žemesnės rasės suprantama esančios negrynakraujės, o stiebtis aukščiau savo prigimties yra neleistina. Taip pat aišku, kad aukščiausioji rasė irgi neišsivers be „dar aukštesnių“, kurie, „pašaukti dar grynesnio kraujo“, užsikrauna sau pareigą ir atsakomybę už visos rasės gerovę. Net ir dabarties biologai išsiaiškina tokius „aukštesnius“ padarus kaip antai „alfa patinai“, – jie yra atrinkti pačios evoliucijos ir negali elgtis kitaip, negu reikalauja jų prigimtis. Biologinis genetiškumas irgi kabo ant rasizmo prielaidų, ypač jei žmogaus elgesys tapatinamas su gyvūnų elgesiu. Jėgos vartojimas ir pergalė tampa nenuneigiamu įrodymu, kad aukštoji rasė turi teisę valdyti. Jėga yra įteisinama. Hierarchinė piramidė visada turi „alfa patiną“, kuris yra iškeltas ir garbinamas kaip tarnaujantis sakralinei plotmei. Hitlerio saljutavimas „heil“ reiškė „šviesą“, „šventumą“, „pilnatvę“ ir „sveikatą“. Kaip ir Artimųjų Rytų klajokliai, jis nemokėjo juoktis, kaip ir komunizmo šventieji, jis visada buvo rimtas, niūrus, viską įvertinantis, įteisinantis ir pasmerkiantis.

Kalbėdamiesi su Kavoliu sutarėme, kad Vakarų moderniosios civilizacijos, nepaisant jos įvairovės ir daugybės nuopelnų, bendras vardiklis yra „fabrikas“. Atrodo, nedaug nuklydome nuo tiesos. Tą patvirtino ir faktas, kad technomokslai neseniai padarė tai, ko niekas nesitikėjo, – dirbtinai sulipdė gyvybę. Tai

naujausias modernaus fabriko padirbinys, ištrinantis esmiškus skirtumus ir atveriantis prielaidą, kad gyvenimas yra jau ne duotybė, bet galimybė. Nėra jokios pastovios vietos, erdvės, nėra „čia“ ir „ten“, nes visi įvykiai vyksta, visi žmonės „bastosi“ be jokio tikslo. Net ir tie, kurie mano dar turintys tikslą, greitai suvokia, kad, vos jį pasieks, gyvenimas taps nuobodus ir reikės kurti vis naujus tikslus, naujas galimybes. Iš to išeina, kad nėra įmanoma ir kokia nors pastovi tapatybė, savasis „aš“. Anot Kavolio, tokio „amžino fabrikavimo“ išraiška Baudrillard'o postmodernizme pateikta su „simuliakro“ ženklu. Kavolis argumentavo, esą atskirti modernizmą nuo postmodernizmo nėra logiška, nes modernizmas kaip „fabrikas“ yra pagrįstas samprata, kad nėra nieko be žmogaus interpretacijos. Taigi viskas „žmogiška, pernelg žmogiška“. Vadinasi, ir modernus „fabrikas“ atstovauja ne kokiam nors „mechaniškai“ tikrovei, bet atspindi žmogų.

Anot Kavolio, postmodernizmas pratęsia tokią logiką iki kraštutinumo – visa moralė, visos sąvokos, visi aiškinimai yra „dirbtiniai“ ir neturi nieko bendra su „tikrove“, o ir ji yra tik viena iš daugelio pasakų, sukurtų žmogaus. Todėl atsiranda „multikultūriškumas“ su prielaida, kad nesama jokio mato nustatyti, kokia kultūra yra pranašesnė ar teisingesnė, – visos yra lygios, nors visos yra skirtingos. Anot Kavolio, postmodernistai turėtų giliau susipažinti su kitomis civilizacijomis, kurios irgi turi savo modernizmus ir postmodernizmus. Pavyzdžiui, konfucianizmas Kinijoje buvo modernizmas, nes jis laikė save visuotiniu žmonijos dorovės principu, o taoizmas laikytinas kinų postmodernizmu. Islamas, tiek, kiek jis laiko save visuotiniu, irgi yra modernizmas, bet jo „šerdyje“ užsimezga postmodernizmas – sufizmas. Trumpai tariant, Kavolis atvėrė įvairius modernizmus su jų postmodernizmais.

Diskusijose su Kavoliu išryškėjo svarbus principas, kuriuo galima paaiškinti, kaip sąveikauja modernizmas su postmodernizmu. Tai, kad visuotinė modernizmo logika subyrėjo į daugybę diskursų ir atsiskleidė begalinė kultūrų ir ritualų įvairovė, jam

nė kiek nepakenkė – atvirksčiai, leido dar sparčiau plėtotis ir skleistis, nes postmodernizmas yra gyvas savojo modernizmo tęsinys. Atsirandantys sąryšiai tarp įvairių diskursų ir kultūrų (ar net nesantaika tarp jų) palengvina specifinio modernizmo sklaidą. Todėl nė kiek nekeista, kad įvairios kultūros mielai pasinėrė į postmodernizmą, ieškodamos savo tapatybės, ir paradoksaliai sustiprino modernizmo plėtrą. Be to, įvairūs kultūros specifinio tapatumo, jos individualumo ir unikalumo „atradimai“ nėra moderniosios Vakarų tradicijos priešprieša, o tiesiog modernaus individualizmo įtvirtinimas kultūros lygmenyje. Kavolis (remdamasis Herderiu) kalbėjo, kad yra ne tik individų, bet ir individualių kultūrų teisės, kurias užsitikrinti ypač akivaizdžiai stengiasi įvairios emigrantų grupės, reikalaujamos tolerancijos ir pagarbos KITAM. O dar svarbiau yra tai, kad visi diskursai yra kultūrų kūriniai (anot Kavolio, „išdirbiniai“) ir neatstovauja jokiai tikrovei, – jie yra sutartiniai, todėl nė vienas negali būti pranašesnis už kitą. Aišku, pagal tą pačią modernizmo/postmodernizmo polidiskursyvumo logiką lygiavertiškumas tampa dar vienu diskursu, propaguojančiu modernizmą. Kaip sakoma, reprezentacijos svajonė dingo ir visas žmogaus supratimas yra paveiktas jo kultūros diskursų. Bet reiktų atsižadėti ir klaidinančios reprezentacijos, paremtos prielaida, kad egzistuoja kažin koks atskaitos taškas, nuo kurio tam tikras diskursas yra neleistinai nukrypęs. Čia negali būti nei nukrypimų, nei klaidų, nes iš principo pasaulis kiekvienam yra toks, kaip jį kiekvienas suvokia.

Plėtojant šią logiką iki galo, reiktų atmesti postmodernizmo, kilusio iš modernios politinės apšviotos, primygtinį reikalavimą, kad visi būtų tolerantiški. Tolerancija yra Vakarų filosofijos nuostata, todėl ji netinka tiems, kurie net nesuprastų, kas tai yra, arba net ir supratę negalėtų jos priimti, nes jų diskursuose nėra nei filosofijos, nei tolerancijos. Bandydami savąsias sąvokas primesti visiems kitiems, yra dar vienas kolonijinis modernių Vakarų diskursas. Akivaizdu, kad vakarietės feministės kovoja už „moterų“ laisves ir teises, už jų autonomiją ir nori, kad,

pavyzdžiui, arabės gyventų kaip „normalios“ pasaulio pilietės. Tačiau tuo pat metu tos pačios feministės teigia, kad turi būti toleruojamas *multikultūriškumas* ir kad tokie vakariečių vyrų prasimanymai kaip, pavyzdžiui, Apšvieta, neturi būti laikomi visuotiniu diskursu. Jei kas nors su šia išvada nesutinka, derėtų prisiminti, kad postmodernizmas, sekdamas po modernizmo, atmeta net menkiausią viską aprėpiančio diskurso galimybę, todėl ir tolerancija šiuo atžvilgiu negali būti išimtis.

Šia tema diskutavome su Kavoliu ne kartą – man būnant pas jį, prie Ritos gausiai apkrauto vaišių stalo, jam būnant pas mane, tarptautinės studentijos apsuptyje, kartais viešbučių kavinėse per konferencijas... Kavolis sutiko su šia logiška išvada, bet iš principo negalėjo atsisakyti tolerancijos, nes be jos nei ryšiai tarp žmonių, nei mokslas nebūtų įmanomi. Buvo įsitikinęs, kad kiekviena modernizacija, pratęsiama savojo postmodernizmo, tyliai pripažįsta tolerancijos principą, bent jau viduje – tarp „savųjų“. Šiuo atveju Kavolis irgi laikėsi savo metodologinio principo: negalima nei į savąją, nei į kitas civilizacijas žvelgti iš išorės, reikia ieškoti jose „tapačių“ vidinių pagrindų.

Kavolio mokslinį metodą aš suprantu kaip bandymą hermeneutiškai atrasti „tiesą“, nesilaikant dviejų kategorijų: amžinybės ir laiko. Imkime vieną iš daugybės galimų pavyzdžių – Vakaruose iškilusį populiarųjį teiginį, kad „viskas kinta“. Pagal tradicines civilizacijų teorijas toks teiginys priklauso vienai kultūrai, konkrečios civilizacijos tam tikrai istorinei epochai. Bet toks teiginys gali tapti ir „belaikiu“ simboliu, atveriančiu kitų laikotarpių ir kitų civilizacijų klotus, kurių jos pačios gal net nepastebėjo. Toks atvėrimas leidžia suprasti konkretaus teiginio galimų interpretacijų įvairovę, tęstinumą įvairiais istoriniais laikais ir įvairiose civilizacijose.

Pasak Kavolio, net tokie teiginiai kaip „amžinybė“ ir „laikinumas“ gali tapti kūrybiški, per juos atveriant interpretacijų įvairovę.

Todėl, kaip jau minėjau, ir paties Kavolio veikalai yra „kūrybiškai objektyvūs“.

APIE „TYLOS DIPLOMATIJĄ“ IR „MINTIES MONOKULTŪRĄ“

Pastabos 76-ojo Tarptautinio PEN klubo kongreso parašėse

Baigiantis rugsėjui į Tokiją, į kasmetinį Tarptautinio PEN klubo kongresą, iš viso pasaulio suplūdo 250 rašytojų – tai rekordinis skaičius per visą šios didžiulės, daugiau nei šimtą šalių aprėpiančios organizacijos istoriją. Šeimininkai tuo džiaugėsi ir didžiavosi – priglauti tokio lygio tarptautinį renginį laikoma ir didele atsakomybe, ir garbe. Kongreso atidarymą japonai surengė vienos garsiausių šalies aukštųjų mokyklų – Wasedos universiteto didžiojoje Okuma auloje. Šis universitetas Japonijoje garsėja ne tik mokslo pasiekimais, studijų lygiu, bet ir tuo, kad nemaža dalis talentingiausių šalies rašytojų yra jo auklėtiniai. Reikėtų pridurti, kad literatūra yra labai svarbi Japonijos kultūros dalis, kita vertus, tai padeda suvokti, kodėl japonų PEN centras bene gausiausias pasaulyje – jis vienija daugiau kaip tris tūkstančius narių, o tai sudaro beveik penktadalį šiai pasaulio rašytojų asociacijai priklausančių asmenų.

Okuma aulos scenoje buvo suvaidinta pjesė „Vandens laišakai“, susijusi su pagrindine šiemetinio suvažiavimo tema „Aplinka ir literatūra – ką gali žodžiai?“ ir skirta pagerbti jos autoriui Hisashiui Inouhe, dramaturgui, prozininkui, eseistui, japonų PEN centro prezidentui, 2010 m. balandį iškeliausiam amžino poilsio. Šis šalyje žinomas ir gerbiamas žmogus prieš šešetą metų kartu su savo tėvynainiu Nobelio premijos laureatu Kenzaburo Ōe įkūrė intelektualų sąjungą, ginantį Japonijos Taikos konstituciją... Skaitovų spektaklį sukūrė ir jame vaidino Tokijo nacionalinio teatro mokyklos absolventai. Atidarymo ceremoniją pratęsė stulbinantis, abejin-

gų nepalikęs reginys: aidint galingiems *taiko* būgnams į sceną plūstelėjo daugiau kaip septyniasdešimt Amami salų meno mokyklos studentų ir užbūrė gausią kelių šimtų rašytojų, kviestinių svečių ir žurnalistų auditoriją galingai skambančiomis senosiomis giesmėmis, archajiškais šokiais ir visą kūną persmelkiančiu ritmingu dusliu būgnų dundėjimu. Į sceną lipo ir nacionaliniais drabužiais vilkintys japonų rašytojai – jie ne tik patys šoko, bet ir kvietė visus kitus, netrukus šokio sukūrys įtraukė ir nemažai delegatų...

Taip neįprastai, tačiau be galo išpūdingai prasidėjęs suvažiavimas palaiapsniui įgavo ir pažįstamų kamertonų – scenoje kalbėtojai keitė vienas kitą: pasaulio rašytojų asociacijos prezidentas, žymus Kanados rašytojas ir eseistas Johnas Ralstonas Saulas, japonų PEN centro galva Takashi Atoda, kviestiniai pranešėjai – kanadiečių rašytoja Margaret Atwood ir egzilyje Prancūzijoje gyvenantis kinų rašytojas, Nobelio premijos laureatas Gao Xingjian... Japonijos vyriausybės vardu pasaulio rašytojų suvažiavimą sveikino užsienio reikalų ministro pirmasis pavaduotojas. Beje, krito į akis tai, kad šis aukšto rango valstybės pareigūnas atvyko ne tik pasakyti sveikinimo kalbos, bet ir atidžiai stebėjo visą atidarymo ceremoniją, įdėmiai iš klausė pagrindinius pranešimus. Tai maloniai nustebino, nes parodė, kad šios šalies valdžia ne tik iš klausos į rašytojų žodžius, bet ir, priešingai negu pas mus, jų balso nelaiiko nereikšmingu. Beje, suvažiavimui prasidėjus, niekas nė neįtarė, kad du gerai žinomi šios pasaulio rašytojų asociacijos

nariai – Mario Vargas Llosa (buvęs Tarptautinio PEN klubo prezidentas) ir Liu Xiaobo bus apdovanoti Nobelio premijomis...

Kongreso dalyvius pasveikinęs Johnas Ralstonas Saulas neieškojo nei aptakių, nei pompastiškų žodžių, o atvirai ir nedviprasmiškai kalbėjo apie pasaulio rašytojų asociacijos rūpesčius, apie kiekvieno kūrėjo priedermes literatūrai, regimai ir neregimai rašytojų brolijai, visuomenei, pagaliau pačiai žemei– žmonių planetai. Priminęs, kad PEN klubas yra nevyriausybinė organizacija ir, beje, viena pirmųjų pasaulyje, prezidentas pabrėžė: „Kai veikiame tam, kad keltume raštingumą mokyklose ar paremtume kalbas ir literatūras, kurioms iškilo pavojus, kad pagelbėtume gausinti vertimus iš mažesnių kalbų, arba kai bandome ištraukti rašytojus iš kalėjimo ar palaikome juos tremtyje, mes veikiame anaip tol ne iš savanaudiškų paskatų ir ne labdaros dėlei. Mes pabrėžiame vaidmenį, kurį literatūra ir saviraiškos laisvė užima kiekvienos civilizacijos šerdyje netgi tada, kai valdžia joms kliudo arba griebiasi prieš jas smurto. Literatūros bet kokia forma – nuo romanų iki tinklaraščių – kūrėjai yra pirmieji tarp tų, kuriems kyla pavojus, kurie suimami neramumų laikais. Taip yra todėl, kad kalba ir literatūra – tai civilizacijos kraujotaka, jos saviraiška. Štai kodėl PEN klubas, neturėdamas nei turto, nei plačiašakės biurokratijos, nei galios, jau nekalbant apie karių batalionus ir mokesčių rinkėjų armiją, visame pasaulyje buvo ir yra reikšmingas.“ Pasak šio iškilaus rašytojo, gyvename keturis dešimtmečius užsitęsusio ekonominio determinizmo laikų pabaigoje. Šis reiškinytis kartu su ideologija, kurią galima vadinti „autoritariniu ekonomikos režimu“, išardė daugybę demokratijos struktūrų, padidino susvetimėjimą tarp piliečių ir valdžios. Kita vertus, sparčiai plintančias komunikacijos sistemas tiek valstybės, tiek korporacijos laiko tik komercijai ar biurokratijai skirtais įrankiais, nekeista, kad vis dažniau mėginama riboti naudojimosi jais privatumą ir saviraiškos laisvę. Neturėtume išleisti iš akių ir to, – sakė Johnas Ralstonas Saulas, – kad beveik visose kultūros, o ypač komunikacijų, sferose šiuo laikotarpiu, kuris neva turėjo vis labiau atsiverti konkurencijai, įsitvirtino monopolijos ir oligopolijos, o jų do-

John Ralston Saul

minavimas kelia didelį pavojų mažoms kalboms ir kultūroms. Nesunku suprasti, – tvirtino Tarptautinio PEN klubo vadovas, – kodėl įvairaus plauko režimai siekia užgniaužti pirmiausia tuos, kurie valdo žodį: „Jei kalbą, jos prasmes ir vartojimą jie paverstų savo nuosavybe, įgytų didžiulę galią. Būtent todėl net ir demokratinėse šalyse valdžia prisibijo rašytojų. Ir ne dėl politinių skirtumų, bet dėl kalbos galios, tiksliau pasakius, dėl rašytojų gebėjimo perkelti kalbą per visus autoritarinius valdžių sukurtus barjerus, kad ji pasiektų žmones.“

Nebuvo paliktas nuošalyje ir literatūros santykis su aplinka. Pabrėždamas, koks svarbus rašytojų vaidmuo ekologinės sąmonės ugdymui, jis priminė žiaurokus, tačiau skaudžiai teisingus japonų rašytojo Soseki Natsume žodžius, pasakytus beveik prieš šimtą metų: „Ar daug pastangų padėjo žmonės, kai buvo kuriamas dangus ir žemė? Atsakymas toks – nė kiek. Tad kokią teisę turime manyti, kad tai, ko mes nesukūrėme, vis dėlto priklauso mums?“ Klausantis Johno Ralstono Saulo įžanginės šių metų suvažiavimo kalbos, abejonių neliuko: nei klausimai, nei atsakymai nebus vyniojami į vatą. Ir, tiesą pasakius, nebuvo.

Margaret Atwood, pratęsusi savo tėvynainio mintis, sakė vengsianti pamokslauti ir nenurodinės rašytojams, kaip jie turėtų elgtis sergėdami žodžio ir saviraiš-

Kinų nobelistas Gao Xingjian

kos laisvę, o juo labiau apie ką jie turėtų arba neturėtų rašyti. Tačiau ir jos kalboje netrūko imperatyvų, akinančių kolegas nesnausti, stiprėjant spaudimui tų, kurie turi politinę ir ekonominę galią. Kinų rašytojas Gao Xingjianas kalbėjo apie ekonomikos krizę, rašytojų disidentų persekiojimą ir intelektualų atsakomybę, tačiau pernelyg ištęsta ir gausybė temų bandanti aprėpti Nobelio premijos laureato kalba didesnio įspūdžio nepadare. Ir tik vėliau, kai pabendravome privačiai, kai kartu nuvykome į Kiotą, Xingjianas atsiskleidė kaip mąslus, kuklus ir malonus žmogus.

Šiomet kaip ir kasmet buvo svarstomos naujų PEN centrų kandidatūros. Tarptautinio klubo „šeimą“ papildė keletas naujų narių iš Vidurio ir Pietryčių Azijos, deja, kai kurie gyvybės ženklų ilgokai nerodantys centrai buvo suspenduoti. Džiugu, kad šiais metais pagaliau atgaivinta prieš keliolika metų nutrūkusi estų PEN centro veikla, nes atsirado būrys jaunų, energingų, žodžio ir saviraiškos laisvei įsipareigojusių, bendravimą tarp literatūrų puoselėjančių rašytojų. Tačiau tam, kad vien formaliai atkurtą narystę, estams prireikė dvejų metų. Grėsmė iškristi iš klubo pakibo virš latvių, kurie, nors yra nariai *de jure*, seniai nebedalyvauja pasaulio rašytojų asociacijos veikloje. Keista, kad mūsų kaimynai taip greitai pamiršo grumtynių už žodžio ir saviraiškos lais-

vę pamokas. Nors, regis, dar ne taip seniai iš Tarptautinio PEN klubo tribūnos pasaulio visuomenei ir sovietinei valdžiai buvo nuolatos primenama apie kalinamus disidentus, žmogaus teisių ir žodžio laisvės suvaržymus šioje Baltijos pakrantėje. Norėtuši tikėti, kad latviai iš šių keistų amnezinių miglų pamažu išsikauptys.

Įkalinta laisvė

Kitądien sambūrio dalyviai jau posėdžiavo *Keio Plaza* viešbutyje, esančiame Shinjuku – pačiame Tokijo centre, susiskirstę į keturis Tarptautinio PEN klubo komitetus: Kalinamų rašytojų, Taikos, Moterų ir Lingvistinių teisių. Savo priedermių vedamas prisišliejau prie kolegų, deleguotų į bene svarbiausią komitetą – Kalinamų rašytojų (*Writers in Prison Committee*). Iš-tisą dieną vyko svarstymai ir diskusijos apie buvusias, vykdomas ir rengiamas protesto akcijas, nuveiktus ir planuojamus darbus, pasidžiaugta, kad pavyko iš kalėjimų išlaisvinti kai kuriuos rašytojus, aptartas ir būsimas šio komiteto veiklos 50-mečio minėjimas Wasedos universitete. Kalinamų rašytojų komitetui priklauso beveik šešiasdešimt narių ir pustuzinis aktyvių etatinių koordinatorių, dirbančių būstinėje Londone. Jie atsakingi už skirtingus pasaulio kontinentus ir regionus. Konkrečių šalių atstovai pasakojo, kaip sekasi teikti pagalbą kalinamiems kolegoms. Švedų rašytojai kalbėjo apie tai, kokias akcijas jiems pavyko surengti, siekiant išlaisvinti kalinamą Eritrėjos prozininką ir dramaturgą Davitą Isaaką, beje, 1992 m. gavusį Švedijos pilietybę. Eritrėjoje įsteigęs pirmąjį nepriklausomą laikraštį, jis buvo suimtas kartu su būriu žurnalistų, iš kurių keturi jau mirė kalėjime. Švedų PEN centrui priklausantys rašytojai sukūrė specialų komitetą, kuris rūpinasi Isaako išlaisvinimu, be to, išleido jo knygą švedų kalba (šiomet ji buvo pristatyta Geteborgo knygų mugėje), skyrė autoriui prestižinę Tucholsky'o premiją, teikiamą laisvą žodį puoselėjantiems kūrėjams, surinko pinigų paremti sunkiai besiverčiančiai kalinamo rašytojo šeimai. Buvo kalbama ir apie „demokratišką“ neveiklumą – Švedijos vyriausybė, kaip ir visais panašiais atvejais, pasirinko „tylos diplomatiją“, nors, atrodytų, privalo ginti savo

pilieti. Švedų rašytojai ėmėsi nelengvos misijos šią tylą sudrumsti...

Tuniso PEN centrai atstovavę rašytojai kalbėjo apie savo negandas: gerai žinoma, kad šios šalies valdžia daro didžiulį spaudimą rašytojams ir žurnalistams, bandantiems apnuoginti visuomenės skaudulius, tačiau demokratiškų Vakarų vyriausybės toliau remia Tunisą ir teikia jam paramą. Rašytojai akino kolegas bendradarbiauti su savo šalyse veikiančiomis politinėmis partijomis, imtis lobistinės veiklos tam, kad rašytojus ir žurnalistus persekiojantis režimas pagaliau pajustų Vakarų sankcijų svorį. Tačiau vėlesnėse diskusijose buvo nemažai kalbama apie tai, kad šalyse, kurios laiko save demokratijos „lopšiu“, vis plačiau išsiskleidžia cinizmas, dvejoji standartai, abejingumas žmogaus teisėms, o pastaruosiu metu net mėgstama visa tai dangstyti tikro ar tariamo terorizmo pavojumi. Pasisakė ir tibetiečių PEN centro delegatai: derybos tarp Kinijos valdžios ir Tibeto dvasinio lyderio Dalai Lamos baigėsi be rezultatų. Pastarojo meto protesto akcijose dalyvavo daugiau kaip du šimtai tūkstančių tibetiečių, tačiau keliasdešimt žmonių buvo suimta, dalis protestavusiųjų nuteisti dvidešimt metų kalėti. Tibetas kaip buvo, taip ir lieka skaudi vieta visiems žodžio ir sąžinės laisvę remiantiems pasaulio žmonėms, neabejingiems šios kultūros likimui. Deja, nepaisant gausių protestų įvairiose pasaulio šalyse, padėtis tebėra niūri. Šiame kontekste vertėtų prisiminti, kaip nepriklausomos Lietuvos teisėsaugos pareigūnai kadaise sulaikė rašytoją, PEN centro narę Jurgą Ivanauskaitę, protestavusią prie Kinijos ambasados Vilniuje per šios šalies aukšto pareigūno vizitą – tai jau sava „nutildymo diplomatijos“ akcija! Laimei, kai kuriose šalyse yra ir šiokių tokių teigiamų poslinkių. Jaunas Kambodžos (ši šalis Tokijo kongrese buvo pirmąsyk priimta į PEN klubo broliją) rašytojas pasakojo, kaip sėkmingai ir efektyviai jo tėvynėje darbuojasi Žmogaus teisių institutas.

Kalinamų rašytojų komiteto posėdžiuose nemažai kalbėta apie Kiniją. Buvęs kinų PEN centro vadovas Liu Xiaobo savo šalyje tapo kovos už laisvę ir demokratiją simboliu, kaip kadaise Jungtinėse Valstijose buvo Martinus Lutheris Kingas. Šiuo metu Kinijoje kalinama keturiasdešimt žurnalistų, rengiami nuolatiniai išpuoliai prieš saviraiškos laisvę ginančius intelektualus, akylai stebimi autoriai, pu-

blikuojantys tekstus internete, dalis jų yra persekiojami. Nerimą kelia šalyje veikianti „perauklėjimo darbu“ sistema, suteikianti valdžiai galimybę iki trejų metų laikyti už grotų disidentus, netaikant jiems teisminių procedūrų, kurias numato Kinijos įstatymai. Uždaryta ir blokuojama keletas tūkstančių interneto svetainių ir diskusijų forumų, kurie drįso kelti ir svarstyti valdžiai nepalankius klausimus. Aršiai persekiojami ir tie, kurie ryžosi savo liudijimus ar komentarus paskelbti užsienio šalyse. Kinų egzilio rašytojai, nepriklausomo kinų PEN centro nariai pasakojo kolegoms apie specifinę praktiką – paprastai šioje šalyje asmenis, įtariamus disidentine veikla, policija iš pradžių pakviečia „puodelio arbatos“. Tai pirmas aiškus signalas, kad esi patekęs į valdžios nemalonę ar spectarnybų akiratį. Tokių kvietimų pastaruosiu metu tiek daug, kad nepakvies tieji jaučiasi įsižeidę, – ironizavo kinų rašytojai.

Vis grėsmingesnė situacija klostosi Rusijoje – vien šiemet šioje šalyje nužudyti 6 žurnalistai, o visai neseniai buvo užpultas ir sunkiai sužalotas laikraščio *Komersant* darbuotojas Olegas Kašinas. Oficialiai konstatuota, kad „Rusijoje kas mėnesį fiksuojami mažiausiai penki žurnalistų užpuolimai“.

Žurnalistams ir rašytojams viena pavojingiausių šalių šiuo metu yra Meksika. Per pastaruosius šešerius metus čia buvo nužudyti 34 žurnalistai ir vienas rašytojas. Nė viena žmogžudystė nebuvo išsamiai ištirta, kaltininkai liko nenubausti. Dienraščio *El Dia de Michoacan* redaktorių Hugo Alfredo Oliverą Cartą rado nušautą jo automobilyje, žurnalistai Juanas Francisco Rodriguezas Riosas ir jo žmona Maria Elvira Hernandez Gelena nužudyti interneto kavinėje šalia savo namų, dienraščio apžvalgininkas Enrique Villocana Palomaresas – iš pradžių pagrobtas, o vėliau rastas perpjauta gerkle, į tiriamąją žurnalistiką pasiūnėjęs reporteris Jose Luisas Romero buvo nukankintas ir nužudytas... Tai vos keletas vardų iš šurpauš sąrašo, kuris kasmet pavojingai ilgėja. Vėliau bendrame delegatų posėdyje Johnas Ralstonas Saulas pranešė, kad Meksikos prezidentas, spaudžiamas tarptautinių organizacijų, tarp jų ir PEN klubo, pagaliau viešai pareiškė kiekvieną žurnalistą nužudymą teisiškai prilyginsiąs federaliniam nusikaltimui, užtraukiančiam griežčiausią bausmę, tačiau nežinia, ar šis pažadas bus įvykdytas.

Asakusos prieigos. Tokijas

Vakare, skirtame Kalinamų rašytojų komiteto veiklos 50-osioms metinėms paminėti, buvo trumpai pristatytas pusšimtis anksčiau kalintų ir dabar kalinamų rašytojų, kuriuos palaikė, rėmė ir gynė pasaulio rašytojų asociacija. Šis sąrašas atspindėjo įvairių pasaulio regionų, tarp jų Rytų ir Vidurio Europos (ekrane šmėkstelėjo Václavo Havelo, kitų disidentų veidai ir vardai), nesenus įvykius. Sąrašą simboliškai baigė Liu Xiaobo – Kinijoje kalinamas Nobelio Taikos premijos laureatas. Dabartinė komiteto pirmininkė Marion Bosford Fraser, veiklos koordinatore Londone Sarah Whyatt ir japonų komiteto vadovas Minato Kawamura supažindino kongreso delegatus su šio padalinio penkių dešimčių metų veikla, pateikė naujausius faktus apie persekiojimus ir kalinimus. Vakaro dalyviams buvo parodytas specialiai šiam renginiui sukurtas dviejų japonų aktorių vaidinamas spektaklis.

Aplinka ir literatūra

Dar prieš oficialų PEN klubo kongreso atidarymą Tokijyje vyko japonų literatūros festivalis – savotiška pasaulio rašytojų suvažiavimo įžanga. Buvo ypač akcentuojama aplinkosaugos tema. Ją pratęsė Wasedos universitete surengtas seminaras „Kaip *manga* ir ani-

me vaizduojama gamta?“ Šiškų japonų ir užsienio literatūros mokslininkai interpretavo Osamu Tezuko, vadinamo moderniosios *manga* tėvu, kūrybą. Deja, intensyvus darbas bendruose posėdžiuose ir diskusijose neleido plačiau pasižvalgyti po gausius „satelitinius“ kongreso renginius. Vos baigėsi Šiaurės ir Baltijos šalių PEN centrų susitikimas, suskubau į vieną didžiųjų *Keio Plaza* salių, kur vyko tarptautinė konferencija „Aplinka ir literatūra“. Pagrindiniai pranešėjai – Homero Aridjis, garsus Meksikos poetas, diplomatas ir aplinkosaugos aktyvistas, beje, prieš dešimtmetį buvęs Tarptautinio PEN klubo vadovas, ir Vandana Shiva – Indijos mokslininkė, visuomenininkė ir aplinkosaugininkė. Man ji tapo vienu didžiausių atradimų, tiesa, Vandanos Shivos tekstus ir veiklą seku

jau senokai, o ją kaip autorę atradau prieš vienuolika metų, kai dirbau akademinį darbą Jungtinėse Valstijose. Gimusi ir užaugusi Indijoje, Shiva fizikos mokslus pradėjo studijuoti gimtinėje, o magistro darbą iš mokslo filosofijos ir doktoratą iš kvantinės fizikos apgynė Kanadoje. Grįžusi į tėvynę, Vandana Shiva darbavosi žemės ūkio, bioįvairovės ir biotechnologijų srityse, kaip mokslininkė ir aktyvistė nemažai nuveikė, pasaulio visuomenei skleisdama informaciją apie genetiškai modifikuotų augalų ir genų inžinerijos grėsmes, dirbo Indijos vyriausybės patarėja, tarptautinių nevyriausybinių organizacijų konsultante. 9-ojo dešimtmečio pradžioje įkūrė Mokslo, technologijos ir ekologijos fondą, iš kurio vėliau išsirutuliojo organinės žemdirbystės centras *Navdanya*. Šalia įspūdingos visuomeninės veiklos, už kurią ji apdovanota gausybe tarptautinių premijų, tarp jų ir alternatyvia Nobelio premija, kurią teikia Švedijos parlamentas, ji paskelbė daugiau kaip 300 straipsnių plačiai pripažintuose tikslųjų ir gamtos mokslų žurnaluose, parašė apie pusę tuzino knygų, skirtų aplinkos apsaugai ir ekologijai.

Kongreso dalyviams Vandana Shiva, nepaprastai iškalbi ir energinga penkiasdešimt septynerių metų moteris, visais atžvilgiais charizmatiška asmenybė, kalbėjo

apie tai, kas gresia, jei nesuvoksime naujo pavojaus ir nesiimsime rimtų priemonių, kad užkirstume kelią globalaus masto eksperimentui, nukreiptam prieš žmoniją. Pasak Shivos, įsukta milžiniška kampanija, kurios tikslas – įkalti žmonėms į galvas, esą genetiškai modifikuoti produktai yra ateities maistas ir pažangos simbolis. Tačiau iš tikrųjų 5 milžiniškos tarptautinės kompanijos siekia bet kokia kaina užkariauti ir kontroliuoti pasaulio maisto rinką, užtvindydamos ją genetiškai modifikuotais produktais. Mokslininkės teigimu, genetiškai modifikuotos sėklos priklauso neatsinaujinančių augalų rūšiai, maža to, – gresia genetinės mutacijos, kurias neišvengiamai patirs trečioji vartotojų karta. Deja, dabartiniai milžiniški pelnai daug kam temdo akis ir protą. Todėl šios kompanijos finansuoja žiniasklaidą, kad ji reklamuotų genetinę inžineriją ir jos produktus. Pavyzdžiui, įtakingas žurnalas *Time International* ne per seniausiai paskelbė ciklą publikacijų, nukreiptų prieš organinę žemdirbystę, t. y. prieš atsinaujinančių augalų rūšių įvairovės išsaugojimą. „Minties monokultūra“ propaguoja produktų monokultūrą, neigdama gamtos ir žmogaus egzistencijai esminį bioįvairovės principą. Priminusi Mahatmą Gandhi, mokslininkė kalbėjo apie tai, kad visiems pasaulio žmonėms turėtų rūpėti, ką jie paliks savo vaikams. Priešingai nei skelbia genetinės inžinerijos adeptai (tarp jų esama ir mokslo atstovų, kuriuos dosniai finansuoja suinteresuotos verslo grupės), organinę žemdirbystę vadinantys atgyvenusia, ji yra gyvybiškai būtina, jei norime išsaugoti ekologinę pusiausvyrą, be to, jos plėtojimas taršą pasaulyje sumažintų net 40 proc. Šiandien kaip niekad anksčiau reikalinga antiinžinerinė filosofija, pagrįsta suvokimu, kad nebe pakeliama tarša destabilizuoja planetą. Kiekvienas žmonių įstatymas privalo sutapti su Žemės (*Gaya*) įstatymu. Mus valdo gausybė klaidingų įsitikinimų, – sakė Vandana Shiva. – Naiviai įsivaizduojame, neva mes kontroliuojame valdžią, kai tuo tarpu jos rankomis mus ciniškai kontroliuoja tarptautiniai koncernai, apimti vienintelio – pelno – troškimo. Reikia pagaliau suprasti, kad maistas – ne prekė, o žmogaus gyvybės palaikymo šaltinis. Vis dėlto neturėtume prarasti vilties, nes šią grėsmingą situaciją dar įmanoma suvaldyti. Antai

Vandana Shiva ir Takeaki Hori

neseniai Butanas atmetė įpirštus siūlymus žemės ūkio produktyvumą matuoti pagal vakarietiškus standartus ir ėmėsi organinės žemdirbystės. Visame pasaulyje daugėja tokio pobūdžio iniciatyvų. Vandanos Shivos įkurtas „Lėto maisto“ sąjūdis, McDonalds antipodas, sulaukia vis daugiau šalininkų ir aktyvių rėmėjų.

Japonų kultūros atšvaitai

Nors suvažiavimo darbotvarkė buvo perkrauta, japonai pasirūpino, kad svečiai galėtų susipažinti su sena unikalia šio krašto kultūra. Jau per banketą, surengtą kongreso atidarymo dieną, gausi svetimšalių ir vietos rašytojų auditorija tapo *No* teatro žiūrovais. *No* teatre sielos kančių kamuojami mirusieji įžengia į gyvųjų erdvę siauru tiltu, simbolizuojančiu jungtį tarp dviejų pasaulių. *No* pjesės pasižymi neįprastu garsų skambe-

Senso-ji pagoda. Tokijas

siu. Grojama trimis būgnais: *taiko* laikomas ant grindų, *otsuzumi* – ant šlaunies, *kotsuzumi* – mažas būgnelis, užkeltas ant peties, ir fleita. Būgnus mušantys atlikėjai šūkauja balsu, padėdami vienas kitam neatsilikti nuo muzikos ir apeliuodami į vaidinimo personažus. Vakariečiams neįprasta ir fleitisto grojimo maniera – jis labiau pabrėžia ritmą negu melodiją, o kartais jos išvis vengia.

Kitą dieną kongreso delegatai buvo paviesti į Japonijos ekspremjero Hatoyamos rezidenciją – dailią dviaukštę, medžių apsuptą vilą ant kalvos, tarp daugiabučių gyvenamųjų namų. Prieš pusmetį kadenciją baigęs politikas tą vakarą buvo išvykęs, sveikinimo

kalbą pasakė jo brolis, beje, buvęs kultūros ministras. Bandžiau išivaizduoti analogišką situaciją Lietuvoje, tačiau, prisipažinsiu, vaizduotės man pristigo. Mūsiškiai politikai pagarbą kūrėjams supranta savaip, dažniausiai tik kaip mokesčių už autorinius atlyginimus didinimą. Per visus dvidešimt nepriklausomybės metų Valdas Adamkus buvo bene vienintelis aukščiausio rango valstybės vadovas, svingingai atvėręs prezidentūros duris intelektualams.

Nedidelė Hatoyamos rezidencijos salė sunkiai talpino visus pakviestuosius, todėl mieliau prisijungiau prie būrelio žmonių, nutarusių dalyvauti arbatos ceremonijoje. Tiesa, japonai tai vadina ne ceremonija, o arbatos ruošimo procedūra – *temae*, griežčiau kalbant, – *chanoyu* su specialiomis taisyklėmis, etiketu, judesiais. Japonų arbatos gamybos kultūra, žinoma kaip *sado* (arbatos kelias), turi daugiau nei keturių šimtų metų tradiciją, o pati arbata (*cha*) Japoniją pasiekė iš Kinijos prieš aštuonis šimtmečius. Apsilankęs Kinijoje ir ten pagurkšnojęs arbatos japonų dzeno vienuolis Eisai XII a. rašė, kad arbata gerina vidaus organų veiklą ir pailgina gyvenimą. Japonų budistų vienuoliai žaliąją arbatą vartojo tam, kad išliktų budrūs per meditaciją, vienuolių pavyzdžiu netru-

kus pasekė ir platesni gyventojų sluoksniai, pirmiausia kariai, vėliau ir paprasti žmonės. Arbatos reikšmę japonų budizmo kultūroje puikiai atspindi XVI a. vienuolio Takeno Joo ištarmė: „Dzeno ir arbatos esmė yra tokia pati...“ Per *chanoyu* ritualą Hatoyamos rezidencijoje, kaip įprasta, buvo patiekta *matcha* – žalioji arbata iš miltelių, bet iš pradžių visiems pasiūlyta *kashi* – saldainių, kurie išvalo gomurį prieš skanaujant arbatą. Patalpoje buvo visi ceremonijai būtini atributai (*kakejiku*) – specialiai ta proga pakabinamas paveikslėlis (jis arba kaligrafija nusako arbatos gėrimo tikslą – tądien kabojų Fudzi kalno vaizdelis), arbatos ruošimo įnagai – indas su ugnimi, metalo

puodas arbatai virti, indas šaltam vandeniui... Vienas svečias, į saikingai dekoruotą salę įžengęs su vyno taure, labai mandagiai, tačiau ryžtingai buvo išprašytas už durų... Kambarėje, kuriame karaliauja arbatos dvasia, nėra vietos jokiems kitiems gėrimams, kad ir kokie taurūs jie būtų...

Nors kongreso renginių programa buvo labai intensyvi, ištaikęs progą susiruošiau aplankyti Asakusos – tai viena iš milžiniško miesto dalių, kurioje susitelkusios seniausios ir garsiausios Tokijo šventyklos. Pirmasis taškas, pažymėtas mano

mentaliniame žemėlapyje (visada tenka rinktis, kokius objektus būtiniausia apžiūrėti), – seniausia budistinė sostinės šventykla *Senso-ji*. Manoma, kad jos įkūrimo pradžia siekia 628 m., kai net miesto užuomazgų šioje vietovėje dar nebuvo, Japonijos sostinė tada buvo Asuka. Du Sumida upėje žvejoję broliai ištraukė iš vandens auksinę *Bodhisattva Kannon* skulptūrą, o kaimo seniūnas ėmė ją garbinti ir tapo budistų vienuoliu. Beveik neabejojama, kad pirmųjų pastatų čia būta jau 645 m. – šventumu garsėjęs budistų dvasininkas Shokai aplankė šią vietą ir pastatė maldų salę. Susapnavęs keistą ir mįslingą sapną, jis nusprendė paslėpti statulą nuo žmonių akių, ir tik IX a. viduryje Tendai budizmo pagrindinės šventyklos *Enryaku-ji* vyriausiasis šventikas Enninas, aplankęs *Senso-ji*, pasirūpino, kad būtų sukurta tiksli paslėptosios statulos kopija, ir atidavė ją šventyklai. Nuo to laiko ji yra ne tik maldingų budistų, bet ir samurajų, ir išsilavinusių japonų traukos centras... Aplink šventyklą įsikūrusiam miestui jau daugiau

Senso-ji pagrindinė menė.

Autoriaus nuotraukos

kaip tūkstantis trys šimtai metų. Kasdien į *Senso-ji* suplaukia tūkstančiai žmonių ir klausosi viduje aidinčio vienuolių giedojimo.

Į šventyklos teritoriją patenkama pro įspūdingus *Kaminarimon* vartus, pro juos veda ir procesijų kelias. Vartus sergsti dvi milžiniško dydžio statulos, vaizduojančios vėjo ir griausmo dievybes. X a. pastatyti vartai vėliau kelis kartus sudegė, o dabartiniai buvo atkurti praėjusio amžiaus 7-ojo dešimtmečio pradžioje. Neišliko ir originalūs antrieji *Hozomon* vartai, rekonstruoti panašiu laikotarpiu, tačiau kiek vėliau nei pagrindinė menė, kurioje saugomos abi – ilgai slėptoji *Bodhisattva Kannon* statula ir jos kopija. Jos laikomos žmonių globėjomis, kol jie praktikuoja religiją ir siekia nušvitimo. Nenuostabu, kad tiek daug žmonių atvyksta į *Senso-ji* melstis ir prašyti jų malonės. ■

Tęsinys kitame numeryje

RAKTAS Į FLUXUS KOLEKCIJĄ?

Jono Meko vizualiųjų menų centras vėl pristato *Fluxus* kolekcijos parodą, skirtą Jurgio Mačiūno gimtadieniui. Ši kolekcija sukėlė daug aistrų, ginčų, protestų. Nors pastaruoju metu viešas skandalas aprimęs, kolekcija vis dar yra supriešinusi nemažą dalį bent jau kultūros srities atstovų. Apie tai tarsiu keletą žodžių vėliau. Iš pradžių derėtų trumpai aptarti, kas šioje parodoje pristatoma.

Joje eksponuojamos kelios teminės piešinių, koliažų, dokumentinių ir konceptualių fotografijų serijos. Dokumentinėms atstovauja Hollis Melton „*Fluxus* vestuvės“ – fotovaizdai iš improvizuotų Jurgio Mačiūno ir Billie Hutching vedybų, kurios įvyko 1978 m. vasario 25 d. Niujorke, Jeano Depuys ir Olgos Adorno lofte, Broadway 537. Jurgis ir Billie surengė savotišką vedybų performansą – persirengimo (Jurgis vilkėjo juodą fraką, Billie – nuotakos drabužius) „apeigas“. Ši fotoserija įsimintina ir kaip svarbus Mačiūno gyvenimo įvykis, ir kaip vienas gražiausių, poetiškiausių *Fluxus* lyderio happeningų, bent taip jį vadino liudytojai, galbūt turėdami omeny „priešmirtinio atsisveikinimo“ aurą.

Parodoje eksponuojami Mačiūno koliažai/piešiniai, pavadinti *Plates*, išreiškiantys alternatyvią (kultūros) istorijos versiją. Savotiškas mokslinių ir estetinių formų mišinys problematizuoja nusistovėjusias istorijos rašymo (mąstymo apie ją) klišes. Istorijos (per)rašymas – viena iš esminių Mačiūno kairuoliškos, gal geriau tiktų sakyti *utopistinės* (antimeninės), veiklos gijų. Be originalios *Plates* serijos, eksponuojamos šioje parodoje, Mačiūnas yra sukūręs alternatyvių avangardinio judėjimo istorijos schemų, taip pat *Rusijos istorijos atlasą* – piešinių-že-

mėlapių ciklą, kuriame susipina mokslinės ir estetiškos, estetiškos ir ideologinės aspiracijos.

Tokia ideologiškai angažuota (anti)estetika būdinga Mačiūno veiklai ir „kūriniams“. Tai patvirtina, pavyzdžiui, parodoje eksponuojama *Fluxus* pašto ženklų kolekcija, gigantiškas žaidimų kauliukas *Sculpture Iced*.

Atskirą dalį sudaro Mačiūno bendražygių, garsių *Fluxus* atstovų kūriniai, objektai. Yoko Ono grafiškų piešinių serija *Do it yourself fluxfest* (1966), Josepho Beuyso, George'o Brechto, Namu June'o Paiko, Johno Hendrickso, Alison Knowles, Beno Vautier, Stano Vanderbeeko, Ay-O, Paulo Sharitso, Gianni'o Emilio Simonetti'o, Danielio Spoerri ir kitų menininkų konceptualūs piešiniai, koliažai, nuotraukos, siurrealizmo ir dadaizmo klestėjimo laikus primenantys eksperimentiniai tekstai-geometrinės figūros (kaip antai bendri Johno Cage'o, Dano Flawino, Paulo Bracho, H. Rosenberg mašinraščio eksperimentai, erdvinė Chieko Shiomi poema Nr. 2 ar George'o Brechto vizualus politinis tekstas apie meną ir visuomenę), instrukcijos *fluxus* veiksmams, objektai – Yoko Ono „Šypsenų dėžutės“, Roberto Wattso originalių pieštukų su išgraviruotais užrašais kolekcija ar šio menininko dėžutė, pilna netikrų dolerių kupiūrų, kurias Mačiūnas „pagamino“ Vokietijoje, dirbdamas JAV karinėse pajėgose apipavidalintoju, ir kurios buvo skirtos mėtyti iš oro baliono Niujorko gatvėse.

Visi šie kūriniai, dokumentai ir objektai ne tik sukuria kontekstą Mačiūno kūriniams, jo veiklai, bet ir papildo apskritai visą ideologinio *Fluxus* performatyvumo, padariusio didelę įtaką vėlesnėms Va-

karų neoavangardinio meno srovėms, panoramą.

Čia reikėtų trumpai aptarti *performatyvumo* sąvoką, nes *Fluxus*, bent jau pradinėje ir brandos stadijose, reiškė ne kokį nors dailės stilių, bet žymėjo specifinę gyvenenos, pasaulėžiūros ir veiksmų visumą. Visa tai, ką mums paliko šis nevienalytis ir nevienareikšmiškas judėjimas, yra ne grožėjimuisi skirti meno kūriniai, bet tam tikros veiklos, performatyvios mąstysenos reliktai, kurie, netekę aktualaus ir gyvo konteksto, gali atrodyti „nebylūs“ ar būti suvokiami neadekvačiai. Visi *Fluxus* dokumentai, tekstai, objektai, fotografijos, piešiniai, plakatai ir t. t. neatsiejami nuo *Fluxus* narių gyvenimo audinio.

Ko gero, būtent nesusipratis, kilęs dėl *Fluxus* kolekcijos „perskaitymo“, ir sukėlė tokią aršiai neigiamą dalies visuomenės (ir kai kurių kultūros atstovų) reakciją. Iš tikrųjų, kalbant apie šią kolekciją, ramybės neduoda minėta dviprasmybė – visa *Fluxus* veikla orientuota į veiksmą, veikimą, socialines provokacijas ir intervencijas (žinoma, daugeliu atvejų tai liko neįgyvendintomis utopinėmis taktikomomis), visi *Fluxus* objektai, net patys absurdiškiausi, buvo skirti atlikti kokias nors provokuojančias, linksminančias, kvailas ar beprasmiškas funkcijas, plėtojant performatyvią kolektyvinę veiklą. Tai objektai, skirti aktyviam performatyvios (anti)komunikacinės erdvės generavimui, kurioje

(beveik) neturi būti neutralaus santykio tarp žiūrovo ir menininko, tarp žiūrovo ir kūrinio – turi rasti (bendro) dalyvavimo gijos. Santykis tarp menininkų, jų kūrinių ir

Hollis MELTON. Fluxus vestuvės. 1978

Yoko ONO. Šypsenu dėžutės. 1971

žiūrovų yra provokatyvus, problematizuojantis, naikinant neutralią laikyseną.

Šiuo atveju materialaus ir virtualaus *Fluxus* palikimo rėminimas ir slėpimas po stendais, jam suteikiant „muziejinį“ pavidalą, sukuria atstumą, kurį *Fluxus* stengėsi sunaikinti (tai, ko gero, visų avangardinių judėjimų, galų gale vis tiek tampančių politikos ir rinkos taikniais, likimas). Tai, žinoma, provokuoja kitokią nesuskalbėjimo būseną, kai žiūrovai nuteikiami žavėtis saugiai įrėmintais, nukenksmintais „šedevrais“, o pamato krūvą „šiukslių“. Galbūt vakariečiams tokia situacija jau įprasta, tačiau mes dar nemokame mąstyti „keliais registrais“.

Tačiau ir šiuo atveju viskas nėra jau taip vienusiškai akivaizdu. Visų pirma, kultūros mumifikavimas arba sociokultūrinė nekrofilija yra, ko gero, pati įkyriausia ir chroniškesniausia Vakarų kultūros „liga“. Visi jaučiasi apsėsti mirties, nykimo ir istorizmo idėjos, tad mumifikuoja viską iš eilės – nuo vikšrelių, muselių, drugelių iki praeities nuolaužų, atplaišų, duženų. Su vienodai maniakiška aistra studijuojami praėjusio laiko metraščiai, kolekcionuojami seni daiktai ir atributai, kapstomasi po „kultūrinis sluoksnius“ – sumedėjusias ar suakmenėjusias

šiuksles. Taigi saugoma ir balzamuojama viskas, nesvarbu, ar tai meno kūrinys, ar „etnografinis“ kaimas, „tikra“ praeitis ar įsikalbėta jos fikcija.

Bet kokių atveju vienam ar kitam artefaktui aktualūs socioistoriniai kontekstai ištrinami ir jis atsiduria naujoje – simuliakrinėje muziejinėje erdvėje, kur galioja visai kitos (konceptualios) taisyklės.

Taigi, nesvarbu, ar kalbame apie Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Antano Samuolio šedevrus, ar apie sunkiai aprėpiamą ir dar sunkiau suklasifikuojamą *Fluxus* kolekciją, turime reikalą su tam tikro (kultū-

rinio, socioistorinio) įvaizdžio reprezentacija, prasmų kūrimo politika.

Jei sutinkame su tuo, kad muziejus reprezentuoja ne vien nebylius objektus, bet ir tam tikras istorines, kultūrinės, socialines konkretaus laikmečio idėjas, savivoką ir savijautą, tai vertinga ne tik „Džokonda“, bet ir *Fluxus* artefaktai, kaip tam tikro mentaliteto, pasaulėžiūros, mąstymo, vertybių ir (anti)vertybių hierarchijos liudytojai.

Fluxus kolekcija atskleidžia estetinės, antiestetinės minties ir jų išraiškos pokyčius XX amžiuje. Ar žavėtis, ar piktintis tam tikrais (kontr)kultūriniais artefaktais priklauso ne vien nuo pačių „kūrinių“ savybių, bet ir nuo žiūrovų, vertintojų, vartotojų (kontekstinės) nuostatos.

Fluxus kolekcija reprezentuoja visai Vakarų kultūrai (ir Lietuvai) svarbų reiškinį, arba tam tikrą paveikų įvaizdį, su kuriuo turėtume intensyviai dirbti. Tada ši kolekcija nebeatrodys kaip beprasmiškų daiktų sandauga. Tačiau tai, ko gero, jau ne kolekcijos, o mūsų suvokimo problema. Taigi turime intensyviai dirbti su savimi. Viskas priklauso nuo to, kokį „raktą“ parinksime vienam ar kitam kultūros reiškiniui „atrankinti“.

VIENS, DU, TRYS – KAI KAS ĮVYKO!

Septintasis „Sirenų“ festivalis, sunkmečio spraudžiamas į vis ankštesnę kampa, atkakliai stengiasi išlaikyti (gerą) vardą, o jo veidas darosi vis jaunatviškesnis. Jaunėja ne tik lietuviškoji programos dalis (skirta pirmiausia užsieniečiams) – pirmieji festivaliai jautėsi įsipareigoję pristatyti svarbiausius lietuvių teatro vardus, o pastaraisiais metais vis aktyviau ieškoma gyvo teatro apraiškų jauniausiųjų darbuose. „Sirenų“ užsienio programa ne vienerius metus orientavosi į garsiausius šiuolaikinio Europos teatro vardus, pritraukdama net ir tuos žiūrovus, kuriems prancūziškai svaigus žodis „prestizas“ svarbesnis už graikiškai asketišką „teatrą“, o šiemet kompaktiškai sutilpo į trejetą dienų jaunųjų/naujųjų menų inkubatoriuje – Menų spaustuvėje.

The Workcenter of Jerzy Grotowski and Thomas Richards iš Italijos atvežė teatro kaip tyrimo pažadą. Ore tvyrojo ir išankstiniai klausimai, kiek ilgai ir koku masu eksperimentas gali būti ilgalaikė programa, kas atsitinka su teatro trupe, kuri metų metais programiškai kepa prieš keletą dešimtmečių užraugtą duoną, kaip ir kuo tokio profesinio tyrimo dalyviai nori ir gali pasidalyti su publika. Nuo 1986-ųjų, kai legendinis lenkų režisierius Jerzy's Grotowskis italų kvietimu visam laikui apsistojo Pontederoje, atsivežęs su savimi iš Kalifornijos universiteto talentingą aktorių, teatro praktiką ir teoretiką Thomasą Richardsą (kurio šeimos šaknys – Jamaikeje ir Afrikoje), praėjo daugiau kaip du dešimtmečiai. Grotowskio nebėra tarp gyvųjų nuo 1999 m., o du jo paskirti intelektualinio palikimo paveldėtojai – Richardsas ir italų aktorius Mario Biaginis – centro veiklą pastarai-

siais metais formuoja kaip dvi skirtingas programas ir dirba su dviem skirtingomis trupėmis. Richardsas savo programos pavadinime „Menas kaip judėjimo priemonė“ (*Art as Vehicle*) pritaikė kitos pasaulinės teatro legendos – Peterio Brooko, kuris palaikė Grotowskio laboratorinę kryptį, nukaltą formulę, tapusią Grotowskio veiklos paskutinio etapo etikete. Biaginis savo programą pavadino „Atvirąja“ ir eksperimentuoja su Alleno Ginsbergo poezija – jai skirti net keturi dabar rodomi „Atvirosios programos“ trupės spektakliai.

Richardso „Action in Aya Irini“ (2003) matėme nufilmuotą. „Akcija“ vyko Stambule, reto grožio Šv. Irenos katedroje, pastatytoje VI a. Būreliui žiūrovų (pagal Grotowskio tradiciją, liudytojų, kuriems leista stebėti, tačiau jie nėra būtina veiksmo sąlyga) prieš akciją išdalyti afrikietiškus ir Karibų baseino sakralinių vibracinių giesmių tekstus. Aktoriai (tiksliau, atlikėjai arba veikėjai) su žiūrovais nebendravo. Keturi vyrai ir moteris (purpurinė jos suknelė plaikstėsi melsvame akmeninių katedros sienų fone) judėjo erdvioje aikštelėje priešais šventovę pagal giesmių ritmą, vienas po kito užvesdami naują giesmę. Individualius gestus ir plastika perteikiamus abstrakčius pasakojimus vienijo savotiškas judesio šablonas, tam tikras pulsavimas. Šis sekuliarus ritualas neišvengė sąlyčio ir su „tikru“, į anapusybę nukreiptu ritualu. Žavėjo maksimalus dalyvių susikaupimas ir didžiulė energija. Pradmenų, kaip įgyti tokį meistriškumą ir pasiekti tokią jo būseną, galėjo pramokti ir lietuvių aktoriai, pasinaudoję galimybe dalyvauti trijų dienų kūrybinėse dirbtuvėse, kurioms vadovavo Mario Biaginis.

Daugiau kaip du dešimtmečius eksperimentavęs su senosiomis ritualinėmis giesmėmis, Mario Biagini surinko vienuolikos aktorių iš skirtingų pasaulio šalių trupę ir ėmėsi XX a. autorinių tekstų. Išbandė Samuelį Beckettą ir Jerome'ą Davidą Salingerį, bet apsisusto prie *beatniko* Alleno Ginsbergo. Anot režisieriaus, iš pirmųjų dviejų autorių tekstų aktoriai sugebėjo išsunkti tik liūdesį, baimę ir gniužulą gerklėj. Ginsbergo poeziją jie dainuoja *soul*, roko ritmu, o įtraukę JAV pietinių valstijų dainų, sukūrė net keturis spektaklius (tiesa, labiau primenančius „koncertines programas“). Regis, jie neturi baigtinio varianto, yra nuolat tobulinami. „I am America“ – tai savotiškas pusfabrikatis. Režisierius sako, kad dabar, praėjus trejiems metams po spektaklio sukūrimo, jau matąs, kokia kryptimi galėtų „judėti“ jo personažai.

Menų spaustuvės Juodoji amfiteatrinė žiūrovų salė per didelė ir nelabai tinka aktorių siekiamam sukurti intymumui. Todėl režisierius „atriekė“ dalį publikos ir susodino keliomis eilėmis aplink vaidybos aikštelę, o visur, kur įmanoma, prismaigstė nedidelių toršerų, kurie neleidžia žiūrovams panirti į tamsą, taip aktoriai ir dalis žiūrovų atsiduria bendroje erdvėje. Hipiškai apsirėngę jie dainuoja, skambina gitaromis, šoka ir primygtinai (čia jau tenka pasikliauti prie toršerų sėdėjusiųjų liudijimu) siekia emocinio kontakto su žiūrovais. Ta-

čiau kontaktas dėl paties kontakto, jeigu neatsiranda jį pateisinančių prasmų, yra abejotinas dalykas. Štai čia, mano supratimu, ir glūdi paradoksalus „I am America“ autizmas – kuo labiau siekiama kontakto su publika, tuo labiau nuo jos tolstama. Allenas Ginsbergas (o šio spektaklio pagrindą sudaro jo 1956-ųjų poema „Amerika“ pramaišiu su dar beveik dviem dešimtį eilėraščių ir jų fragmentų) aistringai, patetiškai ir emocionališkai kalba apie visas gyvenimo sritis – nuo politikos iki erotikos. Aktoriai geriausiai perteikė ne poeto, bet savo pačių energiją ir gyvybingumą. Nevienodas trupės narių emocinis ir vaidybinis potencialas lėmė, kad dominuoja ryškesnės individualybės ir atsiranda mokiniškas „antrasis planas“. Patys poezijos tekstai – išdainuojami, išskanduojami, ištariami judesio ritmu – daugiausia ir pasiekdavo tik kaip ritmas, skanduoatė, melodija ir vertė ilgėtis paties Ginsbergo skaitymų (prieš spektaklį pavyko jų susirasti *youtube'o* vandenyne) – mintį išryškinančios frazuotės, santykių artikuliuojančių intonacijos ir tembro niuansų.

Kita iš Toskanos atvykusi trupė *Teatro del Carretto* (šįkart italai), susikūrusi devintojo dešimtmečio pradžioje Lukoje, savo tikslu taip pat laiko tyrinėjimus, tačiau šiuo atveju kalbama daugiau apie teatro repertuaro kryptį, trupės pasirenkamus tekstus, negu apie tradicinio aktorių ir publikos santykio kvestionavimą ar kitus pačių teatro šerđį klibinančius klausimus. Iš režisierės Marios Grazios Cipriani ir scenografo Graziano Gregorio kūrybinio bendradarbiavimo atsiradęs *Teatro del Carretto* vaidina daugiausia gastrolyse, remiasi pamatiniais literatūros tektais, nebūtinai dramatiniais: be Shakespeare'o „Romeo ir Džuljetos“, „Vasarvidžio nakties sapno“, sukūrė spektaklius pagal Homero „Iliadą“, „Odiseją“, Kafkos „Metamorfozę“, pagal pasakas „Snieguolė“, „Gražuolė ir pabaisa“, „Pinokis“ (šis apdovanotas Peterburgo festivalyje *Baltijskij dom*). Pabrėžtinai teatrališką, į tradiciją apeliuojantį teatrą kuriančios trupės braižą lemia režisierės ir

„I am America“. Režisierius Mario BIAGINI. Spektaklio scena

dailininko estetiniai prioritetai. Kaukės, lėlės, aktorių grimas, vaidybos erdvės, formuojamos iš konstrukcijų, kurios primena turgaus teatro kilnojamąsias miniscenas su atsiveriančiais langeliais, – visa tvirtai išsakni-ję teatro tradicijoje, visa tai byloja apie teatrą, kokį jau matėme.

„Hamleto“ siužeto peripetijų čia niekas neprista-tinėja, toji istorija tiesiog įmetama į sceną. Panašiai įgriūva ir dvariškius vaidinantis aktorai – staiga, su trenksmu. Nuogi, vien trumpikėmis ir baltu veido gri-mu pridengti kūnai konvulsiskai raičiojasi, bylodami apie galutinę karalystės degradaciją. Alexo Sassatellio Hamletas net nežiūri į juos, jis žino, ką veikia Gertrū-da, apsimetėlė, operos primadonos stiliumi gražanti rankas, koks menkysta Klaudijus, kretantis kretinas, vos beišsilaikantis soste – visas pamėkliškas Danijos karalystės dvaro siaubas siaučia paties Hamleto galvo-je. Vaizduotės karnavalas liaujasi, kai Hamletas pra-byla, bet jam nutilus pratrūksta ir vėl. Jis pats bando būti savo vaizduotės teatro režisierium, stumdydamas karalienės, karaliaus, Laerto ir Ofelijos figūrėles ant miniatiūrinės pakylos avanscenoje. Bet šito teatro veikėjai pernelyg savavališki, kad visad paklustų – jie nuolat šmėkščioja groteskiškais pavidalais, įsiveržia į sceną ištisom pamėkliško kabareto grupėm. Kabareti-niu stiliumi išsirikiuoja šo-kantys duobkasiai su baltais drobiniais kostiumais ir kau-kolėmis vietoj veidų, o iš jų tarpo, švelniai skimbčiojant nematomiems varpeliams, išrieda Jorikas, išsaugojęs tik raudoną kepuraitę ir į visus retorinius Hamleto „Kur?“ atsakantis pečių trūkčiojimu, tarsi viską praradęs ir iš žai-dimo pasitraukęs lošėjas.

Ne mažiau retorinis yra Hamleto bendravimas su ki-tais veikėjais. Sprendimas nuo pirmųjų spektaklio minučių

pristatyti dvaro gyventojus kaip Hamleto vaizduotės vaisius, t. y. jau vienareikšmiškai interpretuotus perso-nažus, lėmė spektaklį smaugiantį rezultatyvumą. Kiek utriruojant galima sakyti, kad monologas „Būti ar ne-būti“ galėjo nuskambėti jau tada: nei Hamleto santykiai su kitais veikėjais, nei jo dvasinė būseną iš esmės nebe-sikeitė, nepaisant aukštos emocinės temperatūros, ku-rią stengiasi išlaikyti per visą spektaklį. Buvo daugiau ar mažiau išmoningai pristatomi tolesni siužeto vingiai (senojo Hamleto šmėkla pasirodė kaip keturios butafo-rines karūnas dėvinčios figūros, publikos pagyvėjimą sukėlė meistriški *lazzi* Hamleto užsakytoje karaliaus nunuodijimo scenoje, šortus dėvintys Rozenkrancas su Gildensternu, išdailinta dekoratyvi Hamleto ir Laerto dvikova), tačiau Hamleto kelionė, regis, pasibaigė jau tada, kai prasidėjo.

Sunku būtų apibrėžti Hamleto ir Gertrūdą, Ham-leto ir Ofelijos santykius (jas abi vaidina Elsa Bossi): su motina Hamletas beveik išvis nebendruoja, tik stebi jos atspindį savo vaizduotėje, o nuo mylimosios laikosi atokiai net tada, kai ją liečia, todėl pasmerkia Ofeliją teatrališkam monologiškumui. Didžiąją sceninio laiko dalį, įtampos ir kančios perkreiptą veidą atkakliai atsukęs į žiūrovus, Hamletas skaito savo tekstus – protingai,

„Hamletas“. Režisierė Maria Grazia CIPRIANI. Spektaklio scena

sekdamas monologų mintį, išlaikydamas dramą energetiką, tačiau sunku atsikratyti įspūdžio, kad viskas šitam Hamletui jau yra įvykę dar prieš spektaklio pradžią, keršyti jis jau seniai apsisprendė, o jo (vaizduotės) pasaulyje siaučia su visu tuo nesusijęs karnavalas.

Kai 1965-aisiais Josephas Beuysas vienoje Diuseldorfo galerijoje kūrė vėliau išgarsėjusį performansą „Kaip paaiškinti paveikslus negyvam triušiu“, keletą valandų trukusį „aiškinimą“ žiūrovai stebėjo per stiklą. O kai pagaliau buvo įleisti į salę, Beuysas tyliai sėdėjo ant kėdės prie įėjimo su triušiu glėbyje, atsukęs žiūrovams nugarą. Į to paties pavadinimo spektaklį, kurį atvežė estų trupė *Theatre NO99*, atėjusius žiūrovus personažas „Beuysas“ (taip pat kaip ir jo istorinis prototipas aukso folija apklijuotu veidu) pasitiko įdėmiai juos stebėdamas. 2005-aisiais įsikūrusi dešimties aktorių trupė, vadovaujama Tiito Ojasoo, šį vieno svarbiausių avangardo menininkų performansą pasirinko išeities tašku kalbėti apie savo – menininkų ir sociumo narių – savivoką, santykį su visuomene ir viso to prielaidas. *Theatre NO99* – labai produktyvi trupė, skaičiuojanti savo spektaklius mažėjančia tvarka. Stato spektaklius pagal tokius skirtingus autorius kaip Shakespeare'as, Mishima, Albee, Jarry, šiuolaikinis airių dramaturgas Mc Donagh, pagal Kurosawos ir Tarkovskio filmus, pagal Čechovą ir Bulgakovą... Jie patys rašo scenarijus, įterpdami nemažai „tikrovės“ medžiagos, nors dokumentiniu teatru jų spektaklių nepavadinsi. Nekeista, kad į „Sirenas“ atvežtas ne kuris nors minėtų autorių kūrinys (net norisi pajauokauti, kad „klasikų“ mes ir patys turime). Antrą kartą estus pasikvietę lietuviai, regis, išalkę reginių, postdraminio teatro priemonėmis aistringai (!) aiškinančių dabartį, o ypač santykius su socialine (pagaliau ir profesine) tikrove. („Aistringai“ – būtina sąlyga, nes, pirštais nebaksnojančiam, pavieniai lietuviški tokio teatro mėginimai aistrą kol kas tik nuduoda.) Prieš trejetą metų Panevėžyje Baltijos šalių teatrų festivalyje laurus pelnė Ojasoo ir Ene-Liisos Semper „GEP-Gariačije estonskije parni“ – tikra sceninio siautėjimo fejserija, pristatanti „projektą“, kaip pagerinti katastrofišką demografinę

estų padėtį. (Beje, nuolatinė *Theatre NO99* dailininkė, besireiškianti ir kaip šiuolaikinio meno kūrėja, Semper yra ir į Vilnių atvežtojo spektaklio bendraautorė – režisierė.)

Šįkart tema sudėtingesnė, abstraktesnė ir, nors yra narpliojama ne mažiau azartiškai ir linksmai, reikalauja iš žiūrovų nuolatinio minties darbo, nuolatinio savo pozicijos formulavimo ir reformulavimo. Stebimas „Beuysas“, kiekvienas turi vis iš naujo apsispręsti, su kuo jis, – su menininkais ar su žmogaus ūgio triušiais. Smalsūs ir gyvybingi, šie oriai vaikštinėja po „šiuolaikinio meno parodą“, vieni apsimesdami „paprastais žmonėmis“, o kiti – meno funkcionieriais. Didžioji „triušienė“, kultūros ministrė, globėjiškai optimistiškai pareiškia į ją spoksantiems menininkams: „Būdama kultūrininkė, aš neprognuozuoju tolesnių ūkio scenarijų, bet baigiu tikėdamasi, kad estų kultūra išgyvens.“

Tik iš pirmo žvilgsnio viskas atrodo paprasta – įvertinti „funkcionierišką“ ministrės kostiumėlį, šukuoseną ir „pasitempusią“ laikyseną, absurdiškas tiradas apie kultūros „politiką“, o ypač apie kultūros „industriją“ (beje, kaip teigia spektaklio kūrėjai, visos jos – tai autentiškos citatos iš Estijos kultūros ministrės, kurios pavardė reiškia „kiškį“ arba „triušį“, viešų pasisakymų), matai kažkokį judesį atkakliai šlifuojančius, naujo kūrinio idėjas siūlančius ar pamatinius profesijos klausimus svarstančius aktorius... Iš pradžių kvatoji, kai šunžmogis „Olegas Kulikas“ grybšteli gražbyliaujančią ministrę už minkštos vietos, juokiesi ir iš verslininko, kuris plūstasi, kad šiuolaikiniam menui skiriamus pinigus verčiau išleistų kokiam nors gražiam tikslui, pavyzdžiui, sumūrytų tvorą. Bet kartu darosi vis labiau akivaizdu, kad šitie žmonės turi ir turės gyventi vienoje visuomenėje ir turbūt niekada vienas kito nesupras.

Maža to, kaip sako videoprojekcijoje kelis kartus pasirodanti estų menotyros mohikanė Eha Komissarov, ne viskas taip paprasta ir menininkų stovykloje: „Žmonės mano, kad dailininko santykiai su savo kūryba yra kažkas labai šventiška [...] Bet taip nėra, deja, jau seniai, ir turbūt niekada nebuvo. Dailininkas

piešia paveikslą, dažnai dvejodamas ir net palikdamas kūrinį nebaigtą, jis nekenčia savo gaminio, nes mato jame savo paties ribotumą, didžiai iškilnios savo minties apgailėtiną įgyvendinimą.“ O kokiam sąnašyne gimsta tos „iškilnios mintys“ ir kokia dažnų minčių kaimynystė su menkumu, bejėgiskumu ir abejonėmis, vaizdžiai pasakoja negailestingai savikritiškai „etiudai“, atskleidžiantys ir „žvaigždžių“ tuštybę, ir bjaurius santykius su artimaisiais, ir elementarų pilstymą iš tuščio į kiaurą... Taip,

tai irgi mes, nesigina spektaklio kūrėjai. Ir, tarsi patys pavargę nuo savęs, staiga liaujasi darę nesibaigiančius „etiudus“, uždara (parodų salės ar repeticijų kambarys) erdvė žiūrovų akyse pavirsta tradicine scena „su kulais“ ir visi susitaikymo dėlei ima sportuoti. Sceną užplūsta bėgikai ir plaukikai, fechtuotojai, sunkumų kilnotojai ir kiti. Humoro jausmo iš *Theatre NO99* neatimsi, kaip ir kūno valdymo meistriškumo ir energijos – sportinės pantomimos tarpas su gavalaiskais šuoliais į aukštį net didžiausią skeptiką įtikina narkotine sporto visagalybe. „Sportinis“ tarpas baigiasi taip pat netikėtai kaip ir prasidėjo, aktoriai grįžta prie kasdieninių repeticijų ir trenužo. O paskui susipakuoja visą kilnojamąjį savo turtą, panašiai kaip Christo pakuoja nekilnojamąjį, ir pakabina grėsmingai siūbuoti virš scenos.

Tačiau tai toli gražu ne atsisveikinimas. Taip lengvai pasitraukti jie neketino. Laukė paskutinis raudas – šlapinimosi į bokalą varžybos. Įviloti į spąstus ministrę nebuvo sunku. Jos laikysena, nuo pirmųjų

„Kaip paaiškinti paveikslus negyvam triušui“. Režisierius Tiit OJASOO. Spektaklio scena

Dmitrijaus Matvejevo ir festivalio „Sirenos“ archyvo nuotr.

spektaklio minučių liudijusi pasiryžimą viskam, neapgavo – tokios ministrės nemiršta sava mirtim. Marikos Vaarik šmaikščiai ir tiksliai vaidinama ministrė šįkart mirties išvengė, tačiau buvo nuo galvos iki kojų apšlapinta. Pažeminta moteris pravirko, net egzekutoriai pasijuto nesmagiai, tačiau *pareigūnė* stjo į žūtbutinę kovą: įgudusiais dirigentės mostais ji susitvarkė su aktorių būreliu, kuris ūmai išsirikiavo taip tvarkingai, lyg gerai išmuštruotas kultūros namų choras, ir scenoje stebėtinai darniai suskambo patriotinė estiška daina.

Vienareikšmiškos išvados šiam spektakliui netinka, sudėtingose gyvenimo situacijose jos irgi negalioja. Bet vis dėlto smagu, žingsniuojant po trečio, paskutinio, „Sirenų“ spektaklio namo, pajusti, kad visą festivalio savaitę įkyriai persekiojusi sparnuota frazė iš Oskaro Koršunovo spektaklio „Viens, du, trys – nieko neįvyko!“ nepasitvirtino. Įvyko! Trečias kartas nemelavo. ■

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ

ALSĖDŽIŲ KUNIGAİKŠTIS

Netekome Kazio Varnelio. Žymaus dailininko, bibliofilo, kolekcininko, restauratoriaus, esteto ir erudito. Išėjęs negrįžti jis liko su mumis, mūsų kultūroje, įprasminęs savo buvimą kaip reta tikslingai nuveiktais darbais ir kaip retas kas dosniai apdovanojęs jų vaisiais Lietuvą. Dvasios aristokratas, susiejęs Žemaitijos dievdirbių tradiciją su intelektualiąja Vakarų kultūra, kolekcininkas, nuojautą puikiai derinęs su erudicija, jis paliko neįkainojamą kultūros vertybių palikimą – ne tik savo kūrybą, bet ir paties įkurtą muziejų su europinio lygio meno, knygų, kartografijos, baldų kolekcijomis.

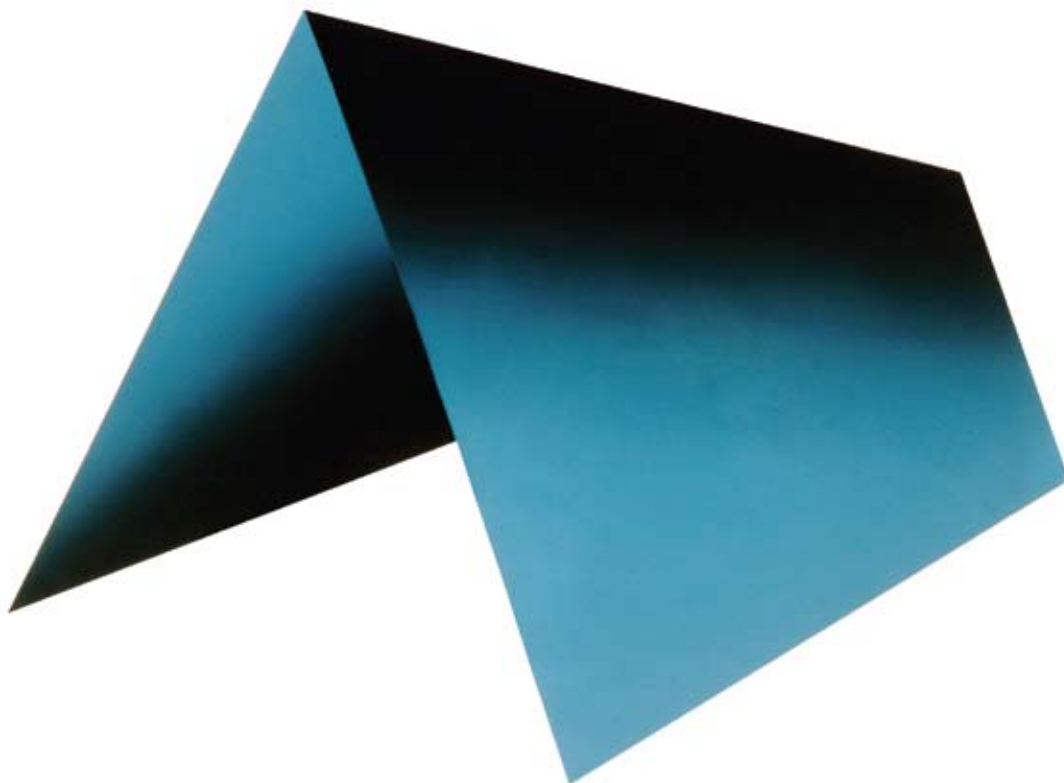
Apie tai rašė ir rašys menotyrininkai, muziejų tyrinėtojai, iš Kazio Varnelio patirties mokysis kolekcininkai. Mano mintys šiomis dienomis grįžta prie jo išskirtinės asmenybės. Tokios, kokią ją prisime nu. Tiesus, liauno stoto, visada elegantiškas, pasirišęs šilkinę kaklajuostę, dailiai apkirpta barzdele, santūrus ir kiek melancholiškas jis stovi man akyse lyg išlipęs iš kokios britų graviūros ar *art deco* piešinio sausa adata.

Susipažinau su Kaziu Varneliu, kai jis buvo jau pasiekęs aukštą savo gyvenimo plokštikalnę ir nuo jos filosofiskai žvelgė į savo nueitą kelią ir į tolimą slėnį, kuriame tarsi architektas restauratorius planavo praleisti paskutinius gyvenimo dešimtmečius. Aplankiau jį Stokbridže devintojo dešimtmečio pradžioje, kai Varnelis, baigęs profesoriauti Čikagos

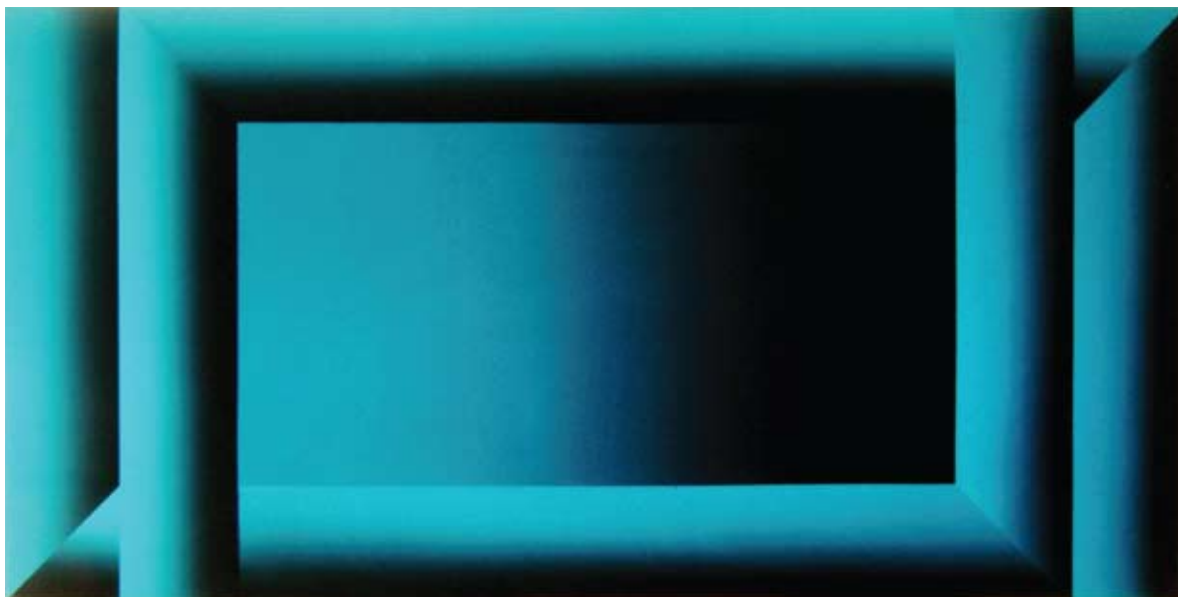
miesto kolegijoje, apsigyveno Naujojoje Anglijoje, savo paties baigiamuose restauruoti neorenesansi niuose rūmeliuose *Villa Virginia*. Čia įsirengė ir kūrybos studiją, ir meno galeriją.

Jo tapyba surado deramą vietą Amerikos meno krypčių margumyne. Prieš keletą dešimtmečių pasukęs į geometrinę abstrakciją, Varnelis didžiulėse drobėse kūrė trimatę iliuziją, konstruktyviai siedamas minimalizmo ir oparto elementus. Tasai monochrominis modernios abstrakcijos ir archaikos – su lietuvių tautodailės ornamentais, žemaitiškų audinių raštais – derinys, kupinas šviesos ir šešėlių žaismo, žavėjo preciziškais, monotoniškai tarsi ritualiniai užkalbėjimai besikartojančiais spalvos ir formos sąskambiais, nelyginant Johanno Sebastiano Bacho variacijos ar minimalistinė Phillipo Glasso muzika. Varnelio darbai buvo rodomi daugybėje parodų, kurias rengė žymiausi Amerikos muziejai, tokie kaip Čikagos meno institutas, Šiuolaikinio meno muziejus, Korkorano galerija Vašingtone ir kt. Ne vieną jo kūrinį yra įsigiję svarbūs muziejai (Guggenheimas ir kt.)

Stokbridže dailininko gyvenimas tekėjo ramesne vaga. Varnelis, lyg svetur ištremtas Alsėdžių kunigaikštis (kaip mintyse jį vadindavau), puoselėjo vilą supantį angliško stiliaus parką ir savo malonumui tapė suabstraktintus lietuviškus piliakalnius, išpūdingų dydžių arbatinukus arba, kaip ir anksčiau, sa-

Kazys VARNELIS. OHO. 1996. Akrilas, kartonas. 120x167

Kazys VARNELIS. A-A. 1971. Akrilas, drobė, 122x244

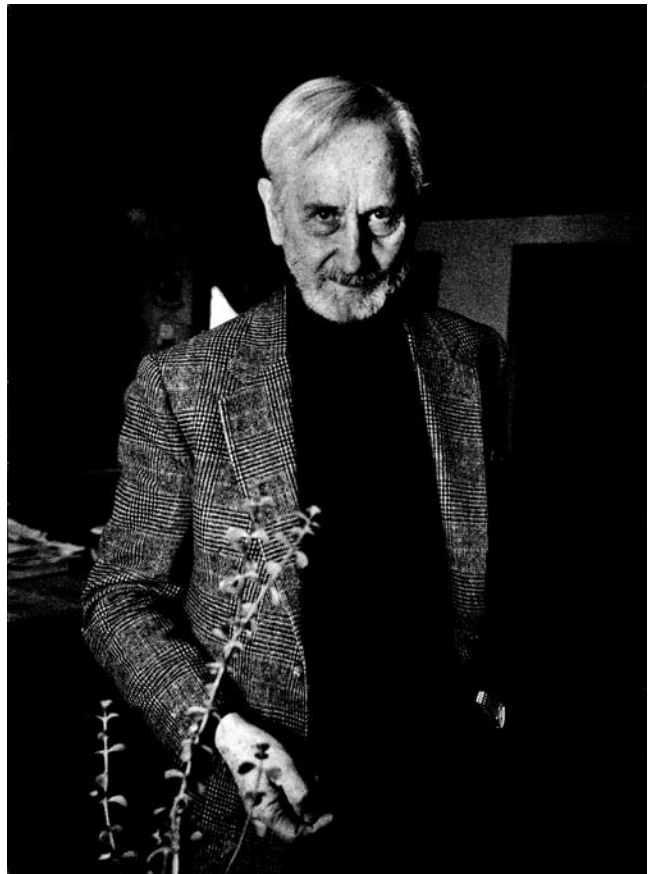

Kazys VARNELIS. *Legato*
1988-1999. *Aliejus drobė*, 243x133

vitai varijuojamo oparto stiliaus drobes. Tačiau mintys nepaliaujamai sukosi apie Lietuvą. Daugiausia ir kalbėdavom apie lietuviškus reikalus, kai gerdavome kavą su pyragaičiais elegantiškame vilos salone. Prie mūsų prisijungdavo ir Kazio žmona Gabrielė, inteligentiška, išmintinga moteris, visada vilkinti juodai, su dideliu juodu žiedu ant rodomojo piršto. Savo laikysena ir išvaizda ji man priminė šviesuoles Žemaitijos dvarininkes iš senovinių portretų. Šie du išdidūs ir kartu kuklūs žmonės, rafinuota gyvenamoji jų aplinka ir skaudžiu kontrastu skambantis okupuotos tėviškės ilgesys darė stiprų įspūdį. Jų gyvenimas tekėjo tarsi dviejose ploštumose, dviejose laiko ir erdvės dimensijose. Tai būdinga daugumai egziliantų. Bet Varnelio atveju kontrastas buvo ypač didelis. Tai vertė galvoti apie šio menininko kilmę, jo kelio pradžią – iš kur toks nepasotinamas kultūros alkis, tokie ambicingi užmojai ir stebėtinai atkaklumas?

Kazys augo neturtingoje šeimoje, nedideliame mediniame name Alsėdžių pakraštyje. Jo tėvas, taip pat Kazys, buvo dievdirbys, drožė Užgavėnių kaukes, dažė ir tapė bažnyčias. Iš jo mokėsi meistrystės ir sūnus, padėdamas dažyti ir tapyti savo „papuniui“. Tėvo įtaka, regis, buvo didelė, nes, baigęs Meno mokyklą, Kazys Varnelis kurį laiką, prieš išvykdamas studijuoti dailės į užsienį, vadovavo Kauno Bažnytiniam muziejui, o gyvendamas Čikagoje turėjo bažnytinio interjero ir vitražo dirbtuves.

Bet buvo ir kita Alsėdžių „medalio pusė“. Čia pat, ant piliakalnio, stūksojo Vyskupų rūmai, ne per toliausiai – Plungėje – buvo kunigaikščių Oginskių dvaras su puošniais rūmais, kiek arčiau, už trijų kilometrų nuo Alsėdžių, kukliame Brėvikių dvarelyje gyveno žemaičių bajoras Stanislovas Narutavičius, Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras, su žmona Joana Bilevičiūte-Narutavičiene – pirmąja Žemaitijos moterim, baigusia filosofijos studijas Ciuriche. Būdamas paauglys, Varnelis dažnai pas juos lankydavosi. Čia prasidėjo jo pažintis su Vakarų kultūra ir profesionaliuoju menu. Nueidavo Kazys į Brėvikius, stovėdavo ir laukdavo, kol ponija Jo-

Kazys Varnelis

Valerijos Dichavičienės nuotr.

ana leis jam pavartyti knygas ir albumus, – pasakojo man Aleksandra Kašubienė, kurios močiutė Sofija Bilevičiūtė-Zubovienė buvo Joanos vyresnioji sesuo. (Beje, Kazys Varnelis vėliau Amerikoje gana artimai bendravo su skulptorium Vytautu Kašuba, ypač kai apsigyveno Stokbridže.)

Žemaitijos dvarų aplinka ir kultūra, matyt, ir pasėjo gerąją sėklą Varnelio sieloje, įžiebė troškimą siekti meno aukštumų, lėmė santūriai aristokratišką laikyseną. Didžiulį įspūdį jam darė dvarų dvarelių bibliotekos. Daug vėliau, jau tremtyje, Varnelis ir pats sukaupė išskirtinai turtingą biblioteką – joje daugiau kaip septyni tūkstančiai knygų, retų lituanistikos leidinių, spaudos paminklų, unikali senųjų Lietuvos žemėlapių kolekcija. Anksti, dar studentaudamas, jis ėmė rinkti liaudies meno dirbinius,

įvairius retus vertingus daiktus. Knygos, daikto, baldo, paveikslo istorinės ir meninės vertės pajautimas sužadino stiprų kolekcionavimo potraukį – tai tapo dar viena saviraiškos forma, kaip ir meninė jo kūryba.

Iš pažiūros sausokas, racionalus eruditas, linkęs į matematiškai tikslų mąstymą, kiek pedantiškas gyvenime, o – gerąja prasme – ir kūryboje, regis, niekada nepasiduodantis emocijoms, Varnelis iš esmės buvo šiltas, jautrus ir aistringas žmogus, o jį apėmęs eksponatų medžioklės azartas priminė, sakyčiau, net lošėjo obsesiją. Bet jis mokėjo savo polinkius deramai, tikslingai nukreipti. Iš tikrųjų reikia būti nepaprastai atkakliam, turbūt žemaitiškai užsispyrusiam, o ir turėti donkichotišką užmojų, kad, būdamas emigrantas, sukauptum tokias vertingas kolekcijas, kokias sugebėjo sukaupti Kazys Varnelis.

Stebina ir lietuviškoji jo odisėja, kai, užuot ramiai leidęs dienas *Villa Virginia*, jis, jau įkopus į devintąją dešimtį, su visu didžiuliu vertingu kroviniu parvyko gyventi į Lietuvą ir, palaikomas savo bendražygės Gabrielės, įsitraukė į muziejaus kūrimą istoriniame Mažosios gildijos pastate Vilniuje. Nauji rūpesčiai atnešė jam nemažai graužaties ir kartėlio, nes nebuvo lengva apeiti biurokratinės kliūtis, ne viskas vyko taip sklandžiai ir tiksliai, kaip diktavo preciziškas jo mąstymas ir įpročiai. Vis dėlto atkaklios pastangos nenuėjo vėjais – po penkerių metų unikalus Varnelio muziejus prie rotušės atvėrė duris.

Iš mūsų susitikimų su Varneliais, grįžusiais į Lietuvą, ryškiai prisimenu porą savaip simboliškų. Vienas pirmųjų – ant Kernavės piliakalnio. Stovėjo Kazys ten su niujorkiete skulptore Elena Urbaityte ir, iš viršaus žvelgdamas į plačią panoramą, pasakojo jai senosios sostinės ir Lietuvos piliakalnių istoriją. Pamatęs mane, tyliai šūktelėjo: „Ar nenuostabu?! Susitinkame dabar ant Kernavės piliakalnio, o ne Stokbridže ar Niujorke!“ Prisiminiau, kaip tada, dar Amerikoje, stebėjau jį tapomais piliakalniais, rusvais stačiakampiais lyg nupjauti kūgiai. Tai, kas gyveno jo atminty ir ką tada piešė vaizduotė, dabar buvo tikrovė, ir jis didžiavosi ja. Pakviečiau, kad

aplankytų ir „manąjį“ – Merkinės piliakalnį, kurio papėdėje glaudėsi mūsų su Jurašu sodyba. „Būtinai aplankysiu“, – pažadėjo Varnelis. Ir aplankė abu su Gabriele. Nebaigtoje remontuoti troboje jį sužavėjo sena didžiulė duonkepė krosnis. „Turite ją išsaugoti, bet kokia kaina“, – sakė jis, nors padejavau, kad ji užima visą virtuvę, po pakura pilna šiukšlių, neįmanoma išnaikinti dvoko, likusio nuo kadaise čia laikytų vištų, be to, veisiasi pelės... „Nieko, nieko, susitvarkysite, – nenusileido Varnelis. – Juk čia gyvas muziejus.“

Paskui, išėjęs į verandą, ilgai žiūrėjo į Nemuno vandenį, negrįžtamai tekančius pro piliakalnį. Stovėjo susimąstęs. Prisiminiau, kaip melancholišką valandą sutiktas Rotušės aikštėje Kazys apgailestaudavo, kad Lietuva jau nebe tokia, kokia buvo prieš penkis dešimtmečius, dabar ją kausto merkantiliškas susvetimėjimas, ir savųjų Alsėdžių sakėsi nebeatpažinęs, gal todėl kartais pasiilgsta tų tolimų vietų, kur ilgai gyventa. Bet čia – gimtieji namai, kurių nepasirenkame ir iš kurių neišeiname net tada, kai esame priversti išeiti. Čia mūsų tėvų ir protėvių išvaikščioti takai, piliakalniai, gyvoji krašto istorija, bažnyčios, senieji dvarai, jaunystės pėdsakai... Tiems gimtiesiems – plačiąja prasme – namams Varnelis liko ištikimas, prie jų prisirišęs ir tada, kai gyveno svetur, o ir grįžo į juos toli gražu ne tuščiomis rankomis.

... Taip ir matau Kazį Varnelį stovintį mūsų verandoje, žiūrintį į sraunią dviejų upių tėkmę – į Nemuno ir Merkio vingius. Tokį jį ir prisiminsiu – taurų ir orų nelyginant Alsėdžių kunigaikštį, grįžusį po ilgos tremties. Matau, kaip jis ištiesęs ranką nusiskina slyvą nuo palinkusio prie verandos kreivo, apkerpėjusio medelio.

„Štai kaip! Užtenka ištiesti ranką – ir tavo delne nunokusi slyva. Nuostabu!“ – sako nustebęs, o veidas švyti. Jau kažką kita galvodamas priduria: „Kartais reikia tik ištiesti ranką, jei žinai, ko iš tikrųjų trokšti...“ ■

2010 m. lapkritis

PAGRINDINĖS PLArTFORMOS FORMOS

„Šokis tolsta nuo šokio“, – interviu uostamiesčio dienraščiui sakė choreografė Agnija Šeiko, viena iš šiuolaikinio meno festivalio PLArTFROMA organizatorių. Ir iš tiesų – menų sintezė nėra naujovė, o nuolatinė žanrų gravitacija artyn vienas kito kartais nebeleidžia atpažinti, kuris iš jų kūrinyje yra vyraujantis: „tai panašu į tai, bet nėra tai“... Penktąjį kartą vykusioje PLArTFORMOJE netrūko reginių, kuriuose suliejami skirtingi žanrai. Dar neatvėsus atsiminimams apie festivalį, pabandykime apčiuopti pagrindinius jo akcentus.

Nuo kino iki cirko

Po metų pertraukos šiuolaikinio meno mylėtojus vėl sukviets festivalis išmėgino naujos kultūrinės uostamiesčio erdvės – „Švyturio menų doko“ sales. Čia jau kurį laiką vyksta įvairiausi kultūriniai renginiai – nuo elektroninės operos, iki pradedančiųjų poetų kūrybos skaitymų ar alternatyvių muzikos grupių koncertų...

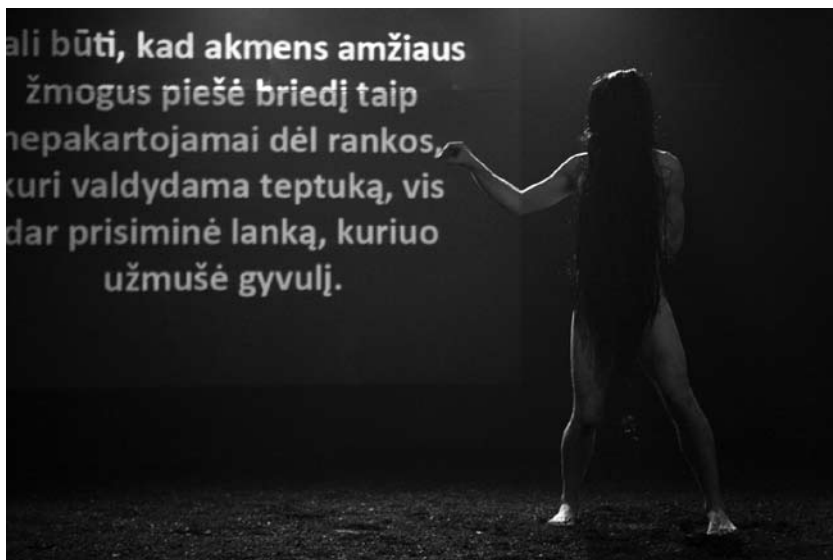
PLArTFORMA – tai festivalis, kurio vardas siejamas su taip kruopščiai parengta programa, kad ji dar nė karto nenuvylė publikos. Nors kaskart priverčia ją sukti galvą, kad suvoktų nebylias šiuolaikinio šokio spektaklių siužetines linijas, bet leidžia ir mėgautis teatro sąlyčiu su kitomis meno formomis.

Šiomet suintrigavo naujojo cirko spektaklis, šokiui skirta kino programa, jau nekalbant apie smalsumą ir laukimą, kuriuo buvo apsiustas bendras ispanų (*Manantiales* ir *Tranvia* teatrai) ir lietuvių (Kauno šokio teatras „Aura“) tarpdisciplininis spektaklis „Atvirų akių panoramos“, vėliau rodytas XX tarptautiniame modernaus šokio festivalyje Kaune.

Klaipėdoje žiūrovų netrūko, nors Agnija Šeiko apgailestavo, kad apsilankė mažokai studentų – juk jiems, ypač studijuojantiems menus, turėtų būti aktualu justti meno pulsą.

Vieta skleistis anarchijai

Spektaklį „Atvirų akių panoramos“ sunku priskirti kokiai nors kategorijai – jame pynėsi dainavimas, šiuolaikinis šokis, didžiuliame ekrane be paliovos slinko tekstai, o kartu su vyksmu scenoje buvo galima gėrėtis

Atvirų akių panoramos. Spektaklio scena

Atvirų akių panoramos. Donatas Stankevičius

keistais rituališkais šokiais vaizdo siužete iš nepažįstamo miesto gatvių.

„Atvirų akių panoramos“ labai fragmentiškos, vienas segmentas keitė kitą, susidarė išpūdis, kad spektaklis – tai etiudų rinkinys, kuriuo siekiama demaskuoti miesčioniškai patogų ir bukinamai banalų kapitalistinį rojų. Vienas segmentas – vienas akies mirksnis, spėjantis aprėpti visuomenės tuštybę, individo kovą su savimi, prasidedančią bandant permąstyti kasdieninius savo tvarkingo gyvenimo vaidmenis ir t. t.

Spektaklis prasidėjo minoriška gaida. Prieblandos gaubiamoje scenoje somnambuliškai judėjo nuogi atlikėjai su ilgų juodų plaukų perukais, kurie dengė ne tik veidus, bet ir „cenzūruotinas“ kūno vietas. Nerimo ir

didėjančios įtampos nuojauta įaudrino jusles, tiesa, tai įtampai taip ir nebuvo leista perdegti. Turbūt tai atvaizdas kasdienybės, kurios mechaniškai tiksincio, iš pažiūros sveiko organizmo krumpliaračiai yra surūdiję, o spyruoklės atsileidusios...

Kardinaliai priešingą išpūdį padarė finalinė scena – tie patys nuogi atlikėjai, nutvieksti ryškios auksinės šviesos, apimti ekstazės gosliai dorėjo egzotiškus vaisius, dalydamiesi jau prakąstais, valgydami nekultūringai, iš saujos, sultims tekant per smakrą, lašant ant krūtinėjų. Šie kūnai tryško juslišku, tokiu stipriu, kad jis buvo beveik fiziškai juntamas. Tokia galėtų būti galios struktūrų reglamentuojamo, baimės saistomo pasaulio antitezė – gyvenimas, kuriame tai, kas tikra ir teisinga, kyla iš sielos (neatsiejamoms nuo erotiškumo kūno) gelmių.

Anonimiškojo kolektyvo gebėjimas sužadinti įtampą, bet neleisti jai pratrūkti, be paliovos kaitalioji vaidmenis – savaip žavėjo, bet pati spektaklio idėja sukėlė dvejopus jausmus. Viena vertus, labai angažuotas turinys nėra blogai – tai gyvas menas, siekiantis reakcijos, raginantis plačiau atmerkti akis. Tai skatinimas kovoti už gyvenimą, išsilaisvinti iš tramdomųjų marškinių, kuriuos patys užsivilkome, susivilioję pigiais blizgučiais... Kita vertus, prifarširuotas anarchistinių žinučių (pavyzdžiui, „mergaičiukė yra skatinimasis veiksnys diktatoriškame malonumų valdyme“), reginys galėjo kelti ir susierzinimą. Tokiais tekstais, regis, flirtuojama su stereotipiniais vartotojais, tačiau primityvūs šūkiai yra ne visiems įdomūs... Pasipriešinimo propagandą galima palyginti su plytomis, akiai svaidomomis į vitrinas (nes jose išdėlioti kapitalistinio pasaulio turtai, viliojantys ir apakinantys...). Sąmoningam žmogui norisi ne riaušių, o konstruktyvių idėjų, kad žinotų, ką jam daryti, kurlink pasukti.

Vertėtų paminėti ir asmenybes, kurios buvo pasirinktos kaip spektaklio pamatas – tai ispanų poetas Frederico Garcìa Lorca ir avangardinio kino pradininkas Jonas Mekas. Abi personalijos čia palygintos tuo atžvilgiu, kad tam tikru savo gyvenimo etapu gyveno toli nuo namų, kapitalistinio pasaulio šerdyje – JAV, ir stipriai jautė priešpriešą tarp gamtos ir civilizacijos. Tiesa, tuo palyginimą derėtų ir baigti, nes Lorcos po-

ezija buvo pernelyg laisva ir drąsi, todėl poetą „tyliai“ sušaudė. O Mekas, gal ir pats to nenorėdamas, galiausiai tapo tam tikru prekiniu ženklu. Tad šis pamatinis spektaklio „polius“ kėlė tam tikrų abejonių... Tiesa, jas galėtų išsklaidyti prielaida, kad ispanų menininkai tiesiog nežino, koks Jono Meko kulto mastas Lietuvoje...

Pauliaus Širvio renesansas

Šio poeto kūryba pastaruoju metu tarsi atrandama iš naujo – visai neseniai „Švyturio menų doke“ jo eiles skaitė aktorius Rolandas Kazlas.

PLARIFORMOJE Širvio poezija tapo *Cezario grupės* spektaklio „Nutolę toliai“ pagrindu: tekstas, siužetas ir dvasia... Kukli scenografija – suoliukas ir kintantis apšvietimas. Penki aktoriai. Ir Širvio eilėraščiai. Kartais poezijos deklamavimas gali sukelti abejonių – juk garsiai kažkam eilėraščių skaitantis žmogus tarsi „užantspauduoja“ jį savo intonacine interpretacija, kuri tampa siena tarp žmogaus ir į jį besiliejančios poezijos. Cezario Grauzinio režisuotame spektaklyje taip nenutiko. Eilėraščiai buvo „intonuojami“ atvirai, nuoširdžiai, vietomis liūdnei, o vietomis skaidriai. Tiek kartų mediniais liežuviais mokyklose belsti posmai tarsi nusipurė privalomoms „vadovėlinės“ literatūros sąstingį ir išsiliejo su įkvepiančiu gyvumu.

Stebintiems ir klausantiems atsivėrė dar nematytas Širvio pasaulis – vyriškas, tiesmukas, kartu šiurkštus ir jautrus, patriotiškas, romantiškas, net naivus. Juk toks ir yra tikras žmogus, nebijantis savo minčių ir jausmų, nesidangstantis kitų patirtimi. Širvio eilėraščių herojaus jausmai nuolat įsiauadrinę – nesvarbu, ar jis stebi naktinį dangų, ar kalbasi su mylimąja, ar mintija apie jūrą... Jo jausmai dažniausiai įrėminti mums visiems pažįstamo krašto peizaže – tai tos pačios „lietuviškos“ žvaigždės, kurios žymi

dangaus skliauto dugną ar atspindi vandenyje, tie patys medžiai, kraštuojantys horizontą ar kiemą. Viskas sava. Viskas paprasta. Turbūt dėl to paprastumo poeto eilių esmė jaučiama taip aiškiai, o paliečia taip giliai.

Cirkas ir vienatvė

Paskutinis renginys, kuris reikalauja atskiro atidesnio žvilgsnio, – tai trupės *Les Choses de Rien* spektaklis „Burbulas“ (Prancūzijos kultūros centro dovana). Naujasis cirkas artimesnis teatrui ar moderniam šokiui – su tradiciniu cirku jį dažnai sieja tik ištreniruoti artistų kūnai. Tiesa, šiame spektaklyje tam tikru tradicinio cirko sinonimu tapo jo scenografija – monospektaklis buvo „apvožtas“ skaidria plastikine sfera (tradicinės cirko palapinės atitikmuo), jo veiksmą ryškiai apšviestoje apskritoje „scenoje“ (nuoroda į tradicinio cirko areną) buvo galima stebėti iš bet kurios vietos. Steriliame, naujųjų komunikacinių technologijų prikimštame „burbulo“ viduje atlikdamas kasdienškus ritualus judėjo trupės įkūrėjas, spektaklio koncepcijos autorius ir atlikėjas Boris Gibe.

Vienatvė, atotrūkis nuo kitų individų ir nuo realybės, priklausomybė nuo modernių technologijų yra pagrindinės temos, dominančios šį kūrėją.

Nutolę toliai. Spektaklio scena

Burbulas. Spektaklio scena

Pauliaus SADAUSKO nuotraukos

„Burbulas“ – tai izoliacija, uždarumas, atsiribojimas. Aktorius iš pradžių įkliūna į burbulą, o vėliau pats virsta burbulu.

Trupės įkūrėjas pasakojo, kad cirko meną pradėjo praktikuoti būdamas 10 metų. Kiekvienas atostogas praleisdavo cirke, tobulindamas įgūdžius: „Prancūzijoje cirko tradicijos labai stiprios, turime apie 500 cirko mokyklų, tarp jų ir nacionalinę cirko mokyklą, ir nacionalinį cirko centrą“, – sakė Gibe. Šalyje daug cirko šeimų, kurios atžaloms perduoda amato tradiciją.

Iš istorijos žinome, kad tradicinio cirko silpnėjimas pasaulyje buvo siejamas būtent su jo uždarumu, kai visos paslaptys laikomos šeimos nuosavybe.

Vis dėlto tradicinis cirkas Prancūzijoje išlaiko lyderio pozicijas: „Tradicinis cirkas yra populiariesnis už naująjį, bet naujasis yra populiariesnis už tradicinį teatrą... Teatrai

kviečiasi naujojo cirko trupes, kad jos praplėstų jų diapazoną, – aiškino kūrėjas. – Cirko dramatinė raiška, kūno kalba yra kur kas patrauklesnė, ekspresyvesnė.“

Gibe savo trupę įkūrė būdamas vos 20 metų. „Burbulas“ yra antras jo spektaklis: „Man visada atrodė aktualu kalbėti apie vienatvę, nes ji – tai kalėjimas, iš kurio negalima pabėgti. Šiuolaikinis bendravimo būdas irgi daro mus vienišus – telefonas, pokalbis internete, atrodo, tu nepaliaujamai bendrauji, bet esi galbūt kaip niekad vienišas. Ir aš jaučiu vienatvę, atotrūkį nuo pasaulio kasdienybėje. Mane kamuoja klausimas, kaip suvaldyti savo erdvę, kaip būti su kitais čia ir dabar“, – savo kūrybos principus atskleidė Boris Gibe.

Festivalis PLArTFORMA, regis, irgi yra nusiteikęs išsklaidyti vienatvės liūdesį... ■

STAMBULAS: APIE TARIAMĄ LAISVĘ IR PAVYDĖTINĄ VYRIŠKUMĄ*

7

Pirmoji mečetė, į kurią įžengiau Stambule, buvo Mėlynoji. Viena didžiausių islamo pasaulyje, pastatyta 1609–1616 m. osmanų sultono Achmedo.

Iš pradžių aplink ją vaikščiojau ratais. Nedrįsau užžieiti, skausmingai prisimindamas nevaisingus bandymus patekti į al Aksos mečetę Jeruzalėje. Ji, praeito amžiaus septintajame dešimtmetyje sprogdinta, iki šiol saugoma ginkluotos Izraelio sargybos, kad, apsaugok Viešpatie, pro Šventojo miesto „Grand Bazaar“ vartus joks kitatikis prie jos neprasiveržtų.

Tačiau dabar atsitiko kitaip.

Šalia Mėlynosios mečetės, sultono Achmedo meidane, trykštantys fontanai, žaidžiančių vaikų klegesys, kukurūzų ir keptų kaštonų kvapas, už nugaros pradingstantis Šv. Sofijos soboro kupolas viltingai sufleravo, kad šioje Stambulo šventykloje niekas nepastos kelio ir nepareikalaus atsiverti mo į islamą įrodymų, kaip įprasta, pavyzdžiui, Egipte.

Kai praėjęs pro šventyklos kiemą, aptvertą tvora, atsidūriau šešių minaretų paunksmėje, prie atlapotų Mėlynosios mečetės vartų, nereikėjo pamaldžiai kristi ant kelių, pakako nusiauti batus. Įsimetęs juos į sargo pasiūlytą plastikinį maišelį, po minutės be jokios įtampos ir be religinių išipareigojimų jau stovėjau Mėlynojoje mečetėje – po didingai lengva jos kupolo mėlyne, ant puraus raudono kilimo.

Auksu ir kitokiomis brangenybėmis išpuoštoje XVII a. mečetėje tą pavakarį niekas nesimeldė. Tik

rytinėje šventyklos pusėje, ažūrine tvorele atitvertoje tikintiesiems, galima buvo įžiūrėti keletą pamaldesnių figūrų.

Įvairaus amžiaus moterys iš demokratinio pasaulio, akivaizdžiai kitatikės, basos vaikščiojo po mečetę kur tik norėjo ir smalsiai dairėsi po tamsesnius pašalius. Kitos it stabo ištiktos stovėjo užvertusios neleistinai neپردengtas galvas palaidais plaukais. Trečios aktyviai režisavo būsimų šeimos nuotraukų mizanscenas, į visas puses šaudė blykstėmis ir pačios fotografavosi. O viena iš jų, turbūt įžūliausia, geidulingai apnuoginusi kelius snaudė, atsirėmusi į piliorių. Kitas Mėlynosios mečetės svečias – jaunas vyras, greta nuogalės prigulęs į raudonas kilimo samanas, buvo netgi kaip reikiant įmigęs. Pamaldžioje tyloje begėdiškai girdėjosi vis drąsesnis knarkimas.

Kliudytas osmanų islamo didybės ir nepajėgdamas atsispirti Mėlynojoje apnikusiai pagundai, priklaupiau ir aš. Po valandėlės patogiai išsitiesiau greta marmurinės kolonos. Ir nejučiomis... užsnūdau.

Mėlynojoje mečetėje miegojau, atrodo, neilgai. Tačiau iš pamiršto sapno atklydusi palaiminga būseną, su kuria prabudau, pasėjo dvejonę, ar Stambule rytas, o gal jau naktis?

Apsidairęs susivokiau, kad šventykloje esu vienas. Nebuvo šalimais nei smalsių moterų, nei pamaldžių vyrų. Šviesa Mėlynojoje mečetėje atrodė prigesusi, tarsi netikra. Sutrikęs išskubėjau lauk ir pamačiau, kad, mano laimei, dar ne vėlus vakaras.

Bastydamasis po Stambulą užsukdavau į kiekvieną mano kelyje pasitaikiusią šventyklą. Tarsi pamaldus pi-

* Tęsinys iš nr. 10. Pabaiga.

ligrimas kopiau į kalną, kad Aukso rage apžiūrėčiau Suleimano I mečetę ir aplankyčiau abu mauzoliejus, kur žmonių apžiūrai išstatyti aksomu aptraukti sarkofagai su sultonų ir princų palaikais. Šalia šios vangiai restauruojamos mečetės kitatikėms moterims mauzoliejų sargas dalijo šilkinės skareles galvai pridengti. Prireikus įduodavo ir pablukusio audeklo atraizą, trumpam atstosiančią žemę šluojantį sijoną.

Kiekvienoje Stambulo gatvėje, alėjoje, sausakimšame bulvare ar net apšnerkštame skersgatvyje neišvengiamai

stovi mečetė. Jų fasadų ir interjerų architektūra iškalbingai atskleidžia ne tik čia klestėjusių stilių raidą, bet ir istoriją, menančią, kaip Osmanų imperija iš karingai asketiškos virto trokštančia vis daugiau ir didesnės prabangos.

Europietis Stambule išvys ir pažįstamų renesanso stiliaus atspindžių, kaip antai Bosforo mečetėje, pastatytoje ant sąsiaurio kranto, šalia gigantiško tilto, jungiančio Europą ir Aziją. Esama čia ir vilniečio akims brangių baroko elementų, jų ypač turtinga Naujoji mečetė (*Yeni Camii*) priešais Galatos tiltą, pastatyta apie 1663 m.

Stambule mečečių yra visokių – gigantiškų, pretenduojančių į pasaulio stebuklus, pavyzdžiui, Mėlynoji ar iš visur matoma Suleimano mečetė. Bet yra jų ir miniatiūrinių, labai jaukių, tarsi pasislėpusių, nors ne mažiau efektingų, kaip antai Cihangiro mečetė, stūksanti ant kalno šlaito to paties pavadinimo Stambulo rajone. Sakoma, kad sultonas Suleimanas (1494–1566) mečetę pastatė savo sūnui, princui Cihangirui, kad galėtų jį kasdien „matyti“ besimeldžiantį iš kitame krante, Aukso rage, esančių savo rūmų.

Gal todėl, kad aplankiau tik menką nesuskaičiuojamų Stambulo mečečių ir jas saugančių minaretų dalį, susidarė, ko gero, neleistinai klaidingas ir paviršutiniškas išpūdis, neva Stambule islamas jau miręs, nes mečetės stovi tuščios. Kad ir kaip garsiai muedzinas kviestų maldai (*salai*), jose dažniausiai nesutiksi ne tik tikinčiųjų, bet ir apskritai nė gyvos dvasios...

8

Panašiai kaip Disneilandą Amerikoje, Trakus Lietuvoje ar Sen Susi rūmus Vokietijoje, taip Turkijoje būtinai aplankyti sultonų Topkapi rūmus.

Ortakeuy (Bosforo) mečetė

Suprantama, šis objektas yra turistinis, todėl apsilankymas rūmuose „žemina“ savarankiško keliautojo orumą, tačiau be jų Stambulas neįsivaizduojamas.

Rūpestingai prižiūrimame parke pasitinka dvibokščiai Imperijos vartai, pro kuriuos patenki į didžiulį kiemą. Kairėje pusėje – už papildomą 15 lirų rinkliavą – žavi turkė jau gundo atvykėlį, kad šis užsuktų į haremą... Atsispyręs pagundai, nėriau gilyn grožėtis po stiklu eksponuojamais sultonų kaftanais, išduodančiais, kad osmanų valdovai iš pradžių buvo rūstūs kariai, o vėliau tapo nepasotinamais dabitomis.

Šalia vitrinose dūlančio kaftanų skuduryno matome didesnius ir mažesnius sultonų sostus, brangakmenių ir kitų blizgalų rinkinius. Jautresni lankytojai klykčioja iš nuostabos, kad antai šis ar kitas juvelyrinis akmuo yra keliolikos ar net keliasdešimties karatų. Pasigirsta ir desperatiškų atodūsių, matyt, tarp turistų esama tokių, kurie tik Topkapi lobių salėse staiga dramatiškai suvokė, kad jiems, deja, nelemta būti turkų sultonais.

Nevalingai kaip ir Deimantų fonde Maskvoje apninka tuštumos jausmas. Šįkart žvelgi, žinoma, ne į Fabergė kiaušinį, o, tarkim, į brangakmeniais inkrustuotą sultono durklą, ir svarstai: gal juo nė karto nebuvo perpjauta slyva ar perrėžta gerklė, gal jis apskritai niekada nebuvo ištrauktas iš makšties? Kaip ir visus kitus būtosios, o šiandien tik tariamos valdžios ir galios atributus, visagalis laikas pavertė jį tiesiog suvenyru.

Turbūt nedaug esama temų, kuriomis būtų tiek prifantazuota, kaip kad svaičiojama apie haremus. Uždara Topkapi seralio dalis, į kurią nepatekdavo joks pašalinis, ne vieną šimtmetį audrino ne tik turkų smalsuolių, bet ir užsieniečių vaizduotę. Romantikai ir realistai, nacionalistai ir net marksistai neretai įsisvajodavo apie „laisvus“ haremo papročius, geidulių pritvinkusį orą ir, žinoma, nesibaigiančias orgijas su odaliskomis.

Ne tik prancūzų tapytojai Jeanas Ingres'as ar Eugene'as Delacroix vaizdavo odaliskas, Turkijos dailininkai XIX a. viduryje irgi nutapė nemažai paveikslų, kurių siužetai susiję su osmanų sultono haremu.

Nors emociškai paveikūs ir kruopščiai detalizuoti, jie tėra įaudrintos vaizduotės vaisiai, o ne realistiniai haremo

Rytų prieskonių turgaus pastatas

aplinkos ar papročių atvaizdai, mat nė vienas iš dailininkų į šią privačią valdžios pramogų zoną nebuvo nė kojos įkėlęs. Tapė pasakojimų pakurstyti, lakios fantazijos įkvėpti. Žinoma, po 1918-ųjų, kai Turkijos revoliucionieriai išvertė seralio vartus, nebeliko ir paslapties.

Smalsumas ir mane atvedė į sultonų haremą, kurio vartus iki šiol saugo sargybiniai, dabar, tikėtina, jau nebe eunuchai.

Šioje tapybiškoje Topkapi seralio dalyje, primenančioje klaidų labirintą su slidaus marmuro grindimis ir keramika išpuoštomis sienomis, pasak šaltinių, gyveno ne sultonų žmonos, o vergės. Tarp jų pasitaikydavo ir slavių, ir europiečių, turbūt ir juodaodžių. Daugiausia moterų buvo iš Šiaurės Kaukazo.

Žemiausią šių vergių sluoksnį sudarė odaliskos – tarnaitės ir pretendentės į *ikbala*, t. y. favorites, sultono suguloves. Aukštesnę padėtį šioje bendrijoje

užėmė *kadin* – ponios arba motinos, pagimdžiusios sultonui vaikų. Virš jų – *kadin efendi* – vyriausioji iš keturių (dažniausiai) sultono žmonų, pagimdžiusi jam sosto įpėdinį. Ši, sėkmingai susiklosčius aplinkybėms, galėdavo užkopti ant haremo hierarchijos aukščiausio laiptelio ir tapti matrona (*Valide Sultan*), t. y. sultono motina, visų svarbiausia moteriškos lyties esybė hareme.

Žinoma, neapeitini ir eunuchai. Be jų Topkapi seralio vaizdas būtų nevisavertis.

Ne paslaptis, kad tai vienintelės būtybės, išskyrus sultoną, galėjusios laisvai vaikščioti po haremą. Tačiau šie moterų sargybiniai irgi buvo griežtai hierarchizuoti ir, beje, nevienalyčiai savo belyčiuose kūnuose.

Vieniems, pasak liudijimų, išpjaudavo tik sėklides, šie įsigudrindavo slapta turėti net nusikalstamų lytinių santykių su haremo gyventojomis. O kiti netekdavo ir viso kito. Šios chirurginės „korekcijos“ paženklintieji buvo ypač vertinami sultono seralyje, dažniausiai tai būdavo juodaodžiai, kuriuos atsiveždavo iš Etiopijos.

Vergų turguje nupirktam ar smėlynuose sučiuptam berniukui dar Afrikoje išpjaudavo lytinius organus. Tada, kad nekiltų mirtinas kraujo užkrėtimas, kelioms paroms kastratą įkasdavo į karštą dykumos smėlį.

Jei šitaip žiauriai išmėsinėtas vaikas išgyvendavo, jis atsidurdavo Stambule, sultono hareme. Kuris iš eunuchų turėdavo galvą ant pečių ir politikos uoslę, tas rūmuose tapdavo įtakingesnis ne tik už pašas, bet ir už vyriausiąjį vizirį.

Tokia karjera Osmanų imperijoje berniukams iš skurdžių Etiopijos smėlynų buvo tarsi ciniška kompensacija už tai, kad visą gyvenimą turės šlapintis pro sidabrinį vamzdelį, įsistatomą tarp kojų, todėl jį, tarsi kokią brangintiną amuletą, visada nešiodavosi su savimi.

Topkapi seralio hareme neeksponuojami nei eunuchų iš Etiopijos sidabriniai vamzdeliai, nei chirurginiai instrumentai, kuriais jie buvo išpjaustinėti. Nėra ir princų sugulovių – kurčnebylių odaliskų portretų, o iš jų turbūt smelktųsi sukrečiamai liūdnas ir beribis ilgesys, nes anuomet, kad nekiltų dinastinių nesupratimų, toms moterims apdairiai pašalindavo gimdą ir kiaušides.

Užtat matome prabangius barokinius sultono moti-

nos apartamentus, iki šiol muilais kvepiančią haremo pirtį, atvirą, saulėtą terasą – atsistoji prie baliustrados ir gali grožėtis pasakiškais Stambulo vaizdais, jei nekan-kina makabriška mintis, ką, žvelgdamos į tuos tolius, jautė vergės odaliskos...

9

Stambule, kaip niekur kitur Europoje, atsiveria plačiausios geografinės erdvės. Atrodytų, čia susikerta visi keliai – tiek sausumos, tiek oro ir jūros, tiek požemių ir dangaus, tiek vaizduotės.

Aukso rage įsėdęs į keliaaukštį keltą, po dvidešimties minučių kelionės Bosforu praplauki Kiz Kulezi švyturį ir atsiduri Mažojoje Azijoje. Tarkime, nedaug ką sakančiame Iuskiudar Beşiktaše.

Čia, skirtingai nei europiniame Stambule, gerokai gausiau juodų *nikab* burkų, keistos formos nešulių, *chidžab* skarelėmis pridengtų moterų galvų ir to paprastumo, kuris neretai būna ne tik religijos ar senųjų papročių išraiška, bet ir juodo žeminančio vargo palydovas.

Visai kitoks vaizdas atsiveria, kai dar pusvalandį plauki Marmuro jūra Princesių salų link. Pasigėrėjęs išpūdinga, karaliaus rūmus primenančia Haydarpaša traukinių stotimi, išlipi Kadikioy rajone, taip pat Mažojoje Azijoje.

Žengęs vos kelis ryžtingesnius žingsnius nuo dūzgiančios priepilaukos, netikėtai atsiduri visai kitame pasaulyje. Eidamas geidulingai kvepiančiomis, pedantiškai išpucintomis gatvėmis pasijunti esąs kur nors Dortmunde ar Diuseldorfe. Bet tai irgi Stambulas. Todėl šis miestas neretai atrodo tarsi chameleonas. Jis, akivaizdu, jau ne vieną tūkstantmetį egzistuoja, išmokęs prisitaikyti prie įvairiausių gamtos stichijų, civilizacijos iššūkių. Todėl niekada nežinai, koku pavidalu jis netrukus prieš tave atsivers ir, žinoma, dar kartą nustebins.

Stambule yra begalė pramogų – tiek kūnui, tiek apsnūdusiam protui, tiek ir dvasiai, jau užganėdintai gau-sybės išpūdžių. Viena iš smagybių – pasiplaukiojimas laivu, užsukant į Beşiktašą Europoje ar Kanlicą Azijoje, į kitas Stambulo priemiesčių priepilaukas. Pusantros

valandos kelionė prasideda Aukso rage, o baigiasi Andolukavagi miestelyje, prie Juodosios jūros.

Išlipęs iš laivo, gali išsiropšti į statų kalną – jo viršūnėje, nuo pilies, kurią viduramžiais pastatė kryžiuočiai, griuvėsių atsiveria Bosforo sąsiauris ir Juodosios jūros horizontai.

O plaukdamas Bosforu gali grožėtis pakrantėse stūkšančiomis tamplierių pilimis, vilomis ir sultonų rūmais, kurie vieniems primena vestuvinį tortą, o kitiems – absoliutizmą įkūnijantį Versalį.

Bosfore į paširdžius išsismelkia jausmas, nesupainiojamas su jokių kitu, – jautiesi tarsi dalyvautum surežisuotose iškilmėse ar prabangaus vaidybinio filmo kūrime, kai kiekviena režisieriaus parinkta landšafto detalė ar pro akis praslystantis tariamai butaforinis daiktas yra ne tik užburiamai ryškus, bet ir atrodo tikresnis už tikrą.

Šią būseną, kurią ir cinikui būtų sunku įveikti, sustiprina besikeičianti rugsėjo spalvų vaivorykštė, hipnotizuojamai raibuliuojantys Bosforo vandenys, pro šalį praplaukiantys veikiau į miestus negu į laivus panašūs laineriai ir ne mažiau gigantiški Bosforo ir Sultono Mechmedo tiltai, jungiantys du nesutaikomus žemynus. Apakina sąsiaurio pakrantėse sutūpusių vilų baltos ploštumos, lyg siekiančios įrodyti, kad ten, kur poilsiauja turkų turčiai, nenusėda nė menkiausia nevilties ar liūdesio dulkė.

Šis išlaižytas grožis paradoksaliai primena Orhano Pamuko apgailestavimus knygoje „Stambulas“, kad nyksta senosios medinės Bosforo vilos, grimzta į nebūtį šio miesto istorijos dalis. Viena kita senovinė nutriušusi, apleista, žmonių ir laiko pasmerkta išnykti vila išnyra prieš akis tarsi brangintinas inkluzas, be kurio Bosforo pakrantė netektų esminės savo žavesio dalies. Tame prarasties šešėlyje pažangūs urbanistiniai pokyčiai, prašmatnios vilos staiga ima atrodyti kaip „pikantiški“ svetimkūniai, besipjaunantys su pakrantės peizažu, sterili jų švara erzina žvilgsnį, besiilgintį harmonijos ir jaukios šilumos.

Turkai, keliaujantys sąsiauriu savo žemiškais reikalais, dažniau ne sėdi ar šnekučiuojasi, bet stovi prilipę prie denio turėklų. Filmuoja, fotografuoja žmonių sau-

sakimšas priep্লাukas žydro dangaus fone arba lainerius, slystančius mirguliuojančiu vandens paviršiumi. Ir tai suprantama, nes neutralių vandenų Bosforas – skirtin-gai nei Konstantino laikų Hipodromas ar bizantiškasis Šv. Sofijos soboras – yra vienodai savas visiems.

10

Pasaulietinis gyvenimas ir miesto linksmybės Stambule telkiasi Taksimo apylinkių aukštikalnėje, Istiklal gatvėje. Besitęsianti ne vieną kilometrą, ši pėsčiųjų oazė vakarais virsta didžiųjų eitynių arena – netrūksta erdvės ir gatvės komediantams, ir kaštonų pardavėjams, ir *sufi* muzikantams, ir dykinėtojams, ir, žinoma, kišenvagiams.

Gretimose gatvelėse įsikūrę, paralyžiuojančius kvapus skleidžiantys restoranai kas vakarą užte užia. Naktinis Stambulo gyvenimas šurmuliuojančiame Tunelio skersgatvyje, per kurį sunku prasibrauti net įžūliai darbuojantis alkūnėmis, ir Taksimo skvere trunka iki pat paryčių, žinoma, aušros sulaukia tik išstvermingiausiai.

Tiek dieną, tiek ir vakare Taksime, kur kas rečiau nei Azijos Iuskiudare, sutiksi moterų su burkomis ar *chidžab* galvos apdangalais. Čia, neišskiriant ir vyresnio amžiaus vyrų, dominuoja „laisvas“ europietiškas stilius.

Nemažai turkių Istiklal gatve eina išdidžiai iškėlusios galvas, be rūščių, akylai jas prižiūrinčių palydovų, apsi-tempusios ankštais trikotažo marškinėliais, su rankinėmis ir rūkstančiomis cigaretėmis. Ryškiai pasidažiusios, į įvairias kūno vietas prisivėrusios auskarų, nesaikingai apsikarsčiusios įvairiaspalviais karoliais, grandinėėmis ir apyrankėmis, Istiklal gatvės moterys šiltesnę vakarą nebijo apnuoginti pečių, parodyti dailesnių kojų, kitą kartą – sąmoningai gurkštelėjusios C₂H₅OH – ir stastesnių krūtinių.

Tačiau visa tai sąlygiška, kaip ir daug kas šiame gyvenime. Pasak Stambulo senbuvių, šios įtartinaj ekscentriškos merginos, tariamai nepriklausomos nei nuo papročių, nei nuo religinių prietarų, kaip ir visos turkės stengiasi visų pirma ištekėti. Tačiau ne tai svarbiausia.

Dolapdere rajonas Stambule

Įsidėmėtina, kad po tuoktuvių su konservatyvesnių pažiūrų jaunikiu, kai neišvengiamai tenka užsirišti *chidžabą* ar apsivilkti burką, jos ir su šiomis drapanomis jaučiasi nė kiek ne prasčiau. Tad turkės su aukštakulniais ir mini sijonėliu įvaizdis apgaulingas – ryte ji gali pasirodyti ne tokia „laisva“, kokią tareisi naktį pažinęs Taksime.

Todėl kuo ilgiau stebi, tuo nepatikliau žiūri į šias tariamai emancipuotas ir išsilaisvinusias Stambulo peteliškes. Nevalingai kyla ir toks vaizdinys: po vakarėlio svirduliuodama į namus kur nors nuošalioje vietoje ji nusimeta „nepadorius“ europietiškus apdarus ir su malonumu šmurkšteli po burka, kuri yra saugesnis dvaisios apdangalas.

Beje, ne vieną šimtmetį budriai sergėtos, pavydžiai prižiūrėtos ir rūpestingai slėptos po *nikab* burkomis, turinčiomis tik siaurą plyšelį akims, turkės taip išstobulino erotinę akių kalbą, kad per keliolika sekundžių – atsitiktinai kur nors, pavyzdžiui, funikulieriuje, susidūrusios su nepažįstamuoju, – jos sugeba ne tik pakoketuoti, bet ir įsigyventi į gerokai „gilesnius“ jausmus. O tada, patyręs hipnotizuojančią akių glamonę, net ir griežčiausių pažiūrų vyras gali būti panardintas į rizikingą meilės

nuotyki, taip atsitiko turbūt ne tik šių eilučių autoriui.

Kol turkų moterys pro burkų plyšelius šaudo akimis, o kitos Taksimo baruose gurkšnoja kokteilius, vyrai irgi nenuobodžiauja. Jie domisi viskuo, ypač futbolu.

Prie arbatinių, kebabinių, kavinių ir restoranų, kur tam reikalui specialiai iškelti didžiuliai ekranai, vakarais susirenka minios futbolo austruolių. Čia jie stumdosi, trypčioja ir staigia.

Kai vyksta rungtynės, Stambulas įsiūbuoja, jį užlieja kurtinamas triukšmas, ore tvyro pavojinga, regis, viską sugriausianti energetika. Daugiamilijoninis miestas, virtęs didžiuliu stadionu, atrodo, netrukus sprogs. Ypač kai žaidžia europinė Stambulo „Bişiktaş“ su ne mažiau garsia azijine „Feuerbachče“.

Ir padavėjai, ir prekeiviai, ir vargšai, ir turčiai tomis valandomis virsta fanatikais. Net Stambulo taksistai, nekreipdami dėmesio į keleivio išgąstį, viena ranka vairuoja, o kita piktai maigo mygtukus, kad maksimaliai pagarsintų radiją, transliuojantį žūtbūtinės vietinio čempionato rungtynes. Važiuoja viržais, trūkčioja, pavojingu greičiu dumia Atatiurko alėja palei Bosforo sąsiaurį, ir jau nebesusigaudai, iš kur griaudžia sąmonę nokautuojantis triukšmas – iš automobilyje įmontuotų garsiakalbių ar iš kitame Bosforo krante, Azijoje, esančio stadiono.

O tada iš sąmonės staiga atklysta keista mintis, kad tavęs jau nebėra šiame mieste. Ir kad tai jau nebe Osmanų imperijos ir ne Turkijos Respublikos Stambulas, bet netrukus ir vėl sužlugsianti Antroji Roma.

11

Josifas Brodskis „Pabėgime į Bizantiją“ rašo, kad patekti į Stambulą jis niekada netroško. Bet vis tiek apsilankė, nes atseit dar 1972-aisiais, visam laikui išvykdamas iš Leningrado, davęs pažadą, kad visą pasaulį

apvažiuos skersai ir išilgai. Be to, čia trejus metus praleido jo mylimas poetas Konstantinas Kavafis, o turkų namuose ar Stambulo kavinėse jis tikėjęsis rasti atmosferą, visur kitur, regis, jau išsivadėjusią.

Priežastis, mane atvedusi į Stambulą, buvo anaip tol ne geografinė. Ir ne ekonominė, ne politinė ar gastronominė, kai norima viename iš Stambulo skersgatvių prisėsti vėsioje arbatinėje ir be saiko gurkšnoti arbatą.

Dramatiškas mūsų istorijos ir kultūros faktas, kad šiame mieste 1855 m. lapkričio 26 dieną, kaip manoma, nuo choleros mirė Adomas Mickevičius, dar Vilniuje pastūmėjo susimąstyti ne tik apie rašytojo gyvenimą, bet ir apie ištikimybę idealams. Į Stambulą Adomas Mickevičius atvyko turbūt jau pasibaigus rugsėjui, turėdamas tikslą suburti Lenkų ir Žydų legionus, kurie su sąjungininkais iš Jungtinės Karalystės, Prancūzijos, Osmanų imperijos, Sardinijos, o vėliau Norvegijos ir Švedijos karalysčių Krymo kare (1853–1856) bandytų nugalėti carinę Rusiją.

Turbūt jis – karingas romantikas iš Lietuvos – emigracijoje Paryžiuje taip ir nepajėgė susitaikyti su mintimi, kad abi – ne tik Lenkija, bet ir praeityje šlovinga Lietuva, kur poetas gimė ir kurios svetimųjų valia neteko, – yra amžiams prarastos. Todėl iliuzija, kad vis dar galima išvaduoti iš priespaudos savo Tėvynę, buvo stipresnė už sveiką protą ir savisaugos instinktą.

Man ši istorija tuo ir yra svarbiausia. Ypač dabar, kai vis sparčiau užmarštin grimzta pasipriešinimo kovos, šis Adomo Mickevičiaus poelgis man atrodo ne tik pavaldinai vyriškas, bet ir įkvėpiantis. Jo fone ne tiek svarbios paskutinių poeto gyvenimo mėnesių, savaitių, dienų ar sekundžių detalės, ne tiek rūpi ir Krymo karo strateginės klaidos, kunigaikščio Čartoryskio taktinės gudrybės ar klastingos politinės intrigos. Su jomis Adomas Mickevičius susidūrė Stambule, glaistydamas priešpriešą, kurią sukėlė vienas kito neapkenčiantys legionų vadai Zamoiskis ir Čaikovskis.

Visa tai be aitresnės nuoskaudos dingsta praeities miglose ir užleidžia vietą primirštai tiesai, kad Adomas Mickevičius buvo ne tik didis Lietuvos ir Lenkijos poetas, parašęs „Gražiną“, „Vėlines“, „Poną Tadą“, „Konradą Valenrodą“ ir kt., bet ir atkaklus karys, kuriam prarastos Tėvynės likimas buvo ne mažiau svarbus už kūrybą.

Įkvėptas paskutiniųjų Adomo Mickevičiaus laiškų, rašytų iš Stambulo, pasiryžau rasti gatves, kuriomis Poetas vaikščiojo, namą, kuriame jis keletą mėnesių gyveno ir nelemtai mirė.

Delsiau. Kasdien bastydamasis po Stambulą jaučiau, kaip konkretybė, dar Vilniuje sukurta vaizduotės, sklaidosi tarsi migla. Apėmė nusivylimas, kad jau niekur neberasiu vietų, kurios Adomui Mickevičiui priminė Lietuvą ir apie kurias prieš pusantro šimto metų jis rašė laiškuose.

Tačiau paskutinę kelionės dieną vis dėlto ryžausi. Kai Stambule gyvenantiems draugams iš vakaro prasitariau rytoj eisias į Dolapdere rajoną ieškoti niekam nežinomos Tatli Badem gatvės, šie prašė verčiau nerizikuoti. Tačiau supratę, kad geruoju manęs neperkalbės, primygtinai reikalavo, kad eičiau ten tik šviesiuoju paros metu.

Tatli Badem gatvė. Dešinėje pusėje - Adomo Mickevičiaus muziejus ir namas, kuriame poetas mirė

Adomo Mickevičiaus muziejaus Stambule lenta Autoriaus nuotr.

Deja, tądien lemtingai užtrukau Beyoglu apylinkėse.

Tik pavakary, sėkmingai įveikęs Istiklal gatvės grūstį, praėjęs pro Didžiosios Britanijos konsulatą, kurį prieš keletą metų susprogdino „Al Qaeda“, atsidūriau nepažįstamoje Tarlabaši gatvėje.

Žemėlapyje mano ieškomos Tatli Badem gatvelės nebuvo, klausti praeivių nedrįsau, mat kuo toliau ėjau, tuo sutiktų vyrų veidai man rodėsi rūstesni, atšiauresni, o moterys varstė vis nepatiklesniais žvilgsniais. Tad pasikloviau vien intuicija ir, pro nebylių žmonių spūstį irdamasis pirmyn, akimis ieškojau, kur turėčiau pasukti, kad atsidurčiau Kalyoncu Kullugu gatvėje, kuri galbūt nuves į tikslą...

Ir staiga šiame neįtikėtina mieste, tirštėjančiai prieblandai grėsmingai pranašaujant, kad netrukus Stambulas nugrims į aklina tamsą, ties gatvės kampu išvydau lentelę. Joje buvo parašyta: „Adomo Mickevičiaus muziejus“ ir nurodyta kryptis.

Stačiu kalno šlaitu pasileidau žemyn, stebuklingai atirasdamas dar Vilniuje susikurtą Stambulą, kuris prieš pusantro šimto metų Adomui Mickevičiui atrodė toks panašus į prarastąją Lietuvą.

Ir nors šiandien čia nebebuvo snaudžiančių šunų, tarp kurių ramiai vaikštinėtų vištos, kalakutai ir kiti „sutvėrimai“, o grindinio nedengė nei mėšlo, nei pūkų

kilimas, pasijutau taip, tarsi prieš gerus dvidešimt metų leisčiausi Naugarduko gatve žemyn, Pylimo gatvės link.

Žmonių buvo vos vienas kitas. Netrukus išsislaps-tė ir vėlyvieji praeiviai. Niūriuose skersgatviuose mačiau džiūstančių skalbinių girliandas. Ant suklypusių šaligatvių riogsojo viryklės, spintelės, šaldytuvai, taburetės, stalai... Viskas užgriozdinta. Paslaptingos landos – aklina užbarikaduotos. Nei dviračiai, nei motociklai, nei automobiliai čia nevažinėjo. Keletas apšepusių vaikų, prie griūvančio namo išvydę nelauktą svečią, turbūt paskubomis jau tarėsi, ar nevertėtų pranešti augesniems broliams apie priklydusią auką.

Nuojauta, kad iš Stambulo – kaip ir Adomas Mickevičius – gyvas neištrūksiu, vis giliau skverbėsi į nutirpusią sąmonę. Sparčiai temstant, viltis surasti poeto namą geso. Prie mečetės sutiktas mula, kai to paklausiau, tik gūžtelėjo pečiais. Ir tada, mano laimei, daržovių pardavėjas, jau bandantis užrakinti skurdžią savo parduotuvę, riktelėjo, kad taip, jis žino: kadaise šioje gatvėje gyventa poeto Adomo Mickevičiaus. O jo namas – šalimais, vos už keleto žingsnių.

Muziejaus durys, kaip ir reikėjo tikėtis, buvo užrakintos. Ant fasado kabojo marmurinė lenta, liudijanti, kad šiame niekuo neišsiskiriančiame name iš tikrųjų gyveno Adomas Mickevičius. Išsitraukęs fotoaparata ketinau, nors ir prietemoje, padaryti keletą nuotraukų. Tuo metu iš Tatli Badem gatvelės atklydo klegančių vaikų ir moterų pulkelis. Įsidrąsinęs juos sustabdžiau ir paprašiau, kad mane nufotografuotų šioje „atminties vietoje“...

Kai kopdamas į kalną jau visiškoje tamsoje ėjau atgal iš Adomo Mickevičiaus „lietuviškojo“ Stambulo, pasižadėjau, kad būtinai čia sugrįšiu – gal ne rudenį, o šviesesniu metu, ir ne pavakary, o tada, kai namo (muziejaus) durys bus atvertos, kai miestas, kuris man pasirodė sklindinas gyvenimo džiaugsmo, skleis Orhano Pamuko diagnozuotą ilgėsį. ■

ELENOS KNIŪKŠTAITĖS ŠVENTOJI KASDIENYBĖ

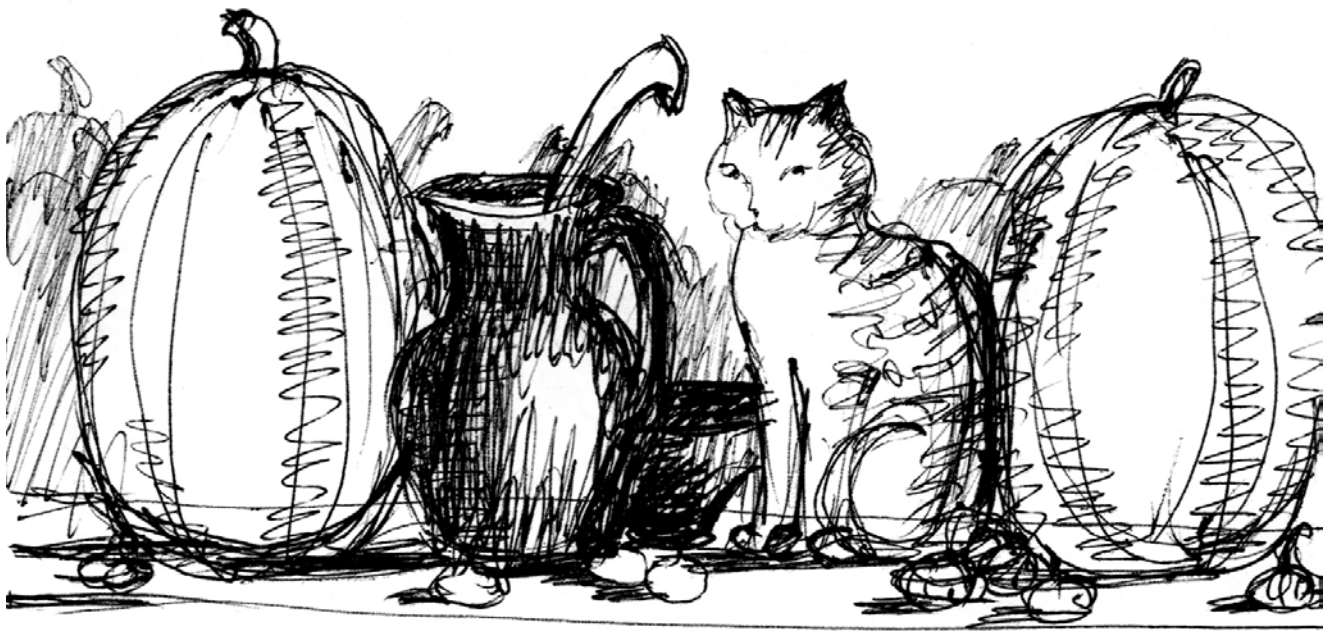
Tapyboje banalių spalvų nėra, būna tik lėkšti pigūs jų deriniai. Nėra ir banalių temų, o tik dirbtiniai siužetai ar motyvai. Tuo dar kartą įsitikini žvelgdamas į Elenos Kniūkškaitės paveikslus. Minkšta, švelni kone pūkuota forma, negudri kompozicija, paprastučiai figūrų siluetai... Bet tarsi stipriausias magnetas traukia pasinerti į kone stebuklinę jų atmosferą, kad patirtum tokius seniai pamirštus, „nemadingus“ dalykus kaip harmoningas buvimas su gamta ir su savimi.

Didžiausias išmėginimas menininkui – sakralinės temos, religiniai motyvai. Viena vertus, spaudžia profesionalūs vertintojai, reikalaujantys, kad autorius nenusikalstų autentiškai raiškai, meniškumui. Antra vertus, tikintieji viliasi, kad menininkas atskleis jiems brangius dalykus. Elena Kniūkškaitė traukia ir tikinčiųjų širdis, įtikina ir profesionalus, nors jos vaizdai iš pirmo žvilgsnio tokie paprastučiai, tarsi atklydę iš prieškarinės maldaknygės, kvėpiantys bičių vaško žvakėmis, amžių svorį atlaikiusia mediena lyg kokioje Beržoro bažnytelėje.

Net pavienės figūros drobėse niekada nebūna viešos, o yra kažko didelio ir gražaus dalis. Ir mes jaučiamės priklausantys tam tauriam harmoningam

pasauliui. Visai šalia prausiasi angelas, o jam prie kojų sukiojasi lesinėjančios vištos. Sparnuota būtybė sukiojasi su laistytuviuku, bet laisto ne kopūstus, o žiedus. Angelai užmetę meškeres, tačiau kabliukai ne žuvelėms, o mums, paklydėliams, gaudyti. Dangiškos būtybės obuoliauja ir jų nurašytų vaisių paragauti norisi labiau negu Ievos nuskinto obuolio. Net vartai varteliai Elenos Kniūkškaitės paveiksluose ne užveria nuo mūsų tą švytinčią erdvę, o vilioja užėiti į stabilų, dažnokai simetrišką pasaulį, tokį saugų ir patikimą kaip namai. Tą patvirtina ir raini katinėliai – jie sotūs, patiklūs, nes žino, kad būstas saugus, o šeimininkai geri.

Ir gėlės Elenos pasaulyje, regis, nevysta, neturi jokių *vanitas*¹, jokių laikinumo, vytimo ženklų: jos šviežiai nuskintos *čia pat*, o ne atvežtos iš užjūrių. Neužmirštuolės, nasturtos, medetkos, purienos, debesylai, kraujažolės, jonažolės... Jos ne vienadienės, o daugiametės ar bent dvimetės – medingos, kvapnios ar sausažiedės, bet svarbiausia – gydančios sielą. Karpyta kaštono lapo vėduoklė silueto grožiu sėkmingai konkuruoja su lotoso, orchidėjos ar figos lapų formomis. Madoną puošia kaštonų auksas, gėrimės šermukšnių brangakmeniais.

Elena KNIŪKŠTAITĖ. Naturmortas su katinu ir dviem moliūgais. Eskizinis piešinys

Galima tik šyptelėti prisiminus, kad Elenos Kniūkštaitės kadaise nepriėmė į Stepo Žuko taikomosios dailės technikumą. Per egzaminą ji piešė gipsinį akanto ar kokį kitą graikų pamėgtą lapą. Jau tada, išvydę primityvistės talentą, dailės pedagogai, regis, suprato, kad akademinio apynasriu meniškios prigimties nepažabos.

Tapybinė Elenos Kniūkštaitės paveikslų harmonija pagrįsta geometrine kompozicijos pusiausvyra su aiškiais, tačiau trapiais siluetais, švelniu liūliuojančių linijų ritmu, išsklaidyta vakarėjančia šviesa. Komponavimo, piešimo meistriškumas lemia, kad dailininkės paveikslai, būdami dekoratyvūs, turi ir paslaptinę matmenį – gilumos iliuziją. Aptakių formų keliai keliukai vilioja tolyn, kad žvilgsnis, apasukęs ratą ar aštuoniukę, vėl sugrįžtų atgal, bet jau tapęs kitoks – gerokai jautresnis, ir mes, žiūrovai, tampame kitokie. Elena Kniūkštaitė kiekvienai scenelei, netgi su kasdieninės duonos prieskoniu, suteikia simboliškumo, paveikslų vaizdai skaidrūs, pakylėti. Poetiškai gaudi ir nejudri senobinės buities

idilė greičiau mistiška negu etnografiška. Su *Sidabro amžiaus* atšvaitais.

Turiningi ir saviti Elenos Kniūkštaitės portretai – ir suaugusiųjų, ir vaikų. Mažieji Bernardas ir Vilmutė nutapyti su tokiu pat įsijautimu kaip ir šv. Margarita, šv. Morta, šv. Marija Magdalieta ar šv. Pranciškus Asyžietis. Figūrinės kompozicijos – tai ramus ir tikras pasaulis gamtos apsuptyje, kur saugu ir lengva svajoti.

Tapytojos Petronėlė Gerlikienė, Lidija Meškaitytė, skulptoriai Lionginas Šepka ir Stanislovas Riauba, grafikas Romanas Krasninkevičius, dar vienas kitas – talentingieji, savo kūriniais papildę Lietuvos dailės aukso fondą. Tarp jų ir Elena Kniūkštaitė. ■

¹ *Vanitas vanitatum et omnia vanitas* – lot. tuštybių tuštybė ir viskas tuštybė

*Elena KNIŪKŠAITĖ
Vilmutė su triušiais
1986
Drobė, aliejus
120x85*

Advento vainikas. 2010. Drobė, aliejus; 100x84

Po vyšnia grojantis angeliukas. 2008. Drobė, aliejus; 90x100

Elena KNIŪKŠTAITĖ. Natiurmortas su katinu ir dviem moliūgais. 2003. Drobė, aliejus, 67x109

KUO EIMUTIS MARKŪNAS UŽPILDĖ TUŠTUMĄ

Kauniečio menininko Eimučio Markūno paroda „Tuštumos sodai“, spalio 8–lapkričio 7 d. veikusi Kauno paveikslų galerijoje, paskatino vėl prabilti apie provokacinį meno vaidmenį. Instaliacija iš žalių vištų kojelių tapo ne šiaip neįprastu akcentu, bet įkūnijo pagrindinį parodos leitmotyvą.

Padarykime nedidelį ekskursą į praeitį. Prieš dvidešimt metų Lietuvos dailė patyrė esminį lūžį. Siekta ne tik išsivaduoti iš sovietinių stereotipų, bet ir prabilti šiuolaikiškai, neįprastai. Į meno erdvę įsiveržė buitiniai, kasdieniniai, su menu nesietini dalykai. Išvydome motociklus, važinėjančius po menui skirtą erdvę (Artūro Railos akcija ŠMC, 1997 m.), eksperimentus su savo kūnu (Eglės Rakauskaitės, Evaldo Janso performansai) ar kitus veiksmus, paverstus meno kūriniais. Įsimintiniausi, ko gero, buvo tie, kurie šokiravo ne tik estetikos, bet ir etikos požiūriu. Kaune didžiausi žiūrovų provokatoriai buvo grupės „Post Ars“ nariai – 1990 m. jų instaliacija iš duonos ir kiaulių galvų buvo uždaryta nepraėjus nė savaitei nuo jos atidarymo, nes Česlovo Lukensko „objektas“ pradėjo dvokti, o dalis pasipiktinusių Kauno menininkų net surengė protesto piketą.

Ilgainiui kūriniai iš duonos jau nebešokiravo – 10-ojoje Baltijos tarptautinio meno trienalėje *Miesto istorijos* (ŠMC, 2009) Turkijos menininkų grupė „HA ZA VU ZU“ demonstravo akciją „Duonos kelias“ interpretuodama romėnų posakį „Duonos ir žaidimų“, o iš žalios mėsos imta daryti meno kūrinius – pvz., Klai-

pėdos kultūrų komunikacijų centre 2009 m. Mindaugas Bumblys rodė skulptūrinius objektus iš skerdiens.

Nurimus aistroms, tapo aišku, kad postmodernistinio meno medžiaga, objektu ar priemone gali būti bet kas.

Eimutis Markūnas – „Angies“ narys, o ši grupė nenaudojo tokių drastiškų meno formų, kokių griebėsi minėti postarsininkai, ji labiau orientavosi į tapybos pokyčius negu į provokacijas ir eksperimentus. Grupės nariams vis akivaizdžiau linkstant į individualius ieškojimus, išryškėjo Markūno polinkis kurti instaliacijas, ieškoti naujų hibridinių meno rūšių (*multimedia*), naudoti kūną kaip medžiagą kūriniams (fosilijos, atspaudai) ir pan.

Kauno paveikslų galerijoje rodomą instaliaciją „Pontempinų kovos su bulvių valgytojais“ arba „Tuštumos sodas Nr. 10“ sudaro 530 vištų kojelių, susmaigstytų ant raudono kilimo. Paaiškiniame rašoma, kad autorius pateikia vienatvės, mirštančios gamtos vaizdą, vartotojiškos visuomenės atspindį. Džiūvančios vištų kojelės skleidžia kaulų, kremzlių, odos, sausgyslių gedimo tvaiką. Viešas mumifikavimosi procesas, „instaliavus“ jas ant reprezentacinio raudono kilimo, tampa ne vien ironiška užuomina į vartotojiškumo bumą, bet ir išryškina senatvės, mirties, nykimo požymius. Štai kodėl natūralios medžiagos šiuo atveju negalima pakeisti sintetinė. Viskas turi būti tiesmuka, drastiška, be kompromisų.

Eimutis MARKŪNAS. Situacija Nr.1 ir Situacija Nr.2. Objektas

Toks gyvenimo realiųjų perkėlimas į ekspozicinę erdvę daro pritenkiamą įspūdį. Tai ir yra šiuolaikinio meno tikslas – nepalikti abejingų, net jei reakcijos į kūrinių būtų visiškai priešingos. Instaliacijoje minimi pontempiniai – maži išgalvoti padarėliai iš TV programos vaikams. Šis žaidybinis aspektas atveria platesnį tiek kūrinio, tiek visos parodos suvokimo lauką.

Markūnas vaizdais išreiškia nerimą, o gal liūdesį dėl didėjančios dvasinės ir intelektualinės dykros. Neginčytina, kad jam rūpi pragaištingi civilizacijos padariniai, tačiau šis autorius nėra moralistas. Šokiruojančius elementus jis naudoja ne gąsdinimo, bet sąmonės supurtymo tikslais. Kaip ir privalu postmodernistiniams kūriniams, juos papildo išsamūs tekstai su Ericho Maria Remarque'o, Sigmundo Freudo, Jorge's Luiso Borgeso citatomis, sentencijomis iš Ekleziasto. Filosofiniai apmąstymai yra tarsi nuorodos, kad „Tuštumos soduose“ reikėtų ieškoti „išėjimo“, „mirties“, „dykros“ vaizdinių.

Parodą pradeda fotoinstaliacija „Šešiasdešimt“ (2007 m.) – tiek nufotografuota antkapinių kryžių su Pirmojo pasaulinio karo dalyvių – vokiečių kareivių – pavidėmis. Autorius neslepia, kad ekspoziciją sudaro pastarųjų

penkerių metų darbai, sukurti skirtingoms parodoms ar projektams, bet juos visus sieja tas pats išėjimo leitmotyvas.

Igarsinta, juodo silikono taškeliais apauginta spinta (objektas „Visiems išėjusiems“, 2010), lagaminų sangrūda (instaliacija „Ar tu būsi sekantis“, 2009) tiesiogine ir metaforine prasme byloja apie tuos, kurie išėjo, emigravo ar ketina tai padaryti.

Markūno fotografijos „Intervencija 1, 2, 3, 4“ (2006) rodo, kokia trapi yra riba tarp gyvenimo ir mirties. Gaila, kad jų nepapildo platesnis aiškinamasis tekstas – juk ne kiekvienas žino, kad fotografijų modelis yra pats autorius, ir kad tai buvo ne šiaip plastinė operacija. Nesileidžiant į asmeniškumus, viena kita filosofinė sentencija čia būtų nepamaišiusi.

O piešiniui, kuris tarsi mandala sudėliotas iš mažesnių ir didesnių kvadratėlių, platesnio paaiškinimo nereikia, užtenka datos: 2006-01-11–2006-05-16. Daugiau kaip keturis mėnesius braižytas kvadratėlių kelias pakyla virš buitinio egzistencijos suvokimo lygmens. Tibeto vienuoliams mandala yra pagalbinė meditacijos priemonė, ko gero, panašų emocijų susikaupimą išgyveno ir Eimutis Markūnas.

Piešinys „Topografinis pjūvis“ (2008) savaip įvaizdina Argentinos rašytojo Jorge's Luiso Borgeso mintį, kad per gyvenimą nueitų linijų labirintas primena žmogaus veidą.

Stilistikos požiūriu išsiskiria „Tuštumos sodai – 1“ (2010) – čia autorius ne tepė, bet valė piešinį. Nuo kartono lakšto mentele nugramdydamas priklijuotus grafito miltelius, išraizgė medžio šakų tankmę.

Nejučia ima ryškėti, kad tuštuma virsta dykuma, o dykumos siejasi mirażais. Apie tokias įsivaizduojamas vietas pasakoja objektas „Situacija Nr. 1“, „Situacija Nr. 2“ (2005) ir videokūrinys „Fata Morgana“ (2008). Ant faneros lakštų iš smėlio, rasto Druskininkuose, šalia M. K. Čiurlionio memoria-

linio muziejaus tvoros, Markūnas nulipdė miniatiūrinę dykumą su mažutėmis piramidėmis. Videofilme matome, kaip įnešama ir išnešama mumija. Aliuzijos į Egiptą, kuriame nesilankė nei M. K. Čiurlionis, nei E. Markūnas, čia tik simbolinės. Amžių, o ypač tūkstantmečių, sandūroje kosmoso pajauta ir dievoieška labai sustiprėja. Tuo domėjosi M. K. Čiurlionis, tai svarbu ir Markūnui. Nekeista, kad „Fata Morganos“ vaizdus iš Kėdainių fosfogipso sąvartyno lydi iškalbinga „kosminė“ muzika.

Taigi paroda sarkastiškėja ir nusileidžia į žemiškąjį lygmenį. Antai Markūnas, užsukęs į buvusį batų fabriką „Lithuanica“, fiksavo darbinę dvasią (fotografijos „Dirbtuvės I, II, III“, 2009). Didžiulė gražios jaunos moters fotografija „Ketrios sekundės“ (2008) oponuoja susiritusioms, susisukusioms ir prasmirdusioms vištų kojelėms, nes, pasak dailininko, tarpsnis „tarp šventumo ir nuodėmės, tarp jaunystės ir senatvės, tarp banalybės ir išminties, tarp nebūties ir amžinybės“, metaforiškai kalbant, tėra tik 4 sekundės. Tokia gyvenimo laikinumo atodanga, sakyčiau, kiek pernelyg literatūriška, tiesmuka, deklaratyvi...

„12 pilnačių“ (2008) – tai dailiosios lyties atstovių užpakalių atspaudai, rodantys aiškią autoriaus poziciją feminizmo atžvilgiu. Vyrų tokiam eksperimentui, matyt, nesiryžo, o gal jų niekas to neprašė? Bet kuriuo atveju ant suodžių moterys sėdosi pačios. Nebūtinai tą reikėtų suprasti kaip pašaipą. Piktintis ar juoktis – tai jau kiekvieno žiūrovo asmeninis reikalas.

Na, o instaliacija „Dvi kolonos feminizmo pergalei pažymėti“ (2010) simbolizuoja laukimą, kada pagaliau baigsis priešprieša tarp moterų ir vyrų – lyčių kova beprasmiška, nes prieštarauja gamtos dėsniams. Bent jau tokia autoriaus nuomonė.

Eimutis MARKŪNAS. Fata Morgana. Videokūrinys

Taigi, nuo mirties, dykros vaizdinių pereita prie ironiškų beprasmybės įvaizdžių.

Tokia žanrų ir turinio įvairovė, viena vertus, atrodo labai eklektiškai, antra vertus, ji išreiškia tai, ką Markūnas apibrėžia pasitelkdamas (bet ne cituodamas) Ekleziasto žodžius: „Visi mūsų darbai – tai lyg kalbėjimas žmogiškajai, istorinei civilizacijos tuštumai, kalbėjimas vėjams.“ Toks nusistatymas rodo, kad autorius nesitiki ar net nenori būti „teisingai“ suprastas.

Tačiau, kad ir kaip beprasmiškai viskas atrodytų (gal apskritai nieko nereikia daryti – nei kurti, nei rašyti, nei skaityti, o juo labiau tokiose parodose lankytis), į Eimučio Markūno „Tuštumos sodus“ buvo audringai reaguota. Vis dėlto šioje situacijoje nėra nei teisiųjų (menotyrininkai), nei kaltojo (menininkas), yra tik nuomonių įvairovė. O nuosekli ir stojiška autoriaus pozicija beprasmybės gynimo atžvilgiu erzina ne mažiau negu parodos kvapas. ■

Rimas DRIEŽIS

SILVESTRO DŪDELĖS „DVIKOVA“ SU SPJEBLU IR HURVINEKU

Lietuvos dailės klasikas Stasys Ušinskas (1905–1974) – daugiau žinomas kaip scenografas, tapytojas, freskų ir vitražų kūrėjas, o jo nuopelnai profesionaliajam lėlių teatrui ilgą laiką buvo vertinami santūriau. Žvelgiant iš laiko perspektyvos, akivaizdu, kad 1936 m. Ušinsko įkurtas Marionečių teatras buvo svarbus ne tik lėlininkams. Menotyrininkai teigia, kad marionečių atspindžių esama Ušinsko grafikoje, net tapyboje... Naujų įžvalgų pateikta dailininko gimimo 100-osioms metinėms skirtos parodos (2005 m.) kataloge, gaila, kad jo laukti teko net penkerius (!) metus (Stasys Ušinskas, Valingo grožio konstrukcijos, Parodos katalogas, Sudarytojos Violeta Krištopaitytė, Agnė Daulinskaitė, ČDM, 2010). Straipsnių autoriai – Vida Mažrimienė, Audronė Girdzijauskaitė, Žydrūnas Mirinavičius, Raimonda Kogelytė-Šimanaitienė – apžvelgė, regis, visas Ušinsko kūrybos sritis, bet ilgai rengtas leidinys per ankštas, kad įstengtų reprezentuoti gausią dailininko kūrinių kolekciją ir tik iš dalies kompensuoja Nijolės Tumėnienės monografijoje „Stasys Ušinskas“ (1978) nekokybiškai atspausdintas reprodukcijas.

Siūlau susipažinti su mažiau tyrinėta Ušinsko Marionečių teatro priešistore ir sąsajomis su čekų teatru.

Stasio Ušinsko Marionečių teatro atidarymą 1936 m. gegužės 6 d. spauda sutiko pakiliai. Po premjeros „Silvestras Dūdelė“¹ recenzentai susižavėję rašė:

„Lietuviška marionetė yra tiek tobulai pagaminta“, kad ji „visa galva prašokusi savo užsienietiškas pirm-takūnes“². Vieni tiesiog konstatavo, kad „Ušinsko marionetės yra žymiai tobulesnės už užsienio“³, kiti buvo konkretesni ir lygindami minėjo čekų lėlių teatrą, už kurį Ušinsko įkurtasis „nėra niekuo blogesnis“⁴. Kritiškiau apie „Silvestrą Dūdelę“ rašiusieji lėlių vaidinimą vertino „tartum sėdėdami Valstybės [dramos – R. D.] teatro spektaklyje“, tačiau jiems buvo atsakyta, kad „vienodas kriterijus čia netinka“⁵. Anuomet apie kitų šalių lėlininkus lietuviai žinojo nedaug, todėl keldami Ušinską aukščiau „užsienio pirmtakūnų“, galėjo remtis tik Čekoslovakijos marionečių teatro išpūdziais po Josefo Skupos „Divadlo Spejbla a Hurvineka“ arba „Divadlo S+H“ gastrolių Lietuvoje. Teatro istorikas Vytautas Maknys ir po penkių dešimtmečių liudijo: „Ušinsko lėlės buvo daug tobulesnės, išraiškingesnės nei „Spejblo“ teatre.“⁶ Šio teatro įkūrėjas Josefus Skupa (1892–1957) minimas tarp garsiausių pasaulio lėlininkų. Jo sukurti veikėjai – marionetės Spejblas ir Hurvinekas yra vieni išpūdingiausių XX a. teatro personažų ir iki šiol vaidina Prahos teatre „Divadlo S+H“. Jau 80 metų gyvuojantis teatras į sostinę persikėlė 1945 m., o įkurtas buvo 1930 m. Pilzene. Skupa dešimt metų vaidino liaudies lėlininko Karelo Navako trupėje, kol pats įkūrė pirmąjį profesionalų Čekoslovakijos lėlių teatrą ir pradėjo gastroluoti užsienyje.

Prieš atvykdamas į Lietuvą, Skupos teatras jau buvo vaidinęs Prancūzijoje, Belgijoje, Italijoje ir visur sulaukė puikių spaudos atsiliepimų. Apie „Spejblo teatrą“, anot Maknio, daug rašė ir mūsų spauda,⁷ bet „Lietuvos lėlių teatro bibliografijoje“⁸ duomenų apie Skupos vaidinimus nėra. Bibliografiją rengusi Vida Narščiuvienė rinko daugiau su Lietuvos lėlininkais susijusių medžiagą, o Skupos gastrolės ir jų poveikis tada (1999) dar apskritai nebuvo tyrinėti.⁹ Šios išskirtinės gastrolės nutylėtos net Lietuvos ir Čekoslovakijos ryšius tarpukariu nagrinėjančioje istorikės Dalios Bukelevičiūtės monografijoje (2010).¹⁰

Skupos personažų vardais pavadinto teatro jubiliejui šiais metais išleista knyga „Spejblas ir Hurvinekas... ant likimo siūlų“,¹² kurios autorė Denisa Kirschnerova, apžvelgdama „S+H“ istoriją, mini ir gastroles Pabaltijy, kur, anot jos, lėlių teatro iki tol nežinota, o po Skupos vaidinimų lėlininkai čia ėmė dygti „kaip grybai po lietaus“. Estijos profesionaliajam lėlių teatrui Skupa iš tikrųjų padarė tiesioginę įtaką – šio teatro įkūrėjas Leo Kalmetas keletą mėnesių stažavosi pas garsųjį čekų lėlininką, o pirmuosius spektaklius kūrė su Prahoje įsigyтомis lėlėmis. Lietuvoje tokio poveikio Skupa nepadarė, nes, dar iki jam atvykstant, spaudoje jau buvo pranešimų, kad Ušinskas steigia teatrą. *Literatūros naujienos* 1935 m. balandžio 15 d. rašė: „Ateinantį rudenį Kaune atidaromas Marionėčių (lėlių) teatras. Šis darbas pradėtas nuo pr. m. rudens.“¹³ Tokią žinutę išspausdino ir žurnalas *Moksleivis*,¹⁴ o tik po to, 1935 m. gegužės 2 d., *Meno dienos* pranešė apie būsimas „žinomo čekų marionėčių teatro“ gastroles¹⁵. Tame pačiame *Meno dienų* numeryje buvo priminta, kad „dail. St. Ušinskis dirba įvairias marionėčių teatrui figūras, kurių jau padirbo aštuonias“ ir „drauge su dramos artistu J. Grybausku ruošiasi ateinančio teatro sezono pradžioj atidaryti marionėčių teatrą“. Aktorius Juozas Grybauskas netrukus nuo lėlių atsitraukė, nors iš pradžių buvo numatytas „režisūriui darbu“¹⁶ ir net ketino „važiuoti į Prahą susipažinti su marionėčių teatru“.¹⁷ To neppureikė, nes čekų marionetės atvažiavo į Kauną.

Josefas Skupa su Spejblu ir Hurvineku

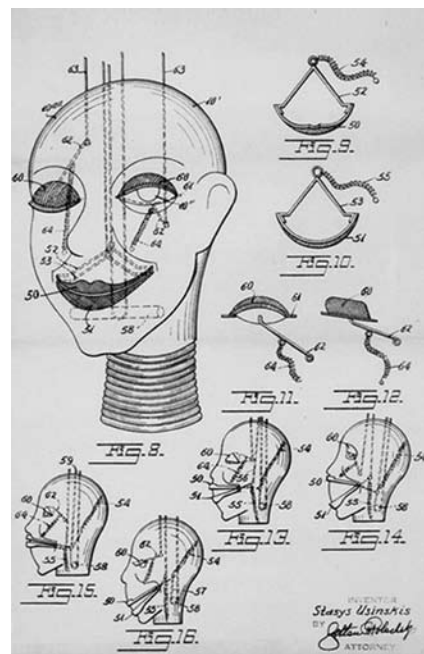
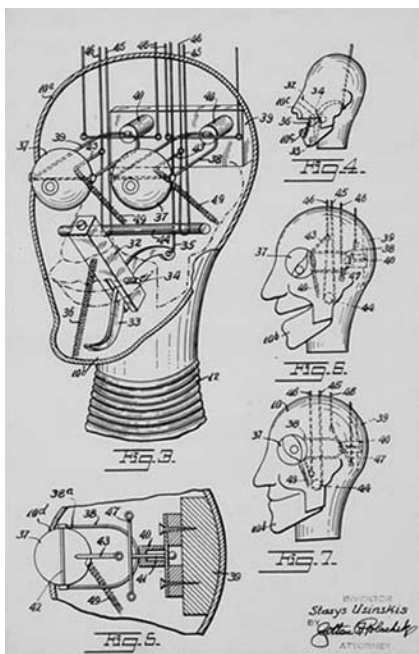
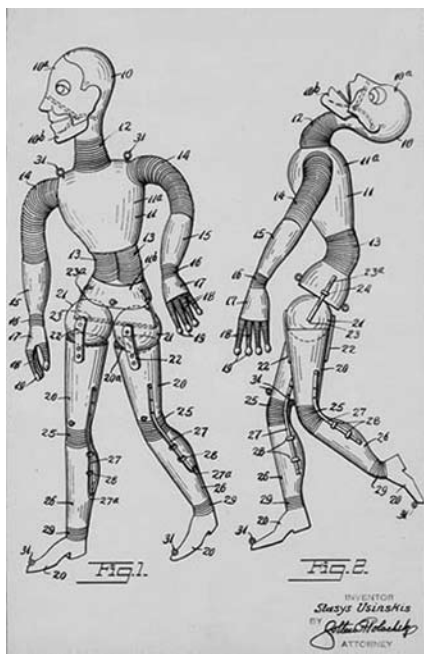
Skupos teatras Lietuvoje pasirodė vykdamas „gastroliuoti į sovietus“.¹⁸ Kaune jie rodė spektaklius 1935 m. gegužės 23 d. kino teatro „Metropolitain“ salėje. Tos dienos rytą *Lietuvos aidas* pranešė: „Vakar apie 22 val. į Kauną nuosavu didžiuliu autobusu atvažiavo iš Prahos čekoslovakų marionėčių dailės teatras „Spejbl“, vad. prof. Skupa. Su teatro direktorium Hubačeku priešakyje atvyko ir visa aktorių trupė iš 12 žmonių, dainininkai, muzikantai, dekoratorius ir kt.“ Laikraštis pristatė du svečių spektaklius – vaikams ir suaugusiesiems. Vaikų programą sudarė „įvairūs komiški scenos veikalėliai“, kuriuose dalyvavo „dramblis, strausas, šuo ir kt.“; o suaugusieji, be kita ko, pamatė „lėles tautiniuose čekų rūbuose“, „groteskinę liaudies kapėlę“ ir „Chodo lopšinę“ iš Smetanos operos „Bučinyš“. Spektakliai truko po 2 valandas.¹⁹ Šių programų autorius Josef Skupa abi jas pavadino „Hurvinekas prie Baltijos“, o pasaulinė jų premjera įvyko Kaune. Vėliau šie spektakliai buvo sėkmingai

rodyti įvairiose šalyse daugiau nei 300 kartų.²⁰ Po savaitės Lietuvos aidas rašė: „Dabar Lietuvos Vaiko draugija, matydama didelį visuomenės susidomėjimą mums draugingų čekoslovakų šios rūšies menu, daro žygių, kad teatras, grįždamas iš SSSR, dar sustotų Lietuvoje: vienai dienai Kaune ir vienai dienai Klaipėdoje.“²¹ Taip ir įvyko, nors planuotos gastrolės „į SSSR“ kažkodėl buvo atšauktos – po Lietuvos aplankę Latviją ir Estiją, čekai grįžo atgal.

Sovietai Spejblą ir Hurvineką įsileido (gal „atsivežė“?) 1949 m., o kai 1963-iaisiais „S+H“ (jau be Skupos) vaidino Maskvoje, gastrolių organizatoriai rusiškame buklete „priminė“, kad pirmą kartą šis teatras Sovietų Sąjungoje lankėsi... 1935-aisiais ir vaidino „Pribaltikoj“! Bukletą man atsiuntusi menotyrininkė Irina Uvarova laiške minėjo, kad ši „faktą“ platino ir gastroles anonsavę Maskvos laikraščiai „ryžtingai pamiršdami, kad Lietuva, Latvija, Estija tada Sąjungai dar nepriklausė...“²² Sovietų valdžia Lietuvos istoriją pradėjo nuo savęs, todėl nepriklausomybės laikų spaudą uždarė į „spec. fondus“, kartu įkalindama ir kultūrinę periodiką. Joje šiandien

tenka iš naujo „atrasti“ tai, ką tarpukario menininkai (tarp jų ir lėlininkai – Ušinskas, Balys Lukošius, kt.)²³ bandė perduoti pokario kūrėjų kartoms.

Vartydamas 1935-ųjų spaudą aptikau du iki šiol plačiau neaptartus straipsnius, skirtus čekų gastrolių, ir galėjusius padaryti įtaką mūsų lėlių teatro raidai, lėlininkų pasaulėžiūrai. Vieną paskelbė *Meno dienos* 1935 m. gegužės 20 d., dar iki „Spejblo teatro“ pirmojo pasirodymo Kaune, kitą – *Naujoji Romuva* 1935 m. birželio 2 d., kai Skupa, grįždamas iš gastrolių Estijoje ir Latvijoje, vaidino Klaipėdoje, po to vėl Kaune. *Meno dienos* išsivertė „čekų marionėčių dailės teatro „Spejbl“ vadovo Jos. Skupos“ pasakojimą „Kaip atsirado Spejbl“.²⁴ Hurvinekas teatro pavadinime tada dar neregistruotas, nors ir jį, ir dailininko Jiří'io Trnkos²⁵ sukurtą marionetę Manečką jau buvo spėję pamilti daugelio šalių žiūrovai. *Meno dienos* iliustravo Skupos pasakojimą jų nuotraukomis. Ši tekstą dažnai citavo ir cituoja tiek čekų, tiek užsienio teatrologai, bandydami perprasti Skupos personažų gyvybingumo ir ilgaamžiškumo paslaptį. Spejblas su Hurvineku dar ir šiandien Čekijoje

Stasys Ušinskas. Marionėčių konstrukcijos brėžiniai, 1939

nustelbia amerikietiškojo Miki Mauso ar kitų Walto Disney'aus personažų populiarumą. Įvairių šalių lėlininkai kūrė savo personažus pagal Skupos metodą, bet nė vienas nesulaukė tokios tarptautinės šlovės. Spejblas ir Hurvinekas oponavo tradicinio lėlių teatro duetams, kur herojaus vaidmenyje pasirodydavę Faustas ar Don Žuanas, o jų tarnus vaidino „liaudies atstovai“, pavyzdžiui, Čekijoje toks Kašparekas, kuris, pasak Skupos, „visuomet buvo sąmojaus objektas, pajuokos taikinytis ir retai kada nebuvo apkuliamas“. Po Pirmojo pasaulinio karo, kai Čekoslovakija (kaip ir Lietuva) tapo nepriklausoma valstybe, o „viešame gyvenime ėmė reikštis visai naujų pažiūrų motyvai“, tradiciniame čekų marionečių teatre „nuolatinė figūra“ kaip ir anksčiau „tebuvo mažytis žmogelis, t. y. kaimietis ar šiaip prastuolis, bet visuomet socialiu atžvilgiu sunkiai atbundančių sluoksnių figūra“. Skupa norėjo sukurti visai „kitą figūrą“, tokį tipą „kuris nebūtų paimtas iš tam tikrų luomų, bet būtų kažkoks ekstraktas, junginys, kad jame susikauptų juokingos ir silpnos visų žmonių pusės“. Taip 1920 m. atsirado didokame frake skęstančio, pabrėžtinai oraus ir nuolat pamokslaujančio Spejblo personažas. Jo darbus niekais paverčia neprognozuojamas šuo Žerikas, o vėliau – neklaūzada sūnelis Hurvinekas (paskui jų kompaniją papildė mergaitė Manečka, tetulė Drbalkova ir kt.). Apibendrinti personažų charakteriai, tėvo ir sūnaus, suaugusiojo ir vaiko, senosios ir jaunosios kartų skirtumai leido Skupai kurti „dialogus ir situacijas, kur iš paviršutiniai paprastų figūrėlių trykštų kažkas žadinančio, teisinančio, ironizuojančio“ ir būtinais juokingo, „nes po liūdny karų metų juokas reikalingas buvo kaip druska“. Spejblas ne iš karto rado savo vietą, iš pradžių jis „nedrąsiai kai kada išeidavo scenon vaikų priede“, bet dažniau „kabodavo užkulisėje ant karties lyg koks pastumdėlis“, kol ilgainiui pradėjo „kelti publikos šypsnius ir simpatijas“.

Labiausiai Spejblo scenas atgaivino priešgyna Hurvinekas. Jo istoriją radau Stasio Pilkos straipsnyje „Čekų marijonečių teatras ir jo atstovo „Spejbl“ Kau-no gastrolė“.²⁶ Perpasakojęs Meno dienose paskelbtą

Spejblo istoriją, autorius pratęsė ją pristatydamas naują personažą: „1926 m. „gimęs“ sūnus Hurvinekas – sąmojingas, aktingas, savo prastume ypatingai guvus vaikas – figūra, kurios negalima užmiršti. Hurvineką žiūrovas pamylė iš pirmo pamatymo.“ Tą patvirtino Kaune įvykę spektakliai. Pilka rašė: „Metropolitain didelė salė visų seansų metu buvo pilna žiūrovų. Vaikai, jaunimas, suaugusieji „Spejbl“ teatro pasirodymą sutiko entuziastiškai.“ Čekai vaidino gimtąją kalbą, bet tai netrukdė, nes, pasak Pilkos, mūsų publika gerai supratusi „scenos kalbą“. Jis ragino „Spejbl“ teatro direktorią „drąsiai Kaune rodyti net dialogais pagrįstus vaidinimus“, kad žiūrovai turėtų „tikro malonumo daugiau pasigėrėti Spejblu ir Hurvineku – tais originališkiausiais marijonečių teatro personažais...“ Kartu Pilka apgailestavo, kad nemažai Kaune rodytos programos (ypač suaugusiesiems) numerių buvo „patiekta grynai natūralistinėje formoje“. Skupos spektakliuose Pilka išvelgė kinematografo, cirko, reviu įtaką, matė į komerciją orientuotus bandymus „pagauti žiūrovą“ ir, nors pripažino, kad tas „paskolintas“ būdas „pasiseka“, atmetė jį kaip „svetimą lėlių teatro prigimčiai“.

Šiandien gal atrodyt keista, kad svarstyti apie lėlių teatro prigimtį pradėta jau 4-ojo dešimtmečio viduryje, nes daugelis yra įsitikinęs, esą panašios diskusijos „prasidėjo“ tik 7-ajame XX a. dešimtmetyje. Tada, „chruščiovinio atšilimo“ laikais, „geriausias pasaulio lėlininkas Obrazcovas“²⁷ ragino atsisakyti imitacijų, kad lėlės nekopijuotų dramos teatro. Tačiau Čekoslovakijos profesionalūs lėlininkai tokių imitacijų atsisakė dar tarpukariu. Deja, stalinizmas, pamynęs Rytų Europą, nubloškė ją atgal, nutrūko ir lėlių specifikos paieškos. Vis dėlto šio pobūdžio eksperimentus Rytų Europos lėlininkai atgaivino anksčiau už mus – jau nuo 6-ojo dešimtmečio pradžios, mat jautė mažesnę Maskvos spaudimą negu „sovietinės respublikos“.

Tačiau grįžkime prie Skupos ir Ušinsko. Minėtame straipsnyje Pilka rašė: „Marijonečių teatrų direktoriai čekuose, rodos, per dažnai statė patys sau masinantį uždavinį, kad auditorija turi užmiršti,

jog mato scenoje tik medinės lėles, o ne gyvus, tikrus žmones.“ Teatrėlių savininkai „netgi didžiavosi, kad ir jų „aktorai“ prilygsta gyviesiems vaidintojams“. Pasak Pilkos, tas marionetėms naudos neatnešė, nes „padėjo ir šiaip jau į natūralizmą linkusiam čekų lėlių liaudies teatrui ilgą laiką pasižymėti aiškia natūralistine linkme“. Pabrėžęs, kad „gyva“ [imituojanti – R. D.] marionetė buvo reikšmingas čekų „teatro evoliucijos faktorius“, Pilka sveikino „pastaruoju metu čekų marionetėlių teatrų sferose pastebimą atsisakymą nuo natūralizmo ir palinkimą prie stilizacijos“.

Panašioje kryžkelėje anuomet buvo atsidūręs ir Lietuvos dramos teatras. Pasak Vytauto Maknio, tada žiūrovai buvo įpratę prie realistinės krypties scenografijos, o Ušinskas kūrė kažką visiškai naujo. „Net ir aš jam dėščiau, kad lietuvių meno pagrindas yra ir turi būti realistinis, kad Paryžiaus svaičiojimai mums yra nepriimtini, nes mes visi esame iš kaimo“, – pasakojo Maknys.²⁸ Ušinsko kūrybos kryptį formavo modernioji Vakarų dailė – 1921–1931 m. jis studijavo Paryžiuje (tapybą pas Fernand’ą LeGER, o scenografiją pas Alexandrą EXTER). Idėją kurti lėlių teatrą Ušinskas parsivežė irgi iš Paryžiaus, tad konservatyvi Kauno publika marionetes galėjo sutikti kaip dar vieną „svaičiojimą“. Po sėkmingų Skupos gastrolių Ušinskui abejonių liko mažiau, bet žiūrovų ir spaudos dėmesys anaipol nereiškę, kad Marionetėlių teatro ateitis garantuota. Tą gerai žinojo pas Ušinską susibūrę uždaryto Jaunųjų teatro (1933–1934) aktoriai.²⁹ Tarpukariu be valstybės paramos ilgiau neišsilaikė nė viena trupė, todėl lietuviškos marionetės dar turėjo laimėti kultūros finansuotojo (Švietimo ministerijos) palankumą.

Čekoslovakijos lėlininkams parama rūpintis nereikėjo, nes išsisknijusi liaudiško čekų lėlių teatro tradicija užtikrino šios meno rūšies tęstinumą. Vienas iš tradicijos požymių – populiarus herojus: čekai turi Kašpareką, vokiečiai – Kasperlį, prancūzai – Ginjolį, anglai – Pančą, rusai – Petrušką... Lietuvoje negausias liaudiško lėlių teatro apraiškas tyrinėjusi teatrologė Dalia Gudavičiūtė (1986) svarstė, kodėl

nebuvo sukurtas lietuviškas lėlių komedijos personažas. Jos manymu, tam „daug reikšmės turėjo caro valdžios draudimas vaidinti lietuviškai...“³⁰ Kažin. Čekų kalba irgi kentė Austrijos-Vengrijos imperijos draudimus, bet maištinga lėlininkų laikysena, pasiryžimas vaidinti tik gimtąja kalba dar labiau išpopuliarino lėlių teatrą, net pavertė jį Čekijos tautinio meno šaka. Stasio Pilkos pateiktais duomenimis, 1935 m. Čekoslovakijoje veikė beveik 1000 liaudies lėlių teatrų, apie 2000 jų vaidino „mokyklų ir įvairių kultūrinių draugijų būstuose“. Veikė ir „privatūs šeimyniniai marionetėlių teatrėliai...“

Ušinsko lėlininkai tokios terpės neturėjo. Lietuvoje caro draudžiamos gimtosios kalbos tribūna tapo dramos teatras, o marionetės buvo nurašytos, esą jos tinkamos nebent prasto skonio publikai. 1909 m. Viltyje atspausdintame straipsnyje Gabrielius Žemkalnis nuogastavo, kad paskubomis rengiami lietuviški vaidinimai „publikos skonį prives iki to, kad grįš tie laikai, kada buvo gėrimasi [...] marionetėmis“.³¹ Mūsų liaudiško lėlių teatro apraiškos buvo per menkos, kad atsirastų tautinė lėlių teatro tradicija, todėl Ušinskui teko atramos ieškoti Europos marionetėlių teatre. Naujosios Romuvos publikacijoje Stasys Pilka pamini, kad lėlių teatras „plačiai žinotas ir populiarus“ nuo Helados iki XIX a., išvardija „šviešius žmonijos proto ir skonio atstovus“ (Aristotelis, Platonas, Horacijus, Cervantesas, Shakespeare’as, Molière’as ir kt.), kurie „skelbdavosi esą marionetėlių teatro gerbėjai“. Jų sąrašą 1862 m. Paryžiuje paskelbė pirmasis lėlių teatro istorikas Charles’is Magninas.³²

„Pas mus, Lietuvoje, lėlių teatras taip pat nebe naujas reiškiny, kadaise, Radvilų galybės laikais, lietuviškų marionetėlių vaidinimai buvo garsūs ir minimi net tolimoje Anglijoje“, – rašė Pilka. Faktus apie Radvilų marionetes surado Ušinskas, kai Paryžiaus bibliotekose rinko medžiagą apie rytiečių lėlių teatrą.³³ Tikriausiai su Ušinsku iš Prancūzijos į Lietuvą atkeliavo ir minėti Magnino tyrinėjimai. Šią medžiagą Ušinskas vėliau įtraukė į savo knygą „Lėlių ir kaukių teatras“³⁴, bet pirmiau, matyt, pasko-

lino ją *Naujosios Romuvos* publikacijai. Iš jos bene pirmą kartą lietuvių skaitytojai sužinojo, kad žodis „marionetė“ kilo iš Kristaus motinos Marijos vardo (todėl straipsnyje Pilka tą žodį rašė su „j“ (Marija → marijonetė). Lėles marionetėmis 1584 m. pavadino prancūzas Bouchet, o lėles valdantis žmogus buvo vadinamas senu Antikos žodžiu „neuropastas“.

Europos lėlių teatras į XX a. įžengė gerokai nusilpęs. Pasak Pilkos, jis merdėjo Vokietijoje, Prancūzijoje, bet Čekoslovakijoje buvo gyvybingas ir aktualus. Nuo 1912 m. buvo leidžiamas lėlių menui skirtas žurnalas *Cesky lautkar* (*Čekų lėlininkas*), metais anksčiau buvo įsteigta lėlininkų draugija, per kurios suvažiavimus vykdavo spektaklių peržiūros, aptarimai, lėlių parodos (1927 m. Prahoje savo avangardines marionetes eksponavo Ušinsko mokytoja A. Exter).³⁵ Čekoslovakijos, kaip aukšto lygio lėlių teatrą puoselėjančios šalies, reputaciją dar labiau sustiprino 1929 m. Prahoje įsteigta tarptautinė lėlininkų sąjunga UNIMA (*L'Union Internationale de Marionnettes*). Prie jos steigimo prisidėjęs Skupa į Kauną atvyko jau būdamas šios sąjungos prezidentas (1933–1957) ir vienas ryškiausių naujojo teatro kūrėjų. Taigi mūsų recenzentai, keldami Ušinską virš „užsienio pirmtakūnių“, lygino jį su iškiliausiu to meto pavyzdžiu.

Pristatydamas Čekoslovakijos teatrą, Pilka išskyrė „*dviejų rūšių vaidinimus*“: pirštinių lėlių arba „bulvinį teatrą“ (*bramborove divadlo*)³⁶, „kur lėlės užmaunamos ant rankų [...] ir tikrąjį marijonečių (*loutkove divadlo*), kur lėlės juda dažniausiai nematomų siūlų traukiamos“. Čekoslovakijoje anuomet „aiški pirmenybė“ teko marionetėms (jas pasirinko ir Ušinskas). Aprašęs sudėtingą spektaklio mechanizmą, kai „*atsigulęs ar atsistojęs*“ žmogus „*valdo net dvi ar daugiau lėlių*“, o „*už scenos ar jos šonuose*“, sekdami lėlės judesius, „*kalba, dainuoja, įvairius garsus daro*“ dainininkai ir deklamatoriai, Pilka netiesiogiai „sufleravo“ būsimiems Marionečių teatro vertintojams, kad dramos teatro kriterijai „*čia netinka*“. Gal todėl po „Silvestro Dūdelės“ premjeros buvo lyginami ne čekų ir lietuvių spektakliai,

o lėlių sukelti išpūdžiai. Šios „dvikovos“ nugalėtoju beveik visi recenzentai skelbė Ušinską.

Skupa savąjį teatrą kūrė oponuodamas čekiškai marionečių tradicijai ir kartu tęsė ją, suteikdamas jai naują kokybę. „*Šių dienų čekų teatras keičia ne tik formą, bet ir turinį. Tačiau jis pasilieka ir žavingas, ir originalus, nes savo prasmę giliai semia iš tradicijomis užgrūdintų tautinių savo pradų*“, – rašė Pilka.

Ušinsko lėlių teatro samprata, parsivežta iš Paryžiaus, buvo bendresnė, intrigavo egzotiškųjų Rytų ir europietiško paveldo dermė. Skupos ir Ušinsko marionečių naujumą inspiravo skirtingi motyvai: vienas rėmėsi teatro, kitas – dailės principais, bet abiem tiko Pilkos straipsnyje įvardytas jaunųjų Čekijos lėlininkų siekis „*kad nuo gyvojo [žmonių – R.D.] teatro kelių atsitolinęs lėlių teatras eitų pagaliau savaimingu kū-*

Stasys UŠINSKAS. Marionetė. 1934–1940

Stasys UŠINSKAS. Marionetės. 1934–1940

Antano Lukšėno nuotraukos

rybos taku“. Čekų naujojo teatro požymiai – originali lėlės išorė, „suryškintos“, „susintetintos“ jos savybės ir „pirmoje vietoje marionetei statomas reikalavimas būti tik lėle“ – antrino paryžietiškas pamokas Lietuvoje plėtojusio Ušinsko „takui“ ir padėjo jo lėlės pamatyti aktualiausių to meto ieškojimų kontekste. Ušinsko sugalvota lėlės konstrukcija (iš standžiai susuktų vielos spyruoklių) tarnavo dailininko kuriamai marionetės išorei. Skupa lėlių išvaizdai taikė klasikinius reikalavimus, todėl Ušinsko lėlės lenkė Skupos marionetes ne tik dydžiu (iki 1,5 m), bet ir galvose įmontuotų triukų gausa (akys mirksėjo, žybčiojo, žvalgėsi, burna žiopčiojo, nosis krutėjo, lūpos, kaktos „raukšlės“, žandai „mimikavo“ ir t. t.). Beje, mechaniką Ušinsko lėlėms montavęs Petras Svidras

šio amato pramoko gyvendamas Čekoslovakijoje,³⁷ todėl lietuviškas ir čekiškas marionetes siejo ne vien teorinės paralelės. Svidro perimtą tradicinio čekų teatro meistrų patirtį Ušinskas vėliau panaudojo ruošdamas paprastesnių marionečių brėžinius mokykloms skirtam vadovėliui „Lėlių ir kaukių teatras“, o savo spektakliui kūrė originalias, sudėtingos konstrukcijos ir ekspresyvios išorės lėles.

Skupos vaidinimai pasižymėjo meistriška lėlių animacija, *čia ir dabar* efektą sustiprinančiomis improvizacijomis. Miniatiūras ir koncertinius numerius į visumą sulipdydavo šmaikščios Spejblo ir Hurvineko intermedijos. Ušinsko spektaklyje „improvizacijai vietos nebuvo“³⁸, o „stilizuotą vaidybos būdą“ ir „Silvestro Dūdelės“ recenzentus sužavėjusį

reginio kitoniškumą sukūrė scenografas. Dailininko valia atsiradęs pasaulis turėjo savus dėsnius: žmogus buvo didesnis už arklį, višta – mažesnė už grybus ir t. t., o Skupa paisė realybės proporcijų. Čekų spektaklyje išgalvotos būtybės gyveno pagal to meto žmonių papročius, reagavo į aktualijas. Ušinskas, Marionečių teatro atidarymui žadėjęs „*lietuvių senovės pasaką*“³⁹, po metų į lėlių sceną išvedė ne „senovės pasakai“ būdingą „karžygį karaliūną“ ar „kaimo bernelį“, bet irgi amžininką – „*nuostabų*“ Kauno dainininką Silvestrą Dūdėlę, kuris „*troško gero*“, o nedėkinga visuomenė jį „*gatvėn varo*“. Tokį posūkį galėjo įkvėpti Spejblo ir Hurvineko satyros, bet tai tik spėjimas, nes humoristinio šėlo užteko ir pačiam Ušinskui, ir pjesės autoriui Antanui Gustaičiui, vėliau išgarsėjusiam satyriniais eilėraščiais. Kad ir kaip būtų, Ušinsko teatras sulaukė ne mažesnio „*pasisekimo mūsų visuomenėje*“ nei Skupos „S+H“. Gavo ir valstybės paramą – už vienkartinę Švietimo ministerijos subsidiją (3000 Lt) Marionečių teatras įsigijo autobusą⁴⁰ ir į gastroles vyko civilizuotai, kaip čekų lėlininkai. Marionečių teatrui vaidinant pajūryje, laikraštis *Vakarai* rašė: „*Prieš maždaug dvejus metus Klaipėdoje matėme čekoslovakų lėlių teatrą, o jau vakar galėjome pasidžiaugti savo nuosavu lėlių teatru – lietuviškuoju.*“⁴¹

Kai buvo švenčiamas Lietuvos profesionaliojo lėlių teatro 50-metis,⁴² Vytautas Maknys pabrėžė: „*Nuo XIX a. vidurio čekų teatras buvo vienas garsiausių ir pažangiausių teatrų Europoje. Ušinskas pralenkė čekų lėlininkus – ir tai didžiausias jo nuopelnas.*“⁴³

Lietuviškų marionečių vertę patvirtino 1937 m. Paryžiuje Ušinskui įteiktas Pasaulinės parodos medalis, 1939 m. jo lėlėmis susidomėjo Holivudas... Deja, pradėtą tarptautinį bendradarbiavimą nutraukė Antrasis pasaulinis karas ir Lietuvos okupacija. Sovietų primestai „sorealizmo“ estetikai Ušinsko lėlės nebetiko. Pokariu steigiami, uždaro mi ir vėl steigiami valstybiniai lėlių teatrai buvo priversti iš naujo „atradinėti“ tarpukario lėlininkų jau atrastas tiesas ir Pilkos straipsnyje išdėstytus

kriterijus. Kūrybingumą ir spektaklių meniškumą akcentavęs Pilka straipsnį baigė linkėdamas lietuvių lėlininkams „*nenuleisti rankų ir savo projektus artimiausioje ateityje realizuoti*“. Jaunųjų teatro aktoriai, kurių spektakliams Ušinskas kūrė scenografiją, apie jo daromas marionetes girdėjo jau 1933-iaisiais (2 metai iki Skupos gastrolių).⁴⁴ Gali būti, kad čekų spektakliai Ušinskui „davė impulsą“ energingiau imtis lėlių teatro, bet ženklėsnes įtakos jam nepadarė.

Kur kas didesni poveikį Čekoslovakijos teatras ir Skupa darė beužsimezgančiai šio meno teatrologijai. „S+H“ vaidinimų įkvėptas Pilkos tekstas kūrė „užnugarį“ būsimam Ušinsko teatrui, o į ateitį nukreiptos jo įžvalgos tebėra aktualios ir šiandien. Gal jau atėjo laikas tarpukario ir karo metų spaudoje išbartsytus tekstus surinkti į vieną leidinį – lietuvių lėlių teatro istorijos šaltinių antologiją? ■

¹ „Silvestras Dūdėlė“. Scenarijaus autorius Antanas Gustaitis, režisieriai Henrikas Kačinskas ir Vladas Fedotas-Sipavičius, dailininkas Stasys Ušinskas, kompozitorius Viktoras Kuprevičius, lėles ir dekoracijas gamino Ušinskas ir Petras Svidras. Vaidino Olga Mažeikytė, Monika Mironaitė, Jonas Kalvaitis, Napoleonas Nakas, Petras Zulonas. Premjera 1936-05-06.

² A. V., Marijonečių Teatras atidaromas gegužės 6 dieną, *Literatūros naujienos*, 1936-05-02, p. 2.

³ Atsidarė Marionečių teatras, Be parašo, *Trimitas*, 1936-05-07, p. 453.

⁴ Marijonečių (lėlių) teatras Klaipėdoje, Be parašo, *Vakarai*, 1936-07-12, p. 2.

⁵ Tavi, „Silvestras Dūdėlė“ (lietuviškas marijonečių teatras), *Rytas*, 1936-06-06, p. 2.

⁶ Profesionalaus lėlių teatro pradžia, Parengė Audronė Girdzijauskaitė, Kn. „Lėlė ir kaukė“. Sudarytoja A. Girdzijauskaitė, leidykla *Gervelė*, V., 1999, p. 110.

⁷ Ten pat.

⁸ Vidos Narščiuvienės sudaryta Lietuvos profesionaliojo lėlių teatro bibliografija apima 1929–1998 metų laikotarpį (kn. „Lėlė ir kaukė“, V., 1999, p. 237–284).

⁹ Šiek tiek papildytą S. Ušinsko Marionečių teatro bibliografiją rasime Janinos Černevičienės sudarytoje rodyklėje „Kauno valstybinis lėlių

- teatras 1958–2007“ (Kaunas, 2008, p. 4–7, www.kaunoleles.lt), bet duomenų apie J. Skupos gastroles tarpukariu ten irgi nėra.
- ¹⁰ Dalia Bukelevičiūtė, Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1938 metais, V., Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- ¹¹ Ten pat, p. 292.
- ¹² Denisa Kirschnerova, Spejbl a Hurvinek... na nitkách osudu, Brno: Computer Press, 2010. Šiuo metu „S+H“ likimas „kabo ant plauko“: kone prieš dešimtmetį prasidėjęs teismo procesas dėl populiariųjų Skupos personažų nusavinimo tęsiasi iki šiol ir kyla grėsmė, kad teatras bus sunaikintas.
- ¹³ Steigiamas Marioniečių teatras Kaune, Be parašo, *Literatūros naujienos*, 1935-04-15, p. 2.
- ¹⁴ Kaune steigiamas marioniečių teatras, Be parašo, *Moksleivis*, 1935 (gegužės mėn.), Nr. 5, p. 157.
- ¹⁵ Meno kronika, Be parašo, *Meno dienos*, 1935-05-20, p. 14.
- ¹⁶ Steigiamas Marioniečių teatras Kaune, *Literatūros naujienos*, 1935-04-15, p. 2.
- ¹⁷ Meno kronika, ten pat.
- ¹⁸ Ten pat.
- ¹⁹ Atvyko „Spejbl“, Be parašo, *Lietuvos aidas*, 1935-05-23, p. 10.
- ²⁰ Teatro „S+H“ buklete nurodyta, kad spektaklio „Hurvinek na Baltu“ vaikams skirta versija vaidinta 156 kartus, suaugusiesiems – 159!
- ²¹ „Spejbl a Hurvinek“ dar atvyks? Be parašo, *Lietuvos aidas*, 1935-06-04, p. 10.
- ²² Laiškas ir bukletų kopija saugomi R. Driežio asmeniniame archyve.
- ²³ Pokariu S. Ušinskas dar bandė prikelti savo marionetes, lėlių teatrą vadinamas „skulptūrų teatru“. Kai XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje teatrologai lėlių teatre ėmė absoliutinti nežodines išraiškos priemones, Vilniaus teatro „Lėlė“ įkūrėjas B. Lukošius primindavo „žodingus“ ir kartu „lėliškus“ Skupos „S+H“ pasirodymus...
- ²⁴ J. Skupa, Kaip atsirado „Spejbl“, *Meno dienos*, 1935-05-20, p. 11–12, Versta iš Josef Skupa, Jak vznikl Spejbl, In: *Plzeňské loutkové divadelko (Prof. Jos. Skupa) Spejbl a Hurvinek*.
- ²⁵ Jiří Trnka (1912–1969) – animacinio kino klasikas, tapytojas ir knygų iliustratorius. Kūrybinį kelią pradėjo Skupos teatre, o 1936 m. Prahoje įsteigė savo lėlių teatrą. Kaune 1935 m. rodyto spektaklio lėles kūrė trys dailininkai: J. Skupa, J. Trnka ir Gustavas Nosekas.
- ²⁶ Stasys Pilka, Čekų marioniečių teatras ir jo atstovo „Spejbl“ Kauno gastrolių, *Naujoji Romuva*, 1935-06-02, p. 481–482.
- ²⁷ Sergejus Obrazcovas (1901–1992) – žymiausias SSRS lėlininkas, nuo 1931 m. iki mirties vadovavo Maskvoje įkurtam Centriniam lėlių teatrui. Žodis „centrinis“ savaime reiškė „pavyzdinis“, t. y. teatras, į kurį privalu lygiuotis. Pokariu Maskvos pavyzdžiais rėmėsi visa oficialioji okupuotos Lietuvos kultūra. 1946 m. Vilniaus valstybinio lėlių teatro premjerą – D. Čiurlionytės „Kiškį drąsuolį“ recenzavęs Borisas Daugvietis pavadino Obrazcovo teatrą „geriausiu pasaulyje“...
- ²⁸ Profesionalaus lėlių teatro pradžia, Kn. „Lėlė ir kaukė“, V., 1999, p. 110.
- ²⁹ Jaunųjų teatro spektakliams scenografiją kūrė S. Ušinskas.
- ³⁰ Dalia Gudavičiūtė, Vilniaus ir Kauno lėlių teatrai, Kn. „Lietuvių tarybinis dramos teatras: 1957–1970“, V., 1987, p. 299.
- ³¹ J. Butėnas, Lietuvių teatras Vilniuje 1900–1918, Kaunas, 1940, p. 53.
- ³² Marek Waszkiel, Vilniaus lėlininkai, *Menotyra*, 2008, Nr. 4, p. 2.
- ³³ В. Кулешова, Стасис Ушинскас, М., 1973, p. 46.
- ³⁴ Stasys Ušinskas, Lėlių ir kaukių teatras, Sudarytoja Daiva Krutulienė, LTMKM, V., 2005.
- ³⁵ Преклонно-непреклонный возраст, Janą Maliką kalbina Eduardas Vavruška, *Teatr чудес*, М., 2001, Nr. 1, p. 38.
- ³⁶ Iki mūsų dienų išlikusios senųjų laikų lėlės padarytos iš patvaresnių medžiagų (medis, papjė mašė), bet pirštinių lėlių galvos buvo lipdomos ir iš vaško, drožiamos iš daržovių. Maždaug 1927 m. Šiauliuose Mokytojų seminarijoje „lėlių ratelį“ vedęs dailininkas Gerardas Bagdonavičius lėlėms galvas irgi drožė iš daržovių.
- ³⁷ Balys Lukošius, Apie kolegą Stasį Ušinską, Kn. „Lėlė ir kaukė“, V., 1999, p. 114–115.
- ³⁸ Profesionalaus lėlių teatro pradžia, Kn. „Lėlė ir kaukė“, V., 1999, p. 112.
- ³⁹ Steigiamas Marioniečių teatras Kaune, *Literatūros naujienos*, 1935-04-15, p. 2.
- ⁴⁰ Balys Lukošius, min. veik., p. 117.
- ⁴¹ Lėlių teatras, Be parašo, *Vakarai*, 1936-07-16, p. 8. Šiame tekste klaidingai nurodytas čekų gastrolių laikas.
- ⁴² Lietuvos profesionalusis lėlių teatras savo amžių skaičiuoja nuo 1936-05-06 Kaune atidaryto Marioniečių teatro. Jo 50-mečiui skirtas minėjimas vyko 1986-05-05 Vilniuje, Menininkų rūmuose (dabar – Prezidentūra). Vakarą vedė Audronė Girdzijauskaitė. Stasio Ušinsko amžininkų ir bendražygių – Vytauto Maknio, Vlodo Sipavičiaus, Olgos Mažeikytės – prisiminimai atspausdinti knygoje „Lėlė ir kaukė“ (p. 108–113).
- ⁴³ Profesionalaus lėlių teatro pradžia, Kn. „Lėlė ir kaukė“, V., 1999, p. 110.
- ⁴⁴ Ten pat, p. 113.

Vyngantas VAREIKIS, Vytautas JOKUBAUSKAS

SU KUO LIETUVA RENGĖSI KARIAUTI TARPUKARIU?

Apibendrinamasis išvadas įprasta daryti remiantis tuo, kas jau įvyko, tačiau atskirais istoriniais laikotarpiais egzistuoja ir kitokios raidos galimybės – tai susiję tiek su skirtingomis geopolitinėmis orientacijomis, tiek su tuo, kas yra laikoma potencialiais sąjungininkais ir priešais. Remiantis dabartine geopolitine logika, kai pagrindiniu pavojaus šaltiniu ir potencialia priešininke įprasta vadinti Rusiją, kuri aktyviai realizuoja savo politiką forsuodama geokultūrinę informacinę sklaidą ir užnėrusi „Gazprom“ apynasrį, o juoba turint omenyje 1940 m. okupaciją, terorą ir trėmimus, atrodytų, kad ir prieš karą Sovietų Sąjunga buvo pagrindinis karinis ir politinis Lietuvos priešas, kėlęs mirtiną grėsmę valstybės nepriklausomybei.

Beje, nemažai lenkų emigracijos autorių po karo pabrėždavo, esą didžiausią grėsmę jų šaliai kėlė vokiečiai, nors prieš karą, pasak rašytojos Barbaros Toporskos, niekas negirdėjo apie kažkokius prevencinius karo su Vokietija planus. Diskusijos visuomenėje virė apie galimą prevencinį smūgį bolševikinei Sovietų Sąjungai ir, žinoma, bendromis jėgomis su Vokietija.

O tuometines Lietuvos visuomenės nuotaikas taktiškai apibūdino Vincas Rastenis. Emigracinėje spaudoje jis rašė apie „nepaprastą įsidrąšinimą“ ir „beveik apyaklį pasitikėjimą Lietuvos „laiminga žvaigžde“. Mes be Vilniaus nenurimsim (išdavikas tas, kas sveikinsis ar kalbės su bet koku lenku, kol Lenkija neatidavė mums Vilniaus!), mes nedelsiant atlietuvinšim Klai-pėdos kraštą, dėl bolševikų nėra ko sielotis, jie nieko

Lietuvai nedarys [...] Vyravo įsitikinimas, nors apčiuopiamais ir realiai įmanomais planais dar dažniausia ir neparemtas, kad patriotiniai lietuvių tautos idealai vis tiek „kaip nors“ turi realizuotis, tam kliūtis sudarančios jėgos turi nusilenkti.“¹

Tačiau vertinti padėtį valstybėje pagal visuomenės nuotaikas yra viena, o pagal konkrečius planus, paremtus karine logika, resursais, geopolitiniu išskaičiavimu ir mobilizacijos galimybėmis, – visai kas kita.

Vokiečiai ir lenkai

Taigi kas buvo tas potencialus priešas XX a. 4-ajame dešimtmetyje, su kuo planavo kariauti tarpukario Lietuva prieš pat kruvinas sutemas? Poetas Jonas Aistis emigracijoje aprašė tokį epizodą: „1939 m. rudenį, važiuojant iš Kauno autobusu į tėviškę, atsisėdo šalia puskarininkis ir užkalbino. Pasirodo, jis buvo gretimo kaimo vaikinai, liktinis puskarininkis, tarnavęs zenitinės artilerijos dalinyj. Išėjo kalba apie lenkų ultimatumą. Paašškėjo, jo dalinio nekantriai laukta karo veiksmų: pro mus būtų nepraskridęs nė vienas lenkų lėktuvas, mes būtume parodę savo šaltą kraują ir visus, rupūžes, būtume ištaškę ore... Tai buvo paprastas kaimo bernelis, baigęs vien pradžios mokyklą, bet modernus kareivis, įtikėjęs technika... Esu tikras, kad jis būtų atlikęs savo pareigą tėvynei geriau negu kariuomenės vadas. Kiek vėliau sutikau radiofone ponį Antaniną Bikevičiūtę-Gučiuvienę. Ji man nusiskundė lietuviais:

Sovietų karo laivų vizitas Klaipėdoje 1929 m.

– Velnias, tie mūsų vyrai visai niekam netikę... Nesimuša.

– Su kuo, ponias, jie turėtų muštis? – paklausiau.

– Su visais... Su lenkais, su vokiečiais ir su rusais... Ne dėl to, kad tai būtų smagu, bet kad reikia...²

Atidėkime retorinį klausimą, ar reikėjo priešintis, keliant pavojų šalies valstybingumui, kuris vis tiek buvo prarastas po metų, ir tautos, kuriai vėliau kliuvo didžiuliai egzistenciniai išbandymai, likimui. Hegelio žodžiais tariant, istorija vyko taip, kaip ir turėjo vykti, tačiau įdomu pažvelgti, kokios buvo Lietuvos galimybės kariniu požiūriu.

Remdamasis ilgamečių tyrimų rezultatais, istorikas Alfredas Erichas Sennas 1969 m. padarė išvadą, kad beveik dvidešimt metų Lietuva stovėjo revizionistinių jėgų (Vokietijos ir Sovietų Sąjungos) pusėje. Diplomatai ir politikai operavo naivia prielaida, esą keičiantis Rytų Europos sienoms šalis daug laimėtų, todėl kratėsi net minties, kad poversalinės tvarkos pakeitimas reikštų nepriklausomybės pabaigą ir kad Lietuvos nepriklausomybė vienokiu ar kitokiu būdu priklauso nuo Lenkijos nepriklausomybės.³

1936 m. kariuomenės Generalinio štabo karininkai – I skyriaus mokymo dalies vedėjas pulkininkas leitenantas Leonas Rupšys ir IV skyriaus viršininkas plk. Int. Bronius Gertus, aptardami Lietuvos pakrančių apsaugą, pabrėžė, kad esamuoju momentu svarbiausias priešas būtų vokiečiai.⁴ Tais pačiais metais Lietuvos užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis ir krašto apsaugos ministras plk. Stasys Dirmantas per konfidencialius pokalbius su D. Britanijos karo ata-

šė mjr. C. S. Vale'ū neslėpė, kad, nepaisant teritorinių ginčų su Lenkija, potencialiausiu pavojaus šaltiniu jie laiko Vokietiją, o konflikto atveju paramos tikisi gauti ne tik iš Talino, Rygos, Maskvos, bet ir iš Varšuvos.⁵

Lietuvos kariuomenės operacijų plane Nr. 2 „V+L“ (Vokietija + Lenkija) buvo konstatuota: „Vokiečiai, reikia manyti, sieks užgrobti Lietuvos plotus, per kuriuos vėliau galėtų veržtis gilyn į rytus. Lenkai sieks prisijungti plotus, kurie duotų jiems kitą platesnį priėjimą prie jūros ir tuo palengvintų jiems opų Dancigo koridoriaus klausimą. [...] Greičiausiai pirmieji puls vokiečiai, lenkai bus paskatinti išnaudoti progą – pamokyti „nesukalbama“ kaimyną.“⁶ Operacijų plane Nr. 3 „L“ (Lenkija), parengtame 1937 m., rašoma, kad pagrindinis eventualaus Lenkijos puolimo tikslas – pagerinti savo strateginę padėtį, jei kiltų karas su SSRS arba Vokietija, o galimybė, kad konfliktas kils dėl lenkų siekio išplėsti valstybės teritoriją arba gauti naują išėjimą prie Baltijos jūros, laikyta mažai tikėtina.⁷ Dar viename Lietuvos kariuomenės operacijų plane Nr. 1 „V“ (Vokietija) buvo apsvarstyti trys galimi Vokietijos puolimo tikslai. Pirmas – plataus masto veržimasis į rytus, toks, koks

ir prasidėjo 1941 m. birželį, antras – lokalus puolimas, siekiant užimti Lietuvos teritoriją, o trečias – veiksmai, siekiant užimti tik Klaipėdos kraštą.⁸

Kariuomenės vadas gen. št. plk. Stasys Raštikis 1937 m. raporte krašto apsaugos ministrui plk. Stasiui Dirmantui konstatavo: „Labai sunku prileisti, kad sustiprėjusi Vokietija paliktų jos niekinamai Lietuvai Klaipėdos kraštą. Vokietijos pavojui eliminuoti priemonių nėra. Yra priemonių tik jam nutęsti į tolimesnę ateitį, o tos priemonės yra kiek galima stiprinti savo karinį pajėgumą ir suartėti su valstybėmis ir jų blokais, kurie suinteresuoti Vokietijos pažabojimu.“⁹

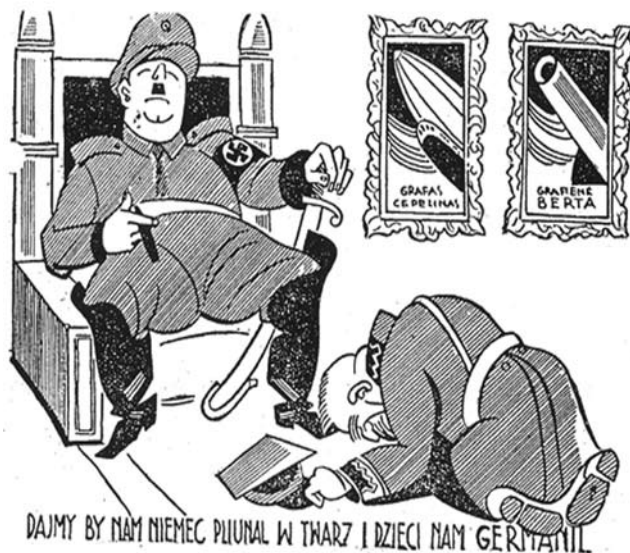
Akivaizdu, kad, nepaisant viešojoje erdvėje paplitusios antilenkiškos retorikos, pagrindiniu kariniu Lietuvos priešu XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje kariškiai laikė Vokietiją. Kartu kariuomenės štabo 1935 m. direktyvoje teigiama, kad „apie atskirą Lietuvos karą su Vokietija ar Lenkija niekas rimtai negalvoja“¹⁰.

Taigi išsiaiškinus, su kuo planavo kariauti Lietuva, kyla klausimas, kas galėjo būti jos sąjungininkai?

Jau minėtame operacijų plane Nr. 1 „V“, jei kiltų karas su Vokietija, buvo numatyta trauktis šiaurės–rytų kryptimi, o pasiekus valstybės sieną internuotis Latvijoje arba bandyti per Vilniaus kraštą prasiveržti į Sovietų Sąjungą.¹¹ Paskutinė (septinta) Lietuvos kariuomenės gynybinė riba pagal planą „V“ žemėlapyje buvo pažymėta ties ežerų Čičirys–Avilys–Luodis–Dysnai ir Dysnos upės riba, t. y. jau už Lietuvos–Lenkijos administracinės ribos.¹²

Lietuvos kariuomenės vadas Stasys Raštikis emigracijoje rašė: „Didesnės ar mažesnės dalies ar net ir visos savo valstybės teritorijos neišvengiamas laikinas praradimas, išsaugojus savo vyriausybę ir kariuomenę, neturėtų bauginti, nes tai būtų pateisinama dideliu tikslui pasiekti.“¹³

Operacijų planas Nr. 2 „V+L“ buvo skirtas Vokietijos ir Lenkijos bendros agresijos atvejui, jei Latvija liktų neutrali, o SSRS būtų nusiteikusi draugiškai. „B“ variantas buvo parengtas svarstant, kaip reikėtų elgtis, jeigu kiltų Lenkijos ir Vokietijos karas prieš SSRS, o Lietuva būtų įtraukta į karo veiksmus. Plane konstatuota, kad Latvijai išlikti neutraliai niekaip nepavyks, nes didžiosios kaimynės, išplieskus konfliktui, nepaisys mažų šalių neutralite-

Maršalas Piłsudskis prie Hitlerio kojų. Lietuvių karikatūra. 1935

to. Išeity, kad Lietuvos ir Latvijos tikslas vienas – išsaugoti nepriklausomybę, todėl jos turėtų derinti savo politiką ir kartu stoti vienos iš kariaujančių valstybių pusėn. Buvo numatyta, kad, kilus konfliktui tarp didžiųjų šalių, Lietuvos kariuomenės mobilizacija prasidės iš anksto, nelaukiant invazijos. Taip pat konstatuota, kad labiau tikėtinas Vokietijos kariuomenės puolimas, tad gintis planuota pagal operacijų planą Nr. 1 „V“ – pasienyje su Lenkija paliekamos priedangos rinktinės, o priešui leidžiama užimti Suvalkiją. Operacijų plane padaryta atvira ir tiesi išvada: „Esame maža, silpnai ginkluota valstybė. Ginkluota jėga atsilaikyti prieš bendrą vokiečių ir lenkų puolimą negalėsime. Toks karas reikštų mums tikrą ir neišvengiamą katastrofą. Mūsų diplomatija privalo su lenkais arba su vokiečiais įgyvendinti gerus santykius ir laiduoti mūsų rytų arba vakarų sienų saugumą.“¹⁴

Tokia terminologija byloja, kad Kariuomenės štabas kritiškai vertino savo galimybes konflikto dviem frontais atveju. Iš operacijų planų aiškėja, kad Sovietų Sąjunga laikyta strategine partnere ir nesunku nuspėti, kurios valstybės pusėn buvo planuojama stoti, kilus regioniniam konfliktui. Operacijų plane Nr. 3 „L“ atsirado teiginys, esą konflikto su Lenkija būtų galima išvengti „jei SSSR vyriausybė duotų lenkams aiškiai suprasti, kad prie Lietuvos

užgrobimo neprileis, ir tuo pat metu imtų demonstruoti savo jėgomis rytiniam Vilniaus koridoriaus pasieny. [...] Naudinga būtų, kad lenkams pradėjus pulti Lietuvą, SSSR kariuomenė ateitų mums pagalbon, puldama lenkų jėgas iš užnugario“¹⁵.

„Strateginis“ partneris ir planas „R“

Nėra jokių įrodymų, kad Lietuva iki 1939 m. rugsėjo mėn. būtų svarčiusi apie galimą konfliktą su Sovietų Sąjunga, kurią laikė potencialia (nors ir nepatikima) sąjungininke Vilniaus byloje. Nebuvo jokių prevencinių karinių planų kaip nebuvo ir bendros sienos iki 1939 m. rudens. Pasak Vytauto Žalio, orientacija į Sovietų Sąjungą nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžios tapo svarbiausiu Lietuvos užsienio politikos prioritetu ir kone vieninteliu resursu.¹⁶

Viešojoje politinės propagandos erdvėje pagrindiniu Lietuvos priešų dėl įsisenėjusios Vilniaus krašto problemos buvo laikoma Lenkija. Net stiprėjant Vokietijos grėsmei ir abiem kaimyninėms šalims 1938 m. užmezgus diplomatinius ryšius, santykiai tarp jų šilo labai pamažu. Padėtis pasikeitė tik tada, kai lenkų kariai pasirodė Lietuvoje, bet jau kaip internautieji belaisvių stovyklose, o Vil-

nias atiteko Lietuvai, bet kartu ji buvo priversta priimti ir Raudonosios armijos bazes.

Vertėtų atkreipti dėmesį, kad Antanas Smetona, Juozas Tūbelis, Juozas Urbšys ir kiti valstybės veikėjai kritiniu atveju buvo labiau linkę „šlietis“ prie rusų negu prie vokiečių. Smetona, kurį sovietų istoriografija apšaukė „fašistu“, nacizmą vertino iš esmės neigiamai, jo ideologijoje išvelgė didžiulę grėsmę Lietuvai. 1934 m. sakydamas kalbą skautams, jis teigė, kad su tautiškumu konkuruoja dvi kitos srovės: socializmas, grindžiamas marksizmu, ir rasizmas. Rasizmas, anot jo, „nepripažįsta tautų lygybės, jis skelbia, kad vienos tautos turinčios tarnauti kitoms. Rasizmas skelbia tautiško egoizmo dėsny, taigi atmeta ir visuotinišką dorovę. Jis karingas, jam kas stipresnis, tas ir lygesnis. Jo tikslas – karas, o ne taika. Jam savo tėvynei reikia aklaui tarnauti, o svetimą, kitų tėvynę, jei tik inveiks, gali sunaikinti“¹⁷. Smetona skeptiškai vertino vokiečių galimybes, manė, kad karą laimės Vakarų sąjungininkai. Po to, kai 1939 m. balandį Didžioji Britanija suteikė Lenkijai saugumo garantijas, į šių garantijų zoną įtraukusi ir Lietuvą, Kaunas, apie tai žinodamas, neprotestavo, o tai byloja apie geopolitinę politinių šalių lyderių orientaciją – šlietasi prie Vakarų demokratijų. 1939 m. rugsėjo mėnesį lietuviai garbingai atsilaikė prieš vokiečių gundymus įsiveržti į Lenkiją ir atsiimti Vilnių.

Lietuvos kariuomenės štabo viršininkas gen. št. plk. Jonas Černius (antras iš kairės) kalbasi su Sovietų Sąjungos generalinio štabo viršininku maršalu Aleksandru Jegorovu (pirmas iš kairės) Kauno karo muziejaus sode Lietuvos Nepriklausomybės iškilnių metu, 1937 m. vasario 16 d. (N. Gaulios nuotrauka). Trimitas, 1937 m. vasario 18 d. Nr. 7

tiesiogiai patvirtina kai kurie archyviniai dokumentai. Po to, kai naciai ir sovietai sutriuškino ir pasi-

Savitarpio pagalbos sutarties sudarymas 1939 m. spalio 10 d. ir Raudonosios armijos įgulių įvedimas, atrodytų, neturėjo sukelti šoko Lietuvos kariuomenės štabui – juk suartėta su ilgamete strategine gynybos partnere. Ar sovietai kėlė grėsmę ir kaip ketinta ją atremti? Kad buvo parengtas Lietuvos kariuomenės planas („R“), nukreiptas prieš sovietų kariuomenę, atsiminimuose užsimena buvęs kariuomenės vadas Stasys Raštikis, diplomatas plk. Kazys Škirpa ir plk. ltn. Kazys Ališauskas.¹⁸ Tačiau, plk. ltn. Juozo Listopadskio teigimu, okupacijos išvakarėse visi kariniai dokumentai, susiję su sovietais, buvo sunaikinti.¹⁹

Kad būta priedangos plano „R“, netiesiogiai patvirtina kai kurie archyviniai dokumentai. Po to, kai naciai ir sovietai sutriuškino ir pasi-

dalijo Lenkiją, o tarp Lietuvos ir SSRS atsirado bendra siena, tikėtina, kad operacijų planas Nr. 3 „L“ (Lenkija) buvo pakoreguotas ir virto planu „R“ (raudonieji rusai).²⁰ Bet ir po 1939 m. spalio 10 d., kai pasirašyta savitarpio pagalbos sutartis su SSRS, vieninteliu „oficialiu“ Lietuvos priešu buvo laikoma Vokietija, o Raudonosios armijos dalys esą turėjo pridengti Lietuvos kariuomenės sparnus. Generalinis štabas planavo, kad Vokietijos puolimo atveju Lietuvos kariuomenė gins apie 150 km ilgio ruožą palei Dubysą ir Nemuną, nuo Bazilionų iki Rumšiškių, o Suvalkiją ir Dzūkiją palei Nemuną gins Raudonoji armija.²¹ Šiame regione buvo trys sovietų bazės – Prienuose, Alytuje ir Gaižiūnuose. Šiauriau lietuvių pozicijų – Ventos upę ir Šiaulių geležinkelio mazgą turėjo ginti Latvijos kariuomenė, nors neaišku, ar šis planas buvo suderintas su pačiais latviais.²² Latvijos teritorijoje, į šiaurę nuo Lietuvos planuojamų pozicijų, Liepojos–Priekulės–Ežerės rajone, taip pat buvo įsikūrę Raudonosios armijos daliniai. 1940 m. vasario mėnesį Lietuvos vyriausybės posėdyje buvo nutarta priešintis sovietams ginklu, jeigu to prireiks, nors kartu konstatuota, kad atremti Raudonosios armijos puolimą Lietuvos kariuomenė nepajėgi. Buvo nuspręsta per tris mėnesius parengti atitinkamą planą, perdislokuoti dalinius ir paskirti jiems patikimus vadus. Tačiau šis vienbalsiai priimtas Vyriausybės nutarimas taip ir nebuvo įgyvendintas.²³

1940 m. kovo 13 d. Kariuomenės štabo Organizacijos ir mobilizacijos skyrius išreiškė pageidavimą aptarti operacinį planą prieš SSRS, nes Operacijų skyrius visiškai neskiria tam dėmesio, akcentuodamas tik planą „V“.²⁴ Tačiau net vis didėjančios grėsmės akivaizdoje (tą pačią kovo 13 d. 11 val. įsigaliojo paliaubos tarp Suomijos ir SSRS, tad nukraujavusiai Suomijai Žiemos karas baigėsi, o Raudonoji armija galėjo telkti jėgas kitur) jokių realių veiksmų, kad būtų pasirengta atremti sovietų grėsmę, štabas nesinėmė, daliniai liko savo vietose, o naujų planų rengimas buvo atidėtas. Kyla klausimas kodėl?

Brolių latvių planai

Latvijos strateginė padėtis gerokai skyrėsi nuo mūsų. Latviai turėjo bendrą 351 km sieną su sovietais ir iš esmės laikė Sovietų Sąjungą eventualia ir pagrindine ka-

riniu grėsme šalies suverenitetui. Kaip minėjome, Lietuvos kariuomenės operacijų plane Nr. 2 „V+L“ buvo konstatuota, kad, kilus regioniniam konfliktui, Latvija likti neutrali jokiū būdu negalės. Skirtingi galimų agresorių keliamos grėsmės vertinimai neleido Lietuvai karinio saugumo srityje suartėti su šiaurinėmis savo kaimynėmis – su Latvija, o ypač su Estija.

1937 m. latvių parengtas 4-as operacijų planas turėjo tris variantus: „A“ (*Austrumi*, liet. rytai), „D“ (*Dienvidi*, liet. pietūs) ir „K“ (*Kopējais*, liet. bendras). Pagal planą „A“, kilus karui su SSRS, pasienio apsaugos batalionai ir gynėjai, traukdamiės Lubano ežero–Aiviekstos upės pagrindinės gynybinės linijos link, turėjo ginti apie 250 km pločio ruožą.²⁵ Latvijos kariuomenė rytuose numatė gintis Krustpilio–Lubano ežero–Pededzės upės ribose. Stiprindami savo pozicijas latviai planavo išnaudoti palankias gamtines sąlygas – Lubano ežerą ir Pededzės miškų masyvą. Buvo planuojama net užtvindyti pelkėtas teritorijas aplink Lubano ežerą.²⁶ Jeigu Vokietija užpultų Lietuvą, Latvija irgi planavo įsitraukti į karo veiksmus mūsų pusėje, tačiau tą reikėtų vertinti ne kaip sąjungininkės paramą, bet kaip prevencinius veiksmus, nes vokiečiai netrukus pultų, matyt, ir Latviją. Latvių gynybinis planas „D“ buvo parengtas 1938 m. po Austrijos anšliuso ir suderintas su Lietuvos kariuomenės štabu.²⁷ 1938 m. liepos 2 d. Latvijos kariuomenės vadas generolas Krišjānis Berķis išleido direktyvą Nr. 102, kuria patvirtino operacijų planą „D“. Latvijos kariuomenės štabo skaičiavimais, Vokietijos armija, įsiveržusi į Lietuvą, Kuršo pasienį pasieks per 3 dienas, o šalies gilumoje atsidurs per 7 dienas. Latvija, mobilizavusi savo kariuomenę, planavo 4 pėstininkų divizijas išdėstyti Lietuvos teritorijoje, palei Bartuvos upės–Skuodo–Sedos–Kuršėnų–Šiaulių–Panevėžio liniją.²⁸ Mobilizacija Latvijoje turėjo vykti centralizuotai ir labai apgalvotai, remiantis ne teritoriniu, bet „politiniu“ principu, kai mobilizuojami tik patikimi atsargos kariai. Apie 50% dalinių turėjo pasirengti per 48 val., likusieji – per 4–5 dienas.²⁹

Planas „K“, skirtas galimai grėsmei iš rytų ir vakarų atremti, buvo galutinai parengtas 1940 m. vasario mėn., o kovo 12–15 d. Latvijos kariuomenės štabas vykdė mokymus naujam planui įgyvendinti.³⁰ Štabo viršininkas gen. Hugo Rozenšteinas rengti planą pra-

dėjo po to, kai Latvijos vakarinėje dalyje pagal 1939 m. spalio 5 d. sutartį įsikūrė Raudonosios armijos įgulos. Buvo parengtas ne tik naujas operacijų, bet ir mobilizacijos planas, konflikto su SSRS atveju latviai planavo gintis vakaruose palei Ventos upę. Kariuomenė apie 130–150 tūkst. vyrų turėjo mobilizuoti per 29 valandas.³¹ Tačiau brolių latvių planai taip pat liko stalčiuje.

Finalas

1939 m. lapkričio 22 dieną buvo sudaryta paskutinė tarpukario Lietuvos vyriausybė, vadovaujama Antano Merkio. Naujasis ministras pirmininkas atvirai nemėgo kariuomenės vado Stasio Raštikio, todėl tai, kad šis kariuomenės reformatorius 1940 m. pradžioje pasitraukė iš pareigų, kurias ėjo daugiau nei 5 metus, galėjo būti iš dalies ir Merkio „nuopelnas“. Divizijos generolo Vinco Vitkausko kandidatūrą į kariuomenės vadus 1940 m. pradžioje pateikė pats Merkys, nors krašto apsaugos ministras brigados generolas Kazys Musteikis siūlė kitų dviejų generolų – Stasio Pundzevičiaus arba Miko Rėklaičio – kandidatūras. Merkio protekcija nebuvo netikėta, juolab kad 1923–1924 m. jis su Vincu Vitkausku tarnavo viename dalinyje.³² Maskvoje kariuomenės vado pasikeitimas buvo sutiktas ramiai, pasidžiaugta, kad naujoji kariuomenės vadovybė liks lojali spalio 10 d. sutarčiai.³³ Raštikis prisiminimuose rašo, esą gen. Vitkauskas,

tapęs kariuomenės vadu, asmeniniame pokalbyje teigė „prisidėsiąs prie to, kad Smetona būtų pašalintas, kad apie tai jis jau esąs pasitaręs su savo bendraminčiais“³⁴. Kokių dar reikia įrodymų, kad paaiškėtų Vitkausko (kaip ir kitų penktosios kolonos atstovų) laikysenos 1940 m. birželį priežastys?

Vincas Vitkauskas buvo bene vienintelis tarpukario Lietuvos generolas, likęs tarnyboje po sovietinės okupacijos ir sėkmingai tarnavęs iki pat pensijos.³⁵ Jo brolių Juozą, tarnavusį Raudonojoje armijoje ir pasidavusį į nelaisvę, lietuvių tribunolas sušaudė 1919 m. gegužės pabaigoje. Po 1917 m. perversmo Vincą Vitkauską, tuo metu tarnavusį Rusijos armijos 5-ajame šaulių pulke Besarabijoje, kariai išrinko kuopos vadu ir delegavo į pulko komitetą.³⁶ Vadinasi, buvo prijauciantis bolševikams. Bet tai nesutrukdė jam kilti karjeros laiptais ir Lietuvos kariuomenėje. Artimesni jo kontaktai su sovietais galėjo užsimegztį 1933 m. gruodžio–1934 m. sausio mėnesiais ir kitų metų gruodį, kai plk. Vincas Vitkauskas lankėsi Maskvoje ir Leningrade, kad susipažintų su pėstininkų mokymo ir šaudymo organizavimu.³⁷ Kelionės į Sovietų šalį padarė jam gerą įspūdį.³⁸

Istoriografijoje esama užuominų, kad Antanas Merkys buvo sovietų slaptasis agentas slapyvardžiu „Sedoj“, užverbuotas XX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje.³⁹ Ernesto Galvanausko teigimu, Merkys „buvo analitikas, mėgęs mažareikšmius įvykius per daug vertinti, kaip sakoma: už medžio atsistojęs, miško nematė. Plačių polėkių, bet nelengvai juos įgyvendino. Pašaipos jam netrūko. Ir rimtai bešnekant, žiūrėk, įvels kokį rusišką posakį, kiek per rieboką lietuviškam skoniui“⁴⁰.

O provokiška visuomenės orientacija Baltijos šalyse sustiprėjo tik sovietų valdymo metais, ypač 1941 m. rudenį, kai Vokietijoje buvo įkurtas Lietuvos aktyvistų frontas. Vokiečiai, dar tik rengdamiesi karui su Sovietų Sąjunga, turėjo savų planų pasinaudoti Baltijos šalių gyventojų nuotaikomis, kurios taip ryškiai pasikeitė sovietizacijos metu. Žinoma, ne visų – žydams sovietai atrodė blogis, tačiau mažesnis negu tas, kuris gali užgrūti iš Vakarų. 1939 m. rugsėjo mėnesį prasidėjus karui, o Lietuvoje vykstant daliai kariuomenės mobilizacijai, lietuvių sau-

gumo tarnyba konstatavo, kad „žydai vis bijosi vokiečių okupacijos“⁴¹. Ir tai natūralu, kaip natūralu, kad skirtingų tautų kolektyvinėje atmintyje įsitvirtinę skirtingi to meto įvykių vertinimai.

Latvijoje vėliau buvo juokaujama, kad tai, ko vokiečiai nesugebėjo padaryti per 700 metų, sovietai padarė per metus...

Mitai

Seminare „Antrasis pasaulinis karas. Po 65 metų: istorinė atmintis ir politinė kova“, kuris šį rudenį vyko Kaliningrade, I. Kanto universiteto docentas Aleksandras Zolovas išdėstė populiarią Rusijos oficialiosios istoriografijos versiją, kad Lietuva, kaip ir kitos Baltijos šalys, buvo nedraugiškai nusistačiusi Sovietų Sąjungos atžvilgiu, orientavosi į Vokietiją, taigi geopolitinė padėtis lėmė, kad SSRS neturėjo kitos išeities kaip tik įvesti savo kariuomenę, beje, gavusi Lietuvos vyriausybės sutikimą.

Lietuvoje leidžiamo savaitraščio *Litovskij kurjer* redaktoriaus pavaduotojas Denisas Tarasenko, remdamasis keistu argumentu, kad „niekas nešaudė“, t. y. kad nebuvo jokių karo veiksmų tarp SSRS ir Lietuvos Respublikos, suabejojo, ar Lietuva 1940 m. apskritai buvo okupuota. Tačiau Hitleriui užimant Austriją ir Čekoslovakiją, taip pat „niekas nešaudė“, vis dėlto šiuos aktus Vakarų šalys vienareikšmiškai įvertino kaip aneksiją.

Rusijos atstovai, nors pripažįsta, kad buvo pasirašytas Molotovo–Ribbentropo paktas su slaptaisiais protokolais, vis tiek bando ir SSRS invaziją į Lenkiją 1939 m., ir Žiemos karą su Suomija, ir Baltijos šalių okupaciją teisinti sudėtinga geopolitine situacija ir Versalio sistemos griūtimi, esą „tokie jau buvę laikai“. Tačiau, kokie bus laikai, priklauso nuo to meto žmonių laikysenos.

Sovietinė istoriografija nuolat trimitavo apie provokišką „buržuazinių Pabaltijo vyriausybių“ orientaci-

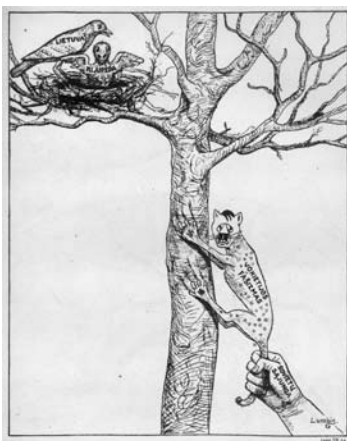
ją, siekdama politinių ir ideologinių tikslų. Bandyta įrodyti, kad Lietuvos politinis režimas tarpukariu buvo ideologiškai artimas vokiečių fašistams (tam praverė ir Izraelio Lemperto pasiūlyta koncepcija apie fašistinį režimą Lietuvoje, ir jo bruožų paieškos). Tad natūralu, kad „buržuaziniai nacionalistai“, nepaisydami lietuvių „liaudies“ interesų, buvo priešiški nusiteikę SSRS atžvilgiu. Natūraliai išplaukia ir 1940 m. birželio įvykiai – sovietinių karių „grobimai“, „draugiška“ sovietų pagalba ir „socialistinė revoliucija“ Baltijos šalyse. Mėgstama aptarti „buržuazinių nacionalistų“ vaidmenį hitlerinės okupacijos metais žudant „sovietinius žmones“ ir priešinant naujai santvarkai tuoj po karo. Tokia schema buvo sukurta dar pokariu, bet ir šiandieninėje Rusijoje daug

kas kartoja panašias tezes, gal tik eufemizmai kartais pakeičiami – vietoj „liaudies“ atsiranda tauta, vietoj „buržuazinių nacionalistų“ – „autoritarinė valstybė“, o vietoj „sovietinių piliečių“ – žydai.

Tame pačiame seminare fondo „Politika“, glaudžiai susijusio su fondu „Russkij mir“, prezidento patarėjas Aleksandras Naumovas, kalbėdamas apie 1940 m. politinę padėtį Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, naujai pritaikė... „dainuojančios revoliucijos“ terminą, pabrėždamas, kad sovietų kariuomenės vaidmuo per tuos įvykius nebuvo esminis, atseit tauta pati nuvertė smetoninį re-

žimą. Klausimas nėra toks jau paprastas. Išvalgusis Jonas Aistis rašė emigracijoje sutikęs nemažai „nėbylių patriotų, kurie iš visų spėkų smerkė bolševizmą ir garbino nepriklausomybę, o tada, kai rusai įvedė įgulas, džiaugėsi, kad esamomis sąlygomis diktatūra ilgai nepatversianti. Nėra ką sakyti, atspėjo, diktatūra nepatvėrė...“⁴²

Tik, deja, Smetonos valdymą, skambiai vadinamą diktatūra, pakeitė vienas nuožmiausių režimų, kokius tik matė tragiškasis XX amžius. ■

SSRS – mažųjų tautų nepriklausomybės gynėja. Prosovietinių karikatūrų autorius – JAV komunistas Lumbys

- ¹ Nepriklausoma Lietuva šiandieniniu įvertinimu, *Metmenų laisvieji svarstymai 1959–1989*, Vilnius, 1993, p. 263.
- ² Jonas Aistis, *Milfordo gatvės elegijos*, Vilnius, 1991, p. 440–441.
- ³ Alfred Erich Senn, Mintys apie Lietuvos istorijos studijas, *Metmenys*, 1969, Nr.18, p. 32–33.
- ⁴ 1936 m. gegužės 25 d. pasitarimo Kariuomenės štabe protokolas. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 165, l. 32–32 ap. l.
- ⁵ Vytautas Žalys, Lietuvos diplomatinės tarnybos ir kariuomenės vadovybės sąveika įtvirtinant Lietuvos valstybingumą 1923–1938 metais. *Lietuvos nepriklausomybei – 80. Straipsnių rinkinys*. Vilnius, 1999, p. 72.
- ⁶ Operacijų planas Nr. 2 „V+L“ 1937 m. sausio 12 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 994, l. 3–4.
- ⁷ Operacijų planas Nr. 3 „L“ 1937 m. kovo 31 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 995, l. 3.
- ⁸ Operacijų planas Nr. 1 „V“ 1937 m. vasario 8 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 993, l. 4.
- ⁹ Vytautas Žalys, Min. veik., p. 71.
- ¹⁰ Lietuvos valstybės finansų mobilizacijos planas karo metui, 1935 m. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 663, ap. l. 2.
- ¹¹ Operacijų planas Nr. 1 „V“ 1937 m. vasario 8 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 993, l. 9.
- ¹² Žemėlapis „V“ eilinės stabdymo ribos. Priedas Nr. 6. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 993, l. 24.
- ¹³ Stasys Raštikis, *Kova dėl Lietuvos*, T. 1. Vilnius, 1990, p. 325.
- ¹⁴ Operacijų planas Nr. 2 „V+L“ 1937 m. sausio 12 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 994, l. 3-30.
- ¹⁵ Operacijų planas Nr. 3 „L“ 1937 m. kovo 31 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 995, l. 4.
- ¹⁶ Vytautas Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*. T. 1, Vilnius, 2007, p. 531.
- ¹⁷ Antanas Smetona, Tautiškumas ir žmoniškumas. Kalba, pasakyta 1934 m. spalio 28 d. Lietuvių Studentų Skautų Korporacijai. *Lietuvos Aidas*, 1934 m. spalio 29 d. Nr. 247, p. 1.
- ¹⁸ Stasys Raštikis, *Lietuvos likimo kelias*. T. 4, Kaunas, 1996, p. 611.; Kazys Škirpa, *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti. Dokumentinė apžvalga*. Vašingtonas, 1973, p. 17.; Kazys Ališauskas, Stasio Raštikio atsiminimai. *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*. Nr. 171, 1973 m. liepos 28 d., p. 2.
- ¹⁹ Juozas Listopadskis, *Laisvės ir vergovės metai*. Vilnius, 1993, p. 66, 73–79.
- ²⁰ Plačiau apie „R“ planą: Vytautas Žalys, Ar rengėsi kariauti su TSRS Pabaltijo valstybės. In *Kultūros barai*, 1988, Nr. 8, Vilnius, p. 59.
- ²¹ Scheminis operatyvinis planas. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 591, l. 37.
- ²² Vytautas Žalys, Ar rengėsi kariauti..., p. 59.
- ²³ Gediminas Galva, *Ernestas Galvanauskas: politinė biografija*. Čikaga, 1982, p. 403–404.
- ²⁴ Vytautas Žalys, Ką byloja Lietuvos kariuomenės štabo dokumentai. *Kalba Vilnius*, 1989 m. birželio 23 d.
- ²⁵ Urmas Salo, Militārā plānošana Igaunijā 20. gadsimta trīsdesimtajos gados. In *Latvijas kara muzeja gadagrāmata*. Nr. 3. Sas. J. Ciganovs. Rīga, 2002, l. 93–103.
- ²⁶ *Latvija ontrajā pasaules karā (1939–1945)*. D. Bleire, el. al. Rīga, 2007, l. 96.
- ²⁷ Aivars Pētersons, *Krustugnis. 60 gadus no tautas slēptais 1940–1945*. Rīga, 2007, l. 86.
- ²⁸ Latvijos kariuomenę po mobilizacijos turėjo sudaryti 7 PD, 1 rezervinė PD, 143 418 karių (iš jų apie 110 000 priklausė koviniams daliniams): V. Kuzmins, Latvijos bruoto spėku mobilizācijas un aizsardzības plāni 1939. gada beigās–1940. gada sākumā. In *Militārais apskaits*. Red. K. Krēsliņš. 2009, Nr. 3/4, l. 49-56.
- ²⁹ V. Kuzmins, Latvijos bruoto spėku mobilizācijas un aizsardzības plāni 1939. gada beigās–1940. gada sākumā. In *Militārais apskaits*. Red. K. Krēsliņš. 2009, Nr. 3/4, l. 49–56.
- ³⁰ Aivars Pētersons, Min. veik., l. 86–87.
- ³¹ Rihards Treijs, *Latvijas ģenerāļi. Armijas komandieri un štāba priekšnieki 1918–1940*. Rīga, 2006, l. 239.
- ³² Vytautas Jasulaitis, *Lietuvos kariuomenės artilerijos pulkininkas Vincas Jasulaitis*. Vilnius, 1998, p. 80.
- ³³ СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Т. 1. А. Каспаравичюс; Ч. Лауринавичюс; Н. Лебедева. Vilnius, 2006, с. 46.
- ³⁴ Stasys Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*. T. 1, Vilnius, 1990, p. 680.
- ³⁵ Vincas Vitkauskas nuolatos buvo renkamas Lietuvos SSR ir SSRS Aukščiausios Tarybos deputatu, dirbo vyr. dėstytoju K. Vorošilovo generalinio štabo akademijoje, vėliau Kauno politechnikos institute, buvo komunistų partijos narys.: Vincas Vitkauskas, *Raštai*. Vilnius, 1988, p. 167–168.
- ³⁶ Gintautas Surgailis, *Lietuvos kariuomenės vadai*. Vilnius, 1992, p. 167–175.
- ³⁷ Vincas Vitkauskas, *Raštai*. Vilnius, 1988, p. 166–167.
- ³⁸ Algimantas Kasparavičius, Lietuvos kariuomenė Maskvos politinėse ir diplomatinėse spekuliacijose (1920–1936). In: *Lietuvos nepriklausomybei – 80. Straipsnių rinkinys*. Vilnius, 1999, p. 38.
- ³⁹ Ten pat, p. 40.
- ⁴⁰ Gediminas Galva, *Ernestas Galvanauskas: politinė biografija*. Čikaga, 1982, p. 400.
- ⁴¹ VSD 1939 m. rugsėjo 21 d. biuletėnis Nr. 205. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 140.
- ⁴² Jonas Aistis, *Milfordo gatvės elegijos*, Vilnius, 1991, p. 454.

STASIO LOZORAIČIO KETURIOS ATMINTINĖS, RAŠYTOS 1945–1947 m., IR RANKRAŠTIS „PRAEITIES ŠEŠĖLIAI“

Stasys Lozoraitis prieš karą buvo vienas žymiausių Lietuvos diplomatinės veikėjų, ke-
tverius metus ėjo užsienio reikalų ministro pareigas. Sovietams okupavus šalį, 1940 m. jis
tapo užsienyje likusios Lietuvos diplomatinės tarnybos (LDT) šefu. Be to, Lozoraitis turėjo
ir Prezidento Antano Smetonos atgaline data pasirašytus įgaliojimus (vadinamieji Kybar-
tų aktai), kuriais buvo skiriamas pavaduoti Valstybės Prezidentą ir laikinai eiti Ministro
Pirmininko pareigas. Tiesa, šių Aktų suteiktais titulais jis pasinaudojo vos keletą kartų,
rašydamas oficialius laiškus Vakarų šalių vadovams.

Čia pateikiamos atmintinės, atskleidžiančios Lozoraičio požiūrį daugeliu svarbių klausimų,
yra ankstesnių publikacijų (žr. KB 2009 m. nr. 2, 3, 4, 5, 6 ir 2007 m. nr. 7–8) tęsinys.

Parengė Rimantas MORKVĖNAS

S. Lozoraičio P r o m e m o r i a 1945. VII. 10

Šių metų gegužės mėn. 16 dieną Romos laikraščių paskelbtame komunikate apie Ministerių tarybos posėdį buvo šitokie posmai:

Il Popolo „...be to, Užsienio reikalų ministrui pasiūlius, taryba, norėdama nutraukti teisės bei nuosavybės ginčus, nutarė įgalioti Išdo ministerį pirkti buvusią Lietuvos Pasiuntinybės buveinę ir atiduoti ją Sovietų vyriausybės nuosavybėn...“

Ricostruzione: „...Be to, taryba įgaliojo Užsienio reikalų ministerį išspręsti klausimą kai kurių diplomatinėjų atstovybių buveinių, jų tarpe buvusios Lietuvos ambasados, atitinkamai Sovietų Sąjungos pareikštiems pageidavimams.“

Pasiteiravęs pas [užsienio reikalų] ministerijos žmones, sužinojau, kad kukliais žodžiais operuojant komu-

nikatas reiškia, jog Italijos vyriausybė pirko mūsų Pasiuntinybę iš senatoriaus Levi (kuris savo ruožtu ją pirko iš varžytinių 1943 m. vasarą už 9 milijonus lyrų) ir atidavė ją nemokamai sovietų vyriausybės nuosavybėn. Pastaroji darė šiuo klausimu didelį spaudimą į Italijos vyriausybę, atsisakydama sugrąžinti italų ambasados Maskvoje namus, kurie, *nota bene*, yra Italijos nuosavybė.

Mūsų Pasiuntinybės Romoje namų klausimo istorija yra šitokia. Man apleidžiant namus, paliko skola *Banca Nazionale del Lavoro* apie 1.200.000 lyrų, kurie turėjo būti amortizuojami dviem mokėjimais į metus po 60.000 lyrų. Bolševikai mokėjo tas ratas tik ligi naudojosi namais, t.y. ligi karo pradžios, 1941 m.

Bolševikų ambasadai apleidus Italiją, švedų pasiuntinybė, kuri rūpinosi bolševikų interesais, ratų

nemokėjo, nes sovietai atsisakė duoti tam pinigų. Vokiečių ambasada, kaip buvau girdėjęs 1942 metais italų [užsienio reikalų] ministerijoj, nesanti tuo dalyku iš viso suinteresuota. Gavęs žinių, kad atsirado žmonių, kurie nori pasinaudoti šitokia padėtimi ir už menkus pinigus pirkti gražią vilą su dideliu žemės sklypu, aš kreipiausi raštu į [užsienio reikalų ministeriją], prašydamas imtis priemonių, kad ratų mokėjimas būtų atidėtas, nes mano derybos su banku nedavė rezultatų. Po kiek laiko man buvo pasakyta, kad [ministerija] patenkino mano prašymą ir tam, kad vila būtų apsaugota nuo privačių iniciatyvų, pavedė ja naudotis prefektūros skyriui.

Tačiau 1943 m. vasarą po Badoglio* perversmo [p. G.] atsitiktinai sužinojo iš vieno Banca [Nazi-onale] del Lavoro direktorių, kad trumpai prieš perversmą [Pasiuntinybės] namai buvo Banko parduoti senatoriui Levi. Direktorius pridūrė, kad turi įspūdį, kad kažkas padarė aferą nevisai korektingu būdu. [Užsienio reikalų ministerijos] valdininkas, kuris savo laiku pranešė man apie mano prašymo patenkinimą ir kuris, beje, gyvena greta Pasiuntinybės, buvo labai nemaloniai nustebęs, kai išgirdo iš manęs, jog namai parduoti. Susisiekęs tačiau su atitinkamu [ministerijos] skyriumi, gavo patvirtinimą, kad namai tikrai parduoti.

I š v a d a: visi dalyviai, išskyrus Italijos vyriausybę, turi būti patenkinti, nes spekuliantas uždirbo, kyšininkai gavo kyšių, Sov. Sąjunga gavo vėl namus, o mes, kai ateis laikas, turėsime reikalą ne su privačiu savininku, kurio nuosavybės teisę labai sunku atakuoti, bet su turtu, kuris užregistruotas kaip Sov. Sąjungos nuosavybė ir dėl kurio išgavimo nereikia kelti bylos teisme, bet pakanka dipl. derybų sukcesijos** ar kitokiu pagrindu.

* Pietro Badoglio – feldmaršalas, vadovavęs Italijos vyriausybei po B. Mussolini nuvertimo

** paveldėjimo teise

S. Lozoraičio P r o m e m o r i a 1946. IX. 17

1.

Vienas žymus JAV laikraštlininkas ir publicistas, kuris prieš karą daugiau kaip 10 metų praleido Maskvoje, atsilankęs mūsų [Pasiuntinybėje] prie Šv. Sosto, papasakojo štai ką:

Joks rezonabiliškas bendradarbiavimas su Sov. Sąjunga nėra galimas. Jos revoliucinė imperialistinė politika sudaro pavojų visam pasauliui, neišskiriant JAV. Tą pavojų pašalinti tegalima jėga. Nors Amerikos viešoj nuomonėj įvyko ir tebevyksta žymių pasikeitimų Sov. Sąjungos atžvilgiu, nors galima konstatuoti, kad sovietų pavojaus supratimas plečiasi, vis dėlto viešoji nuomonė didelėj daugumoj yra priešinga karo su sovietais minčiai.

Nereikia užmiršti, kad, einant karui su Vokietija, Amerika buvo priversta varyti palankią propagandą Sov. Sąjungai, pristatydama ją kaip demokratijos gynėją ir iškeldama jos galingumą. Šitos propagandos pėdsakai yra dar labai gilūs. Be to, tenka priimti dėmesin, kad žmonės gerokai pavargę nuo karo ir kad veikia stipri komunistų penktoji kolona. [...] Žmonių nuotaika yra priešinga atominės bombos panaudojimui, ypač prieš Sov. Sąjungą, kuri kartu su JAV kovojo prieš Vokietiją. [...]

Į mano klausimą, ar šitokiu būdu negali atsitikti, kad vieną gražią dieną Amerika sužinos, jog sovietai yra pagaminę atominę bombą ir yra per vėlu užsiimti *appeasement*‘u* ar vesti karą, svečias vieton atsakymo išskėtė rankas. [...]

2.

Lenkų rašytojas, pereitų metų gale pabėgęs iš Lenkijos, pasakojo, kad dirbdamas lenkų pagrindžio organizacijoj Vilniuj turėjo progos susitikti su lietuviiais partizanais ir stebėjosi jų geru apsiginklavimu, organizacija, ištverme ir gera nuotaika. Partizanams daug padėdavo gyventojų solidarumas. [...]

Nežiūrint didelio partizanų pasiryžimo, pasakotojas abejojo, kad jie galėtų dar ilgai išsilaikyti, nes bolševikų ekspedicijos prieš partizanus darėsi vis dažnesnės ir metodingesnės.

Santykiai tarp lietuvių partizanų ir lenkų buvę geri.

3.

Čionykščiuose lenkų sluoksniuose kelia susirūpinimą faktas, kad vis daugiau žymių žmonių, anksčiau griežtai nusistačiusių ir veikusių prieš bolševikus, susitaiko su Varšuvos valdžia.

* nuolaidžiavimo politika (angl.)

S. Lozoraičio P r o m e m o r i a

1947. IV. 15

1.

Priešingai 1917–18 metų padėčiai, šiandien vienintelė kliūtis Lietuvos nepriklausomybei atstatyti tėra sovietų okupacija. Tos okupacijos pašalinimas tad ir sudaro mūsų bylos esmę tarptautinėj plotmėj. Tam, kad sovietai būtų pašalinti ar patys pasitrauktų iš Lietuvos, reikia vieno kurio šių įvykių: a) JAV ir D. Britanijos karo prieš Sovietų Sąjungą; b) perversmo ar rimtų ir ilgesnį laiką besitęsiančių sukilimų Sov. Sąjungoj; c) JAV ir D. Britanijos ultimatumo, reikalaujančio, kad Sov. Sąjunga atitrauktų savo kariuomenę ir administraciją į 1939 metų sienas; d) Sov. Sąjungos okupuotųjų kraštų bendro, suderinto ir gerai suorganizuoto sukilimo, kuris įgytų reguliaraus karo pobūdį.

Pastarojo eventualumo netenka imti dėmesin, jam šansų nėra. Kad aukščiau minėtas ultimatumas būtų pateiktas, abi anglosaksų didžiosios valstybės turėtų būti ne tik pasiruošusios karui materialiai, bet ir pasiryžusios tuoj pradėti karo veiksmus, jei Sov. Sąjunga ultimatumo nepriimtų. Kalbamų sąlygų anglosaksuose nėra. Kai dėl sovietų vidaus padėties, tai, viena, nėra

tikrumo, kad ji būtų blogesnė kaip 1920–22 ar 1932–34 metais, antra, ligšiolinis patyrimas neduoda pagrindo vilčiai, kad sovietų santvarka galėtų subyrėti be smūgio iš užsienio.

Iš pasakytų eventualumų praktišką politiką tegalima skaitytis su pirmuoju – JAV ir D. Britanijos karo su sovietais eventualumu. Ar ir kurių šansų yra karui kilti?

Nėra tikra, kad įtempimas, kilęs ir augęs dėl Sov. Sąjungos teritorinės ir politinės ekspansijos, turi būtina ir neužilgo privesti prie karo. Ligi sovietų vidaus padėtis nėra pasikeitusi, jiems nėra intereso pulti Ameriką ir Angliją. Kai dėl pastarųjų valstybių, tai jos šiuo tarpu nėra pasiruošusios karui nei materialiai, nei moraliai, ypač karui už patekusių į sovietų sferą valstybių laisvę. [...]

Yra tačiau kitas pastovus, nepriklausomas nuo bet kurių kompromisų veiksnys, kuris, mano nusimanymu, turi privesti prie karo. Tai yra pavojus, kad sovietai pagamins atominę bombą.

Reikia manyti, kad sovietai žino žymią atominės bombos paslapčių dalį. Jie bus to pasiekę per savo šnipus, per Vokietijos mokslininkus, dėl Vakarų sąjungininkų kariškių ir mokslininkų nediskrecijų spaudoj ir, galop, savo mokslo tyrinėjimų keliu. Man atrodo, kad sovietams vyriausią problemą sudaro ne atominės bombos paslaptys, bet tas faktas, kad jie, būdami atsilikę tiksliosios mechanikos pramonės srityje, šiuo tarpu neturi bombai gaminti reikalingų įmonių. Šitai dalykams esant, atominės bombos turėjimas yra sovietams laiko klausimas.

Normaliai galvojant, JAV negali prileisti, kad Sov. Sąjunga pasigamintų atominę bombą. Vienintelis kelias tam – preventyvinis karas. [...] Kada toks preventyvinis karas bus padarytas, sunku spėlioti. Galima prileisti, kad ne anksčiau, kaip už kelerių metų.

2.

Iš to seka, kad Lietuvoje reikia taupyti jėgas, vengiant aukų ginkluotoj kovoj, vengiant suteikti bolševikams pridedamų pretekstų deportavimams ir t.t.

Būdamas užsieny, aš negaliu spręsti, kiek mūsų partizanų veikla apsaugoja gyventojus nuo okupacinės valdžios smurto ir ar ji yra būtina masių tautinei sąmonei palaikyti. Bet kiek tai liečia ginkluotos kovos įtaką į šių dienų tarptautinės politikos raidą Lietuvos klausimu, tai aš jaučiuosi galįs tvirtinti, jog mūsų geriausių vyrų mirtis įvykių plėtojimosi nepaskubins, o jos politinis efektas, įtaka į Lietuvos laisvės propagandą bus skaudžiai neproporcinga pasiaukojimui ir tautos nuostoliui. Taip galvodamas, aš prileidžiu, kad tam tikrais parinktais momentais partizanų pasirodymas gali būti tarptautiniu požiūriu svarbus, bet tai yra klausimas ne nuolatinės akcijos, o atskirų smūgių.

3.

Užsieny galima dažnai pastebėti, kad pasirodymas spaudoje žinių apie okupacinės valdžios žiaurumus yra sovietų vyriausybei didžiai nemalonus, nes ji vis dėlto kreipia dėmesį į viešosios nuomonės nusistatymą Sov. Sąjungos atžvilgiu. Todėl žinių apie Lietuvos gyvenimą, okupacinės valdžios veiksmus ir pan. dažnesnis perdavimas į užsienį būtų labai svarbus dalykas, galįs ligi tam tikro laipsnio stabdomai veikti bolševikų laikyseną Lietuvoje.

Kalbamos žinios labai reikalingos dar ir štai kuriuo atžvilgiu. Mūsų propaganda jau nebegali operuoti kad ir labai pagrįstais, bet vis dėlto akademiniais straipsniais apie Lietuvos bylos teisinį, politinį ar moralinį aspektą. Spauda reikalauja konkrečių žinių iš dabartinio Lietuvos gyvenimo, žinių, kurios gali nebūti sensacingos, bet kurios turi būti aktualios. Tokių žinių turint, lengviau palaikyti ir stiprinti spaudos susidomėjimą.

4.

[Lietuvos Pasiuntinių veikla pastaruoju metu] siekė, kad mūsų byla būtų konservuojama dabartinėje jos padėty, t.y. kad Sov. Sąjungos pretenzijos į Lietuvą nebūtų pripažintos.

S. Lozoraičio P r o m e m o r i a

Iš pasikalbėjimo su vienu diplomatu, dalyvavusiu Jaltos konferencijoje
1947. V. 13

Jaltoje sovietų vyriausybė reikalavo, kad vad. sovietinės Baltijos respublikos būtų priimtose UNO nariais kartu su Ukraina ir Gudija. Nežiūrint padarytų Jaltoje kitais klausimais klaidų, šitas sovietų reikalavimas nebuvo priimtas. Be to, iš D. Britanijos ir JAV buvo reikalauta pasižadėti, kad bus sugrąžinti visi pabėgėliai, jų skaičiuje, žinoma, ir baltiečiai. Čia irgi nenusileista. Kiek pabėgėlių sugrąžinimo klausimas yra opus Sov. Sąjungai, matyti ir iš šitokio tragikomiško epizodo. JAV ambasada Maskvoje, nesutildama dabar jos turimuose namuose, paprašė, kad sov. vyriausybė paskirtų jai dar vieną namą. [Užsienio reikalų] komisariatas atsakė į tai, kad pageidavimas bus įvykdytas, jei JAV vyriausybė pasižadės grąžinti Baltijos pabėgėlius. [...]

Pusryčiams baigiantis, aš paklausiau juokaudamas, ar tas ponas gali man pasakyti *don't worry**. Jis pakartojo, ką buvo sakęs dėl jo krašto politikos Baltijos klausimu ir dėl baltiečių traktavimo.

* nesijaudinkit (angl.)

PRAEITIES ŠEŠĖLIAI (Rankraštis)

M. Domeika*

Lenkų spauda praneša, kad mirė lenkų kariuomenės generolas Želigovskis.

Senovės romėnų patarle – *de mortuis aut bene aut nihil* – apie mirusiuosius tegalima buvo arba sakyti gera arba, nesant tam pagrindo, nieko nesakyti. Tačiau tiems mirusiems, kurie buvo turėję tam tikrą vaidmenį viešajame gyvenime ir nebuvo priežasties pagyrimui, nė patys romėnai netaikė tos patarlės ir kalbėjo apie juos paprastą teisybę. Ir tai suprantama, nes kitaip elgdamiesi romėnai nebūtų surašę savo istorijos.

Ne kitokiu būdu galime mes atsiliiepti į žinią apie Želigovskio mirtį, nebent tik pritaikydami jam su-modernintą patarlę: apie mirusiuosius kalbėti gera, o neturint ką gera pasakyti, kalbėti trumpai.

Savo laiku Želigovskis buvo tapęs žymiu asmeniu viešajame gyvenime. Jo vardas kurį laiką buvo plačiai minimas ir tarptautinėje spaudoje. Tokiam populiarumui pasiekti yra du keliu: pasižymėti kuriuo svarbiu ir teigiamu darbu arba padaryti skandalą. Gen. Želigovskis atėjo į viešąjį gyvenimą antruoju – skandalo – keliu.

Ligi rusų revoliucijos jis daug metų tarnavo rusų kariuomenėje kaip nežinomas ir nežymus įvairių užkampio garnizonų karininkas. Įvykus Rusijoje revoliucijai, Želigovskis perėjo į lenkų kariuomenę.

Jis buvo lenkų kilmės, bet tiek surusėjęs, kad, net tapęs Lenkijos „didvyriu“, lengviau susikalbėdavo rusišku žargonu negu Slovakio kalba. 1920 metų spalio 7 d. Suvalkuose Lenkijos vyriausybė sudarė su Lietuvos vyriausybe sutartį, einant kuria Vilnius paliko Lietuvos pusėje, t.y. toje pusėje, kurioje turi būti Lietuvos sostinė. Jau sekančią dieną gen. Želigovskis su vadinama ir tariama „lietuvių-gudų“ divizija, tikrumoje gi – su reguliariomis lenkų kariuomenės divizijomis puolė Lietuvą ir spalio 9 dieną okupavo Vilnių.

Į Tautų Sąjungos ir į didžiųjų valstybių pasipiktinčius protestus Lenkijos maršalas Pilsudskis ir vyriausybė atsakė, esą gen. Želigovskis įvykdė savo žygį, sukėlęs maištą prieš Lenkiją, bejėgę tam maištui numalšinti. Bet 1923 metų rudenį lenkų legionierių suvažiavime Kielcų mieste tas pats maršalas Pilsudskis pareiškė viešai, jog jo ir Lenkijos vyriausybės 1920 metais padaryti pareiškimai apie Želigovskio „maištą“ neatitiko teisybės: Želigovskis puolė Lietuvą ir okupavo Vilnių ne kaip maištininkas ir ne savo nužiūrėjimu, bet ištikimai vykdydamas Pilsudskio, Lenkijos vyriausiojo vado, įsakymus.

Tokia buvo pradžia Želigovskio karjeros, o kartu ir bankroto tų Tautų Sąjungos narių, kurie galėdami paversti tą organizaciją tinkamu įrankiu tarptautiniams santykiams tvarkyti, to nepadarė, kapituluodami prieš želigovskiadą.

Padarytoji neteisybė keršija. Dvidešimt penkerius metus vėliau Želigovskis sukėlė tikrąjį maištą, tik šį kartą nukreiptą ne prieš Lietuvą, o prieš savo tėvynę Lenkiją, prieš savo anų laikų vyriausiojo vado atmintį ir, taip pat kaip 1920 metais prieš teisybę. 1945 metais jis lankėsi sovietų ambasadoje Londone pritarti Sov. Sąjungos vadovaujančiam vaidmeniui tariamame slavų vienybės judėjime, nežiūrėdamas, kad Sov. Sąjunga 1939 metais išdavikiškai puolė jo tėvynę mirtino jai pavojaus valandoje, ją pasidalino su Vokietija ir pavėgė.

Šitokiomis aplinkybėmis būtų viso pagrindo manyti, kad čia Želigovskio karjera pasibaigė, kaip prasidėjo – skandalu. Ir vis dėlto kai kurių lenkų spaudos organų nekrologuose jis vadinamas „Vilniaus išvaduotoju“. Lyg užpuldamas Lietuvą ir okupuodamas Vilnių tas generolas būtų įgijęs tokių nuopelnų Lenkijos atžvilgiu, kurie net leido jam turėti išdavikiškų santykių su mirtinu Lenkijos priešu.

Vilniaus okupacija buvo giliai užnuodijusi santykius tarp Lietuvos ir Lenkijos, kurios visuomenė taip ir nebuvo įstengusi suprasti, jog 1920 metų įvykiai ne tik sunkiai pažeidė lietuvių tautinius jausmus bei valstybinius interesus, bet tiesiog įžeidė kiekvieną lietuvių. Lenkijos laikysena Lietuvos atžvilgiu turėjo labai neigiamų pasekmių bendrai Rytų Europos politinei organizacijai.

Nuo 1920 metų išėjo daug laiko ir nutekėjo daug lietuvių ir lenkų kraujo kovose su tų tautų priešais, rusų bolševikais ir vokiečiais. Tiek Lietuvai, tiek Lenkijai gresia didelis pavojus iš sovietų pusės. Todėl reikia tikėtis, jog vien jau šių tragingų aplinkybių pakaks patikrinti abiejų tautų bendradarbiavimui dabar bei ateity ir apsaugoti Lietuvos sostinei nuo naujų pasikėsinimų. ■

[1947 m. ruduo]

* Stasio Lozoraičio slapyvardis

Leonas STEPANAUSKAS

ALBERTINA: TARP KULTŪROS IR BARBARŲ?

Helmut Wilhelm Schaller, *Geschichte der Slawischen und Baltischen Philologie an der Universität Königsberg, Frankfurt a. M., Peter Lang, Symbolae Slavicae; #28, 2009, p. 193.*

Vieną artėjančio prie pabaigos Antrojo pasaulinio karo naktį, 1944-ųjų rugpjūčio 28-ąją, Karaliaučiaus universitetas, keturis šimtus metų gyvavęs Mažosios Lietuvos žemėje, tapo britų bombonešių taikiniu. Karą įžiebę hitlerininkai „tolimą“ Karaliaučių, skirtingai negu kitus didžiuosius Vokietijos miestus, laikė saugia vieta. Kad kultūros ar mokslo vertybes reikėtų iškelti ten, kur saugiau, nebuvo nė kalbos. Tai būtų palaikyta panikos kėlimu. Rezultatas: liepsnose žuvo daug archyvinių paminklų, svarbių ne vien vokiečiams – senąją prūsų žemę (net ir jų vardą!) pasisavinusių kryžiuočių palikuonims, bet ir artimiausiems kaimynams – visų pirma lietuviams ir lenkams.

Ar pokario metais bandyta atgaminti žuvusių archyvų, universiteto bibliotekoje saugotų dokumentų turinį? Atkurti įrodymus, kiek daug nuveikė universitete dėstę ar mokęsi žmonės? Pakanka ištarti tokius vardus kaip pirmasis senojo universiteto rektorius Sabinas, profesorius Kantas, studentas Herderis... O šalia jų rikiuojasi ir Mažosios Lietuvos šviesuoliai – Mažvydas, Bretkūnas, Donelaitis, Rėza ir daugybė kitų.

Vokietijoje po karo Karaliaučiaus istorijos tyrinėtojai nedelsdami pasiraitė rankoves, stengdamiesi, kad tai, kas žuvo, ir, atrodytų, yra negrįžtamai prarasta, būtų „atgauta“, „atgaminta“. Tą darė daugiausia akademinės institucijos, tarp jų labai svarbus vaidmuo tenka Marburgo universitetui, įkurtam 17 metų anksčiau už savo atitikmenį Karaliaučiuje. Beje, šioje Heseno landgrafų rezidencijos aukštojoje

mokykloje, kaip rodo archyvai, senais laikais būdavo po keletą studentų ir iš Lietuvos.

Rankose laikau Marburgo universiteto profesoriaus Helmuto Wilhelmo Schallerio veikalą „Slavų ir baltų filologija Karaliaučiaus universitete“ (*Geschichte der Slawischen und Baltischen Philologie an der Universität Königsberg*), išleistą Peterio Lango tarptautinės mokslinių veikalų leidyklos (Frankfurtas prie Maino, Berlynas, Bernas, Briuselis, Niujorkas, Oksfordas, Viena) serijoje „Slavų simboliai“.

Karaliaučiaus universiteto istorijos trūkinėjančio siūlo profesorius Schalleris ilgus dešimtmečius nepaleido iš rankų. Knygos įžangoje jis rašo:

„Slavų ir baltų filologijos Karaliaučiaus universitete pėdsakų paieška išimtinai sunkus dalykas. Tik vadinamajame Valstybės slaptajame archyve/Prūsijos kultūriniame pavelde (*Geheimes Staatsarchiv/Preussischer Kulturbesitz*) ir Vokietijos federaliniame archyve Berlyne (*Bundesarchiv Berlin*) aptinkame svarbių Karaliaučiaus universiteto istorijos dokumentų fragmentus. O jų ieškoti leista tik po šių archyvų pertvarkymo praėjusio šimtmečio paskutiniame dešimtmetyje.“

Autorius užsimena, kad dėl archyvo likučių, išvežtų iš užkariautos Rytų Prūsijos, ir dėl dokumentų, susijusių su Karaliaučiaus universitetu, buvo kreiptasi į Sovietų Sąjungą. Tačiau iš jos, o vėliau ir iš Rusijos Federacijos atitinkamų žinybų ne tik paramos, bet ir jokio atsakymo nesulaukta. Todėl paieškos buvo nukreiptos ten, kur yra likę bendradarbiavimo

žymių (minimi Krokuvos, Prahos, Vienos, Heidelbergo, Leipzigo universitetai). Išėjimas tapo pačiame Marburge išsaugoti svarbūs dokumentai arba jų nuorašai – tai Karaliaučiaus universiteto fakultetų mokslo planai, profesorių ir docentų paskaitų tvarkaraščiai. Surinkta nemažai jubiliejinių leidinių su įvairių raštų citatomis, mokslininkų ir buvusių studentų atsiminimais. Pats profesorius Schalleris (g. 1940 m.) dar spėjo pasikalbėti su liudytojais, mačiusiais, kaip buvo subomborduotas Karaliaučiaus universitetas, su dėstytojais ir studentais – slavistais ir baltistais. Pavyzdžiui, su paskutiniu Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos lektorium profesorium Viktoru Falkenhahnu (1903–1987), kuris po karo dirbo Hamburgo ir Berlyno universitetuose.

Štai tokiu būdu atsirado galimybė naujai pažvelgti į Karaliaučiaus universiteto istoriją, net į jos ištakas su įdomiomis detalėmis. Antai sužinome, kad 1544 m. rugpjūčio 17 d., kai pasaulietine tapusios kryžiuočių valstybės galva – hercogas Albrechtas Brandenburgietis asmeniškai atidarė „iš pagrindų liuterišką universitetą“, susirinkusieji gavo ir keturių dukatų vertės medalį, kurio vienoje pusėje buvo kalbėtojo atvaizdas, o kitoje užrašas lotynų kalba: *PACEM MULTAM DILIGENTIBUS LEGEM TUAM, DOMINE* („Daug ramybės mylintiems Tavo įstatymą, Viešpatie!“). Iš atidarymo aprašymų matyti, kad nauja aukštoji mokykla buvo grindžiama keturiais dešimtmečiais anksčiau įkurto Vitenbergo universiteto (veikuso iki 1817 m.) patyrimu ir statutais. Tai reiškė, kad Karaliaučiaus universitetas įsipareigojo mokyti visų pirma teologus ir teisininkus šio įvairiataučio krašto žmonėms. O lietuviai ano meto Rytų Prūsijos tautų įvairovėje vietomis sudarė daugumą.

Profesorius Schalleris akcentuoja, kad viso to, kas vėliau buvo įvardyta kaip slavų ir baltų filologija, pamatai padėti iš pat pradžių. Hercogo Albrechto Brandenburgiečio būta gabaus organizatoriaus. (Įdomu pažymėti, kad jis – Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto pusbrolis, o su kaimynais jį siejo ne tik kraujo ryšiai,

bet ir feodalinė priklausomybė.) Danų princesė Dorotheja, hercogo žmona, iš savo šalies taip pat atsinešė nemažą švietėjiško darbo patirtį. Albrechtas Brandenburgietis, Karaliaučiaus universiteto iniciatorius, vykusiai parinko pirmąjį rektorių – Georgas Sabinas (1508–1560) buvo poetas, kalbų profesorius, Frankfurto universitete dėstęs poeziją ir iškalbą, jau anksčiau dirbęs Karaliaučiuje, aukštesniojoje mokykloje, vadinamajame „partikuliare“. Į filosofijos, teisės, medicinos ir teologijos fakultetus buvo sutelktos stiprios mokslo pajėgos. Tarp pirmųjų profesorių buvo teologas Stanislovas Rapolionis, graikų ir hebrajų kalbas dėstė Abraomas Kulvietis. Tarp 200 pirmųjų studentų būta 22 lietuvių. Seni raštai byloja, kad studentams iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės buvo skiriamos stipendijos.

Dokumentai rodo, kad Karaliaučiaus universitete dėmesys lietuvių kalbai buvo didelis. Kaip 1782 m. skelbė *Karališkojo Karaliaučiaus universiteto Prūsijoje žinios (Nachrichten von der Königlichem Universität zu Königsberg in Preußen)*, buvo svarbu užtikrinti, kad Dievo žodis į žmones „būtų nešamas gimtąja kalba“.

Vėliau padėtis keitėsi. Atsirado politinės replės, bet ir nauja paspartis. Cituojama svarbi mintis iš baltisto Viktoro Falkenhahno raštų „Apie baltistikos ištakas“ (*Zu den Anfängen der Baltistik*, 1964): „Dėmesys baltų kalboms nesumažėjo, nes senųjų prūsų, lietuvių ir latvių kalbos tapo svarbios kalbotyrai.“ Be to, tarp mokslo žmonių būta ir „humanistinės pažiūros, atjautos ir simpatijos esą mirštančioms tautoms, norėta išsaugoti jų kalbą ir kultūrą“. Karaliaučiaus universitete nuo 1718 m. buvo vedamas Lietuvių kalbos seminaras, veikęs iki XX a. pradžios (jo vietoje įsteigta Lietuvių kalbos katedra, dirbusi iki 1944 m.). Falkenhahnas išvardijo svarbiausius baltų filologijos atstovus, aptarė jų darbus. Dar pridūrė, kad ir pačiose Baltijos šalyse, išsikovojusiose laisvę, kalbų tyrėjai labai toli pažengė...

Profesorius Schalleris atskleidžia, kas lėmė, kad Karaliaučiaus universitetas, dar vadinamas Albertina (pagal steigėjo vardą), atitolo nuo pirminio po-

žiūrio į slavų ir baltų kalbas. Svarbiausia priežastis ta, kad buvęs vasalas – Prūsija – sustiprėjo, tapo savarankiška karalyste, o buvęs suverenai – Lietuvos ir Lenkijos bendra valstybė – dingo iš politinio žemėlapio. Būtent Karaliaučiuje 1701 m. sausio 18 d. paskutinis Prūsijos kunigaikštystės valdovas Frydrichas III (1657–1713) buvo karūnuotas ir pavadino Frydrichu I. Pirmasis Prūsijos karalius jau po savaitės savo 12-metį sūnų „paskyrė“... Karaliaučiaus universiteto rektoriumi. Tikrasis aukštosios mokyklos vadovas turėjo tenkintis prorektorius titulu. Ne viena valdovų karta ir vėliau laikėsi tradicijos, kad sosto įpėdiniai nominaliai gautų tokias pareigas. Tiesa, tai reiškė ir valstybės paramos didinimą. Štai XIX a. viduryje universiteto 300 metų jubiliejaus proga buvo įmūrytas kertinis naujų rūmų akmuo. Paradų aikštėje po keleto rūpestingos statybos metų išaugo gražus italų renesanso stiliaus pastatas pagal žymaus architekto Friedricho Augusto Stülerio projektą. Tai tie Karaliaučiaus universiteto rūmai, kurie išliko ne vienos kartos atmintyje ir ant kurių, prabėgus šimtmečiui, krito bombos.

Visai kitokie vėjai papūtė, kai Vokietija tapo imperine („kaizerine“) valstybe, kurios dalis buvo ir tolimoji Rytų Prūsija. Universitetą imta laikyti „vokiečių dvasios tvirtovė arti sienos tarp kultūros ir barbarų“ (...*an der Grenze der Kultur und Barbarei*). Ne vokiečių tautybės žmonės stengtasi nutautinti. Profesorius Schalleris pateikia ryškių pavyzdžių, kad Karaliaučiaus universitete atsirado daug šviesių protų, gynusių senąją šios aukštosios mokyklos tradiciją. Tai tokie baltų filologijos atstovai kaip Georgas H. F. Nesselmannas, Frydrichas Kuršaitis, Adalbertas Bezenbergeris, Jurgis Gerulis... Atpažįstame vardus kalbininkų, kurie XIX a. ir XX a. I pusėje tyrinėjo baltų kalbas. Jų atradimai ir tekstai įaugo į lietuvių ir latvių mokslininkų knygas, mokyklų vadovėlius.

Schallerio veikale apžvelgtas ir pragaištingiausias Karaliaučiaus universitetui laikotarpis – tai dvylika Hitlerio valdžios metų. Tada Europoje kėlė galvą ne tik fašizmas, bet ir komunizmo diktatūra. Abu

režimai norėjo net ir tokią mokslo šaką kaip filologija pasitelkti saviems tikslams. Tarsi dramatiški scenarijai slysta pro akis slavistų ir baltistų biografijos – knygoje cituojami jų laišškai, įvairių raštų ištraukos. Vienas iš pavyzdžių – Reinholdo Trautmanno (1883–1951), Karaliaučiaus universiteto profesoriaus (1921–1926), gyvenimo kelias. Šalia slavistikos/rusistikos šis kalbų tyrėjas žinomas ir kaip nusipelnęs baltistas, bendradarbiavęs su Kazimieru Būga. 1925 m. profesorius Trautmannas buvo pakviestas į Leningradą, į Sovietų Rusijos Mokslų akademijos 200 metų jubiliejaus iškilmes. Prie viešnagės buvo pridurta trijų mėnesių kelionė po „darbininkų ir valstiečių valstybę“. Filologą nuvežė pasižvalgyti net po tolimąją Šiaurę, aišku, visur su gerais palydovais. Rezultatas: slavistas ir baltistas įsitraukė į chorą tų Europos inteligentų, kurie akiai šlovino „Lenino nuopelnus“ ir idėjinių jo palikuonių „energingai valdomą valstybę“. Tiesa, knygoje nerašoma, kaipgi jam pavyko išsaugoti tokią poziciją nacionalizmu apsinuodijusiam Trečiajame Reiche? Po Antrojo pasaulinio karo kalbininkas iki mirties 1951 m. dirbo Jėnos universitete (Vokietijos Demokratinė Respublika).

Knygoje „Slavų ir baltų filologija Karaliaučiaus universitete“ plačiau negu iki šiol papasakota apie tragišką lietuvių kilmės profesoriaus Jurgio Gerulio (1888–1945) likimą. Vokiškuose dokumentuose jis jau „Georg Gerullis“. Visose (tiek lietuvių, tiek vokiečių) enciklopedijose šiam baltų kalbų tyrinėtojiui, jo darbams skiriama daug vietos. Nelaimė, kad gabus kalbininkas susižavėjo nacių ideologija, anksti tapo partijos nariu. Matyt, todėl Gerulis buvo paskirtas net Karaliaučiaus universiteto rektorium (1934–1937). O tada, kai „dvasinė tvirtovė arti sienos tarp kultūros ir barbarų“ talkino pasirengimui žygiuoti į Rytus, universitete buvo įsteigtas specialus Vertėjų institutas. Šalia daugelio, tarp jų profesoriaus Gerulio ir gabaus jo studento Falkenhahno, pavardžių atsirado nuoroda – „vertėjai“. Tankams pajudėjus į Rytus, jie buvo mobilizuoti. Majoras Gerulis, dalyvavęs ir Pirmajame pasauliniame kare, buvo pasiųs-

tas į Rygą kaip aukštas vokiečių kontržvalgybos veikėjas, o silpnos sveikatos puskarininkis Falkenhahnas tiko tik tarnybai „lauko pašte“, pafrontėje.

Profesorius Schalleris rado dokumentuotą įrodymų, kad kalbininkas Gerulis išdrįso dėl nemokšiškų sprendimų kritikuoti net Hitlerio vietininką Rytų Prūsijoje gauleiterį Eričą Kochą (po karo Lenkijos teismas nuteisė jį kalėti iki gyvos galvos). Matyt, dėl šio konflikto mokslininkui teko ieškoti vietos kitur. Mėgino įsidarbinti Marburge, trumpą laiką dėstė Berlyno universitete. Pasak liudytojų, pasibaigus karui, 1945 m. vasarą, Gerulis buvo pastebėtas Berlyne. Esą sovietų saugumas jį suėmė ir netrukus sušaudė.

Prieš Karaliaučiaus šturmą dalis universiteto darbuotojų dar spėjo pasitraukti į šalies Vakarus ir susirado prieglobstį įvairiose mokslo įstaigose – minimi Greifsvaldo ir Getingeno universitetai. Slavistų seminare paskutinę paskaitą (žinoma net ir jos tema – „Dostojevskis“) skaitęs rusų kalbos ir literatūros profesorius K. H. Meyeris ryžosi pasilikti. Buvo įsitikinęs, kad nugalėtojams pravers jo žinios, gal ir atgaivintoje Albertinoje galėsias dirbti. Deja, kaip rašoma, profesorių rusams apskundė patys tautiečiai. Esama dviejų versijų. Viena byloja, kad šeštą dešimtį įpusėjęs mokslininkas, varomas su kitais suimtaisiais, nusilpęs parkrito ir mirė šalikelėje. Pagal kitą versiją profesorius pasikorė kalėjime.

Mokslo leidinį papildo įdomus iliustracijų skyrius: matome senuosius universiteto rūmus, kuriuose dėstė dar Immanuelis Kantas, portretus žmonių, kurie išgarsino Karaliaučių. Užsklandoje įdėta apdegusių naujųjų universiteto rūmų nuotrauka, da-

Karaliaučiaus universiteto naujieji rūmai. Leono Stepanausko nuotrauka. 1949

Taigi ne britų bombos Karaliaučiaus universitetą sulygino su žeme, o visiems barbarams būdingas griovimo azartas, prasiveržęs jau po karo...

ryta pirmaisiais pokario metais, kai dar buvo galima atpažinti buvusį jų grožį. Netgi su priešais juos ant aukšto pjedestalo iškilusiu raiteliu – Prūsijos karaliumi Frydrichu Vilhelmu III (1770–1840), kuris gyvenimo pabaigoje dar spėjo paremti rūmų statybos idėją. Prie šios nuotraukos pažymėta, kad jos autorius – smalsus Vilniaus universiteto studentas germanistas, norėjęs pamatyti lietuviams reikšmingą istorinę vietą. (Prisipažįstant, kad tas „studentas“ yra šių eilučių autorius, derėtų pridurti: minima nuotrauka su jos atsiradimo aprašymu paskelbta ir Lietuvoje, K. Donelaičio draugijos laikraštyje *Donelaičio žemė* (2008 m. nr. 11–12).

Nėra abejonės, kad Helmuto Wilhelmo Schallerio mokslo veikale pateiktas išsamus vardynas padės lengvai rasti pageidaujamas vietas. O bemaž pusantro šimto vienetų teminis literatūros ir dokumentų sąrašas sudomins slavų ir baltų filologijos Karaliaučiaus universitete tyrinėtojus. ■

GELEŽINĖS RŪTOS SVAJONĖS

Tegul žino Barackas, kad Glamouras mums svarbes- „nis!“ – ryžtingai apsisprendė Plieninė magnolija ir išrūko į užjūrio aukštuomenės vakarėlį. Ten buvo gražiai priimta, daugiau aplodismentų už ją susilaukė tik Cher, pelnusi analogiškai garbingą *Glamour* apdovanojimą, ir tik vieną kitą kartą ceremonijos vedėjai supainiojo lietuve su tokio pat politinio aukščio viešnia iš Trinidado ir Tobago. Nieko asmeniška! Ir jau tikrai nenorėta pažeminti Lietuvos! Šįkart dėl visko kalta ne aplinka, o geografija ir įvaizdžio kūrėjai. Magnolijos, kaip žinome, paplitusios Rytų ir Pietryčių Azijoje, Šiaurės ir Pietų Amerikoje, o Trinidadas su Tobagu kaip tyčia yra visai arti šiaurinio Pietų Amerikos kranto! Natūralu, kad šios šalies prezidentė turi prigimtine teisę vadintis Plieninės magnolijos vardu. Lietuvoje magnolijos auginamos tik šiltnamiuose ir ant palangių, t. y. nenatūraliu būdu, vadinasi, yra neįsipilietinusios. Be to, labiausiai paplitusios jų rūšys yra dvi: agurkinė ir puošnioji, o apie pilkšias, matyt, su piktybiška aliuzija į smegenų ląsteles, niekur nekalbama.

Koks įvaizdžio sukirpėjas taip kvailai prikabino Lietuvos Daliai šitą visiškai svetimą pravarde? Ar neturime savų garbingų augalų? Ar negalime atsigręžti į tautinę prigimtį? Argi nebūtų iškilmingiau, jei į kitas *Glamour* iškilmes Lietuvos Dalia vyktų turėdama visai kitą vardą, pavyzdžiui, *Geležinė rūta*?

Tokios didelės svarbos politinį klausimą įmanoma išspręsti tik referendumu, todėl nedelsdama ėmiau rinkti šią idėją remiančių piliečių parašus, jau iš anksto apdairiai suklautojusi nemažai lapų, kad paspartinčiau procesą.

O JAV tuo metu dar vis vyko glamūrinės aukšto lygio iškilmės – nenuostabu, juk atvyko net 4 pasaulio šalių vadovės iš pakviestų 16! Amerikiečiai norėjo sužinoti viską ne tik apie tai, kas vyksta jau minėtame Trinidade su Tobagu, bet ir Lietuvoje, turinčioje keistai įtartinų kaimynių. Geopolitinės naujienos paprastai labiausiai rūpi apsišvietusiems

vartotojų sluoksniams. Tai pasitvirtino ir šįkart. Viename universitete vieno fakulteto dekanas viešai, t. y. studentams girdint, pagyrė Lietuvos Dalią, kad jos reitingas vis dar tvirtas kaip uola, o antai jų Baracko – visai sumenkęs. „Teisingai sakiau, kad nebūsiu JAV įkaitė“, – mintyse sumetė aukštoji viešnia. O garsiai ėmė agituoti, kad per sparčiai artėjančius rinkimus kaimyninėje šalyje visi balsuotų už Aliksandrą Plikajį – stabilumo garantą (mat įžvalgi politikė iškart pastebėjo, kad tarp klausytojų yra vienas kitas svetur studijuojantis gudas).

Sėkmingai baigusi oficialiai glamūrinį (*блестящий*, – kaip pasakytų Putinas Raudonasai) vizitą ir triumfališkai grįžusi į namus, Lietuvos Dalia sužinojo, kad Seimas ir vėl bando pakenkti jos įvaizdžiui ir net nusmukdyti reitingą. Pasirodo, toks Emanuelis Z. kaip tik Jos Ekscelencijos viešnagės metu irgi buvo užjūryje apdovanotas ir ne bet kuo, o medaliu su buvusių JAV prezidentų Harry Trumano ir Ronaldo Reagano atvaizdais! Neva už indėlį į laisvės ir demokratijos vertybių puoselėjimą! Nors tiek gerai, kad plačiosios masės apie tai beveik nieko nesužinojo, užtat glamūrinė Prezidentės apdovanojimo ceremonija buvo plačiai ir visapusiškai nušviesta.

Vis dėlto tiems Seimo emanueliams, kurie nieko neišmano apie ištikimybę *par excellence*, būtinai reikia parodyti jų vietą – taigi kitos išeities nėra, kaip tik pritarti priešlaikiniams rinkimams. Va ir Justinas Karosas, mėgstantis tingiai tūnoti politinio tvenkinio dumble, garsiai piktinasi: „Niekada Seime nesijaučiau taip diskomfortiškai, kaip šią kadenciją. Labai daug žmonių pateko be formato...“ (Suprask – be jokio partinio politinio aukščio ir pločio...) Net Valinskas grasina, kad verčiau jau išeis iš Seimo su Karalium, negu sėdės su Sacharuku. O kiti, sako, irgi išeitų, bet neišeis, nes yra tokie kuklūs, kad tiesiog kuklinasi tai padaryti.

Susirūpino Lietuvos Dalia, ėmė krimstis, kam išvyko to Glamūro ieškoti į užsienį, juk galėjo vietoj savęs nusiūsti

Kubilių, kaip jau ne kartą yra dariusi. Užteko tik iškelti koją iš Lietuvos, ir prasidėjo sumaištis, didesnė negu Švedijoje, kurios karaliui Carlui XVI Gustafui inkriminuojamas sanguliuavimas su manekene iš Nigerijos ir orgijos serbų gangsterio Mille Markovičiaus klube Stokholme. Vis dėlto brandžios demokratijos šalys net tokius keblius rebusus išsprendžia labai paprastai: „Kalbėjau su karaliene, – pareiškė Carlas XVI Gustafas. – Nutarėme užversti šį puslapį ir gyventi toliau, mat viskas vyko seniai.“

Kada pasieksime tokį brandos laipsnį? – įsisvajojo Lietuvos Dalia. – Išečiau į žmones, pasakyčiau, kad štai pasitarėme su Kubiliumi ir nutarėme atimti visus pinigus iš Šešelio... Bene liaudis pritaras? Jei jau iš Muitinės departamento saugomos teritorijos dingo krovynys su kontrabandiniais kroviniu, tai ką kalbėti apie *nesaugomas* teritorijas? Gerai, kad muitininkai palikti be atlyginimų – mikliau suksis, kaip liaudies išmintis sako, norint pragyventi, reikia daug dirbti, o norint pralobti, reikia sugalvoti ką nors kita... Antai „*Olialia* mergaitės“ nesnaudė ir sugalvojo pelningą gerumo akciją „Paimk mane“. Kiti meno žmonės irgi nepėsti. Štai režisierius Rimas Tuminas Maskvoje pietavo su pačiu prezidentu – Chitryj Dmitrij tarp jo ir savęs pasisodino tik prancūzų estrados „žvaigždė“ Mirelle Mathieu! Lietuvių režisūros pozicijų stipriau jau neįmanoma sutvirtinti, nebent Rimas Apsukrusis sėstų į vieną bolidą su pačiu Putinu Raudonuoju.

Didūs dalykai vyksta! Žinoma, pasitaiko ir gamybos broko. Antai europiečiai savo įtartinais plačiomis pažiūromis taip susuko galvas kinams, kad šie ėmė gaminti moteriškas lėles su vyriškais organais. Pardavinėja jas, žinoma, mums, sakoma, pirmoji tokių lėlių siunta jau tapo visų geidžiamu raritetu! Štai kur tikrasis (po)lytinio mąstymo plotis ir gylis! Argi su tokiu fiziologiniu laisvumu gali varžytis konservatyvusis Johnny Deppas, kuris, gavęs velnių nuo žmonos, kad filme „Turistas“ glamžė Angeliną Jolie, už bausmę sutiko naujame filme vaidinti prarastos (santuokinės) meilės ieškantį vampyrą...

Tiesiai iš brokuotos gamybos linijos
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2010. 11 (551)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Arūnas SPRĄUNIUS. *Back to Normalcy. According to Ralf Dahrendorf normalcy always overtakes a human being.* Treating this fact dialectically it is not a single act but a continuous process. Globalization is a serious complex project which needs abilities that have been already tested and capitalist wisdom in order to deal with variety of forms of life. Flexibility and rigidity – these opposites are being united by marketing (page 2).

Gesine SCHWAN. *Knowledge is not a shovel. Universities and democratic society.* The primary aim of education, however one understands it, must be to nurture the ability to reflect, to develop new ideas, and to implement these collectively, writes Gesine Schwan. Cognitive multilingualism is the only way to prevent the specialization of knowledge narrowing our horizons to an extent that results in structural irresponsibility (page 5).

Simas ČELUTKA. *In the Middle of the Road Between Conservatism and Liberalism.* Phenomenon of Michael Oakeshott. Lithuanian right wing intellectuals treat British philosopher Michael Oakeshott as conservative thinker. However the author of the article discusses liberalism of Michael Oakeshott. One can realize that he rejects the tradition of natural law, idea of organic state and public role of religion. Stress on the present makes him less a conservative thinker. His liberalism speaks for limited power and limited politics (page 9).

Redas DIRŽYS. *Art is Not Good.* Polemical notes on the discussion regarding the exhibition "Lithuanian Art 2000-2010: Ten Years", organized by Contemporary Art Center in Vilnius (page 16).

Gintaras PATACKAS. *Poems* (page 20).

Irena ALEKSAITĖ. *"Can Historical Memory be an Inspiration to Theatre?"* Review of a play "Antigoné in Siberia" directed by Jonas Jurašas in Kaunas Drama Theatre (page 23).

Algis MICKŪNAS. *To Vytautas Kavolis: Thanks for Friendship by a Recreant. I had two decades to know theories and methods of Vytautas Kavolis.* When he became president of association of Comparative Civilizations, he used to give a paper in annual meeting of the this community. New categories, interesting dimensions of civilizations always provoked long discussions. Even the best researchers of civilizations were awed by the depth of Kavolis' insights. And I admit that his tolerance and inducement helped such a recreant as I to establish ties with Lithuania and even take part in country's academic life (page 27).

Almantas SAMALAVIČIUS. *On the "Diplomacy of Silence" and "Monoculture of Thought"* In the first part of the article the author discusses the 76th congress of International PEN held in Tokyo this autumn. He discussed the role of Writers in Prison Committee which celebrated its 50th anniversary this year in helping imprisoned and persecuted writers as well as the main theme of the congress – Environment and Literature and focuses on the speech by renowned scientist and environmental activist Vandana Shiva. The heritage of Japanese temples is also being treated in these notes (page 32).

Kęstutis ŠAPOKA. *A Key to Fluxus Art?* About Exhibition of Fluxus Collection dedicated to George Maciunas birthday (page 40).

Alma BRAŠKYTĖ. *One, Two, Three – it Happened!* Discussion of International Vilnius Theatre Festival "Sirens 10" (page 43).

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ. *The Duke of Alsėdziai. In memoriam Kazys Varnelis.* Renowned artist, collector of art, restorer, aesthete and a person of great erudition stayed with us, our culture even after he left us forever because of his deeds. The aristocrat of spirit, Kazys Varnelis established a bond between tradition of wooden sculpture of Samogitia and intellectual Western culture and he gave to his country his own art as well as collection of art, books, cartography and furniture of an international scale (page 48).

Kristina KUČINSKAITĖ. *The Main Forms of "Platform".* The festival was held the fifth time in Klaipėda and was full of events. The author attempts to provide fresh insights into what was most important in this festival (page 51).

Herkus KUNČIUS. *Istanbul: about ostensible freedom and enviable masculinity.* Writer's essay. "While climbing up the hill in complete darkness I went back from Adam Mickiewicz's "Lithuanian" Istanbul I promised to come back – maybe not in autumn but in some brighter time and not in the evening but when the doors of the house (museum) will be open and when a city full of life will radiate nostalgia diagnosed by Orhan Pamuk (page 55).

Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ. *Sacred Daily Life of Elena Knūkštaitė.* Painters Petronėlė Gerlikienė, Lidija Meškaitytė, sculptors Lionginas Šepka and Stanislovas Riauba, graphic artist Romanas Krasninkevičius – are those exceptionally gifted artists who contributed to the golden fund of Lithuanian art. Elena Knūkštaitė is one of them (page 63).

Kristina CIVINSKIENĖ. *With What Eimutis Markūnas Filled the Emptiness.* The exhibition of Kaunas artist Eimutis Markūnas held in October-November in Kaunas Picture Gallery urged to speak about provocative role of art (page 65).

Rimas DRIEŽIS. *The "Duel" Between Silvestras Dūdelė and Spjėbl and Hurvinek.* The author discussed with a prehistory of Lithuanian art classic Stasys Ušinskas Theatre of Marionets and its links with Chekh puppet theatre – "Divadlo S+H" of Josef Skupa which toured in Lithuanian in 1935 (page 68).

Vygantas VAREIKIS, Vytautas JOKUBAUSKAS. *With Whom Lithuania Prepared to Fight With Between the Two World Wars?* To evaluate the situation of the state basing one's assumptions on the climate of society is one thing and to evaluate them on concrete plans, based on military logic, resources and geopolitical considerations – another. The authors discuss strategic and tactical plans of Lithuanian military in the period between two world wars when the country turned out to be between two aggressive military powers (page 77).

Four pro memorias by Stasys Lozoraitis written in 1945-1947 and manuscript "Shadows of the Past". Stasys Lozoraitis was one of the most important Lithuanian diplomats before the WW II and spent four years as a minister of foreign affairs. When Soviets occupied Lithuania, he remained a chief of Lithuania's diplomacy. This is a continuation of publications started by Kultūros barai in 2009 (page 85).

Leonas STEPANAUSKAS. *Albertina – Between Culture and Barbarians?* Review of the book by Helmut Wilhelm Schaller, Geschichte der Slawischen und Baltischen Philologie an der Universität Königsberg, Frankfurt a. M., Peter Lang, Symbolae Slavicae; #28, 2009, p. 193 (page 90).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Iron rue dream.* Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

Spaudė akcinė bendrovė Spauda,
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2300 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Béla NÓVÉ

Talking about censorship and the lost world of samizdat (En) (Lt)

In 1980s Hungary, as in the USSR and other communist ruled countries, censorship and opposition to it was a crucial issue. A onetime dissident turned historian recalls the passionate debates at the time and establishes their continuing relevance in the post-wall world.

Almantas SAMALAVIČIUS

Lithuania: Universities on the threshold (En)

A blind drive towards utility characterizes higher education policy in Lithuania. The only remedy on offer for the ongoing brain-drain is based on the logic of the market. Lithuanian universities are steadily going the way of the rest of "common property" after independence.

Tomas VENCLOVA

Vilnius as an object of nostalgia (Pl) (Lt) (En)

Vilnius is often seen as a mysterious, magic and strange city, one that inspires myths and poetry, writes Tomas Venclova. Its closeness to nature makes Vilnius a pastoral city, while its multicultural character brings it close to Prague, Trieste or Sarajevo.

Violeta DAVOLIŪTĖ

History and politics between Left and Right, East and West (En) (Lt)

Opposition to last year's Prague Declaration on "European Conscience and Totalitarianism" reveals a change of attitude on the part of western Europe towards the East, writes Violeta Davoliūte. Western fears about an upsurge of ultra-nationalism in eastern Europe suggests the era of democratic idealism has come to an end.

Kazys VARNELIS

The meaning of network culture (En) (Lt)

As digital computing meshes with mobile networking technology, society is undergoing a cultural shift. In postmodernism, being was left in a fabric of intensities; today, the self is affirmed through the net. What does this mean for the democratic public sphere?

Almantas SAMALAVIČIUS

Literary perspectives: Lithuania (En) (Lt) (Cz) (Et)

Almost normal

The literary field in Lithuania has established itself since independence, despite vastly smaller print runs. Today, a range of literary approaches can be made out, from the social criticism of the middle generation to the more private narratives of the post-Soviet writers.

Tomas KAVALIAUSKAS

Salvation fantasies (En) (Lt)

No one in eastern central Europe suspected that once the fight for independence was won, democracy would become a parody of itself, writes Tomas Kavaliauskas. Open disrespect for the public jars with the ideals of the Baltic Way that existed before and after 1989.

Rasa BALOČKAITĖ

"Go West..." (En) (Lt)

Myths of femininity and feminist utopias in East and West Working illegally in the West, eastern European women take care of "the logistics of bodily experience", freeing western women to participate alongside men in business, science and politics.

Eimutis MORKŪNAS. Ar tu būsi sekantis. Instaliacija

Eimutis MORKŪNAS. Pontepinų kovos su bulvių valgytojais. Instaliacija

Apie parodą „Tuštumos sodai“ skaitykite p. 65

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2010. Nr. 11 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009